T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

OSMANLI YARGILAMA HUKUKUNDA BEYYİNELERİN TERCİHİ: MELCEÜ'L-KUDÂT VE ŞEYHÜLİSLAM FETVALARI ÇERÇEVESİNDE

Yüksek Lisans Tezi

Emine SEVİNDİ

İstanbul, 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

OSMANLI YARGILAMA HUKUKUNDA BEYYİNELERİN TERCİHİ: MELCEÜ'L-KUDÂT VE ŞEYHÜLİSLAM FETVALARI ÇERÇEVESİNDE

Yüksek Lisans Tezi

Emine SEVİNDİ

Tez Savunma Jürisi:
1. Tez Danışmanı: Prof. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL
2. Üye: Prof. Dr. Özgür KAVAK
3. Üye: Prof. Dr. Süleyman KAYA

İstanbul, 2024

ÖZET

İslam yargılama hukukunda "beyyine" bir davanın ispatını sağlayan kuvvetli delil anlamına gelmektedir. İslam hukukuna bağlı olarak işleyen Osmanlı mahkemelerinde anlaşmazlıklar, tarafların iddialarına dayanak olarak sundukları beyyineler ile çözüme ulaştırılmıştır. Bu beyyineler ile ispat mevcut durumun aksini iddia eden davacının (müddeî) yükümlülüğü iken davalının (müddeâ aleyh) yemini, iddiayı red için yeterli kabul edilmiştir. Bununla birlikte dava sürecinde iddianın karşılıklı olarak değişmesine bağlı olarak tarafların her ikisinin de beyyine sunduğu durumlar ortaya çıkmıştır. Bu durumlar karşısında bazen beyyinelerin her ikisi ile birlikte amel edilmiş bazen ise beyyinelerin her ikisi de düşmüştür. Bazı durumlarda ise beyyinelerden biri diğeri üzerine tercih edilmiştir. Bu son durumda hangi beyyinenin diğerine göre tercihe şayan olduğu hususu muteber fıkıh kitaplarında beyan edilmekle birlikte ayrıntılı ve ihtilaflı noktalar içermesi sebebiyle konuya özel bazı eserler telif edilmiştir. Bu çalışma, 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında Bağdat'ta yaşayan Hanefî fâkih Gānim el-Bağdâdî'nin, dönemin kadılarına kolaylık sağlamak amacıyla, Hanefî mezhebinin meşhur kitaplarından hareketle yazdığı *"Melceʾü'l-kudât ʿinde Teʿâruzi'l-beyyinât"* (Beyyineler Çatıştığında Kadıların Sığınağı) isimli risâlesini merkeze alarak Osmanlı yargılama hukukunda beyyinelerin çatışması durumunda hangi beyyinenin tercih edilmesi gerektiği konusunu ele almaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda beyyinelerin tercihine dair Hanefî doktrininden yola çıkılarak elde edilen ilkelerle, klasik Osmanlı döneminin hukuki ve içtimai ortamını yansıtan şeyhülislam fetvalarının uyumluluğunun tespiti amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle *Melceʾü'l-Kudât* isimli risâle çerçevesinde beyyinelerin tercihi konusu ele alınacak, devamında bu risâlede tespit edilebilen tercihe dair bazı kurallar, farklı dönemlerde yaşamış şeyhülislamlar tarafından verilen fetvalar ve kadı sicilleri ile karşılıklı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Beyyine, Tercih, Teâruz, Fetva, Gānim el-Bağdâdî.

ABSTRACT

In Islamic judicial law, “bayyinah” means strong evidence that provides the case. The resolution of disputes in the Ottoman courts, which operated in accordance with Islamic law, was based on the bayyinat presented by the parties as a basis for their claims. While it is the obligation of the claimant (muddaʿi) who claims the opposite of the current situation to prove with these bayyinat, the defendant's (muddaʿa ʿalayh) oath is considered sufficient to reject the claim. However, depending on the mutual change of the claim during the litigation process, there were situations both sides presented bayyinat. In these situations, sometimes both of these bayyinat were used together, and sometimes both were invalid. And in some situations, one of the bayyinat was preferred over the other. In this last situation, the issue of which one should be preferred has been stated in authentic fiqh books, but since the subject contains detailed and controversial points, some works specific to the subject have begun to be written. This study focuses on the issue of which bayyinah would be preferred in case of conflict between the bayyinat in Ottoman judicial law by centering on the book named *“Melceʾu’l-kudât ʿinde tercîhi’l-beyyinât”* (Qadi’s Shelter at the Conflicts of Bayyinat) which was written based on the famous books of the Hanafi school in order to facilitate the qadis of the period by Hanafi jurist Ghānim al-Baghdādī, who lived in Baghdad in the late 16th and early 17th centuries. In this context, we aimed to determine the compatibility of the principles obtained from the Hanafi doctrine regarding the preference of the bayyinat and sheikh al-Islam fatwas that reflect the legal and social environment of the classical Ottoman period. For this purpose, first of all, the issue of preference of bayyinat will be discussed within the framework of the book named *Melceʾu'l-Kudât,* and then some rules regarding the preference that can be determined in this book will be examined mutually with the fatwas given by the sheikh al-Islams who lived in different periods and the Ottoman shari‘a court records.

Key Words: Bayyinah, Tarjih, Taa’rud, Fatwa, Ghānim al-Baghdādī.

ÖNSÖZ

İnsanlar arası anlaşmazlıklar her dönem ve şartta var olmuş ve olmaya devam etmektedir. Topluluk halinde yaşayan insanlar, aralarında vuku bulan anlaşmazlıkları çözmek ve yaşamlarını barış içerisinde idame ettirmek için belirli bir düzene sahip olmaya muhtaçtır. Hz. Peygamber'in (sav) tebliğinin başladığı andan itibaren toplumun tüm değer sistemlerini ve sosyal hayatını etkileyen İslam dini, bu türden bir düzeni insanlara sunmaktadır. Tarihi serencam içerisinde birçok etkene bağlı olarak ortaya çıkan fikri değişim ve dönüşümlere bağlı olarak gelişen ancak tüm bunları İslam'ın ilke ve esaslarına uygun olarak ortaya koyan bu düzen, hukuki bir sistem haline gelmiş ve geliştirdiği müesseselerle önemli ölçüde büyük bir alan ve millet çeşitliliğini haiz Osmanlı devletinde de devamlılığını sürdürmüştür. İslam hukuku olarak adlandırılan bu düzenin dış dünyadaki en somut yansıması, anlaşmazlık içerisindeki iki tarafın çözüm için başvurduğu yargı müessesesi olmuştur. Taraflar bu müessesede hak ve taleplerini ortaya koymak için dava açmakla, davanın karar merciinde yer alan kadılar ise davayı sonuçlandırmak için en doğru hükmü vermekle yükümlüdürler. Kadılar davada söz konusu olan duruma bağlı olarak içerisinde bulundukları hukuk sisteminin belirlediği usule göre hükme ulaşırlar. Beyyinelerin tercihi konusu kadıların hüküm sürecinde bu usulün belirgin şekilde gözlemlenebildiği meselelerden biridir. Zira tarafların karşılıklı olarak kadıya sundukları bu beyyineler arasında yapılan tercih bazı temel esaslara bağlı olarak gerçekleşmektedir.

İslam hukukçuları anlaşmazlıkların çözümü için önem arz eden beyyinelerin tercihi konusuna temel metinlerinde yer vermiştir. Ancak beyyinelerin tercihi, birçok farklı yön ve ayrıntı içeren, derin inceliklere sahip bir konu olması ve kapsamlı eserlerde dağınık halde bulunması hasebiyle bazı müellifler pratiklik amacı güderek beyyinelerin tercihine dair meseleleri bir araya toplamıştır. Çalışmamız konuyu bu tür bir eser olan *Melceʾü'l-kudât* adlı risâleyi temel alarak incelemektedir. Bu risâle kendisinden sonra benzer türde yazılan birçok esere kaynaklık etmesi ve yazıldığı dönemden itibaren kadılar arasında yaygın kullanıma sahip olması sebebi ile büyük bir önemi haizdir. Ayrıca genellikle örnekler üzerinden işlediği meselelere dair aktardığı bazı açıklamalar ile eser incelenmeye değer bir yapı arz etmektedir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Konu ile ilgili kavramların aktarıldığı giriş bölümünden sonra konunun temel alınarak incelendiği *Melceʾü'l-kudât* isimli risâle ve müellifi Gānim el-Bağdâdî hakkında bazı bilgiler yer almaktadır. Bu bölüm *Melceʾü'l-kudât* ile bağlantılı olarak, beyyinelerin tercihine dair oluşan literatür hakkında bilgiler içermesi

bakımından da önemlidir. İkinci bölümde ise bu risâlede yer aldığı tespit edilen beyyinelerin tercihine dair kaideler, asıl-fer‘ ilişkisi içerisinde incelenmektedir. Bu bölümde kaidelerin dayandıkları arka plan incelenmekte, risâle içerisinde kaidelerin kapsamına girdiği düşünülen örneklere yer verilmekte ve bu kaidelerin fetva ve kadı sicilleri ile tutarlılıkları araştırılmaktadır. Son olarak zikredilen kaideler karşısında kadıların tercih yetkisi ve bu kaidelerin mahiyeti hakkında bazı açıklamalara yer verilmektedir. Bu şekilde beyyinelerin tercihi söz konusu olduğunda başvurulan genel ilkelerin yargı müessesesi açısından tam olarak ne ifade ettiklerinin çözümlenmesi, bu ilkelerin hususi meselelere verilen tikel cevaplar olan fetva metinleri ile dönemin uygulamasına ışık tutan kadı sicilleri üzerinde ne derece işlenebilir olduğunun ortaya konması ve kadıların bu durumda hüküm verirken hangi konumda bulundukları gibi soruların cevaplanması hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde birçok kişi bana destek oldu. Öncelikle konu tayininden kaynak teminine, tezin her aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve fıkıh ilmine olan ilgimden kendisine bahsettiğim ilk andan itibaren beni her zaman cesaretlendiren kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal'a teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmam esnasında bana mühim yardımları dokunan dayıcığım Prof. Dr. Soner Karagül'e ve jüride yer alarak kıymetli değerlendirmelerini paylaşan Prof. Dr. Özgür Kavak ve Prof. Dr. Süleyman Kaya hocalarıma şükranlarımı iletiyorum. Son olarak daima yanımda olan ve aldığım her kararda beni sabırla destekleyen sevgili aileme ve arkadaşlarıma müteşekkirim.

Emine Sevindi

İstanbul 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖNSÖZ iii
İÇİNDEKİLER v
KISALTMALAR viii
TABLOLAR LİSTESİ ix
GİRİŞ 1
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı 1
II. Araştırmanın Kaynakları 2
III. Literatür Değerlendirmesi 3
IV. Kavramsal Çerçeve 5
A. Beyyine 5
B. Teâruz 6
C. Tercih 8
1. Adedin çokluğu sebebiyle tercih 8
2. Delilin kuvveti sebebiyle tercih 10
3. Adaletin ziyâdeliği sebebiyle tercih 12
4. Zilyedlik sebebiyle tercih 13
D. Cem‘ 15
E. Beyyineler Arasında Cem' veya Tercih İmkanı Bulunmaması 15
BİRİNCİ BÖLÜM: *Melceü’l Kudât* Hakkında 17
I. Melceü’l Kudât’ın Müellifi 17
II. *Melceü’l-Kudât*’ın Kaynakları 19
III. *Melceü’l-Kudât*’ın Yazılış Amacı 24
IV. *Melceü’l-Kudât*’ın Yöntemi ve Muhtevası 27
V. *Melceü’l-Kudât*’ın Etkisi 32
A. Özel olarak Beyyinelerin Tercihi Konusunu Ele Alan Eserler: 32
1. Nev‘îzâde Atâî'ye ait (ö. 1045/1635) *el-Kavlü’l-hasen fî cevâbi’l-kavli li-men* 32
2. Hisâlî Abdurrahman Çelebi’ye ait (1087/1676) *Beyyine leha’r-rüchân ʿinde teʿâruzi’l-burhân* 33
3. Hasan b. Nasûh ed-Dümnevî'ye (1087/1676) ait *Mecma'u tercîhi'l-beyyinât* 34
4. Esîrizâde Abdülbâkî Efendi’ye ait *Mîzânü’l-müddeiyeyn fî ikâmeti’l-beyyineteyn* 34
5. Mahmûd Hamza’ya (1305/1887) ait *et-Tarîkatü’l-vâzıha ile’l-beyyinâti’r-râciha* 35
B. Genel Eserler: 36

1. İbn Âbidîn'e (ö. 1252/1836) ait *Reddü'l-muhtâr ʿale'd-Dürri'l-muhtâr, el-ʿUkudü'd-dürriyye fî tenkihi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye* ve *Minhatü'l-hâlik* 36
2. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* ve Şerhleri 36
3. Ömer Nasuhi Bilmen'e (ö. 1971) ait *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kāmusu* 37
C. *Melceü'l-Kudât*'ın Tercümeleri 38
1. *Dürretü'l-muhâkemât fî şerhi Melcei'l-kudât* 38
2. *Tercüme-i Melceü'l-Kudât* 39
İKİNCİ BÖLÜM: *Melceü'l Kudât* 'da Tercih Kaideleri 39
I. *Melceü'l-Kudât*'da Yer Alan Tercih Kâideleri 39
A. *Melceü'l-Kudât*'da Aslî Kâideler 43
1. Hilâf-ı zâhiri ispat eden beyyine evlâdır. 43
2. Nefy üzerine kâim olan beyyine kabul edilmez. 44
3. Karşı taraf üzerine kendi hakkını ispat eden beyyine evladır. 47
4. Ziyâdeyi ispat eden beyyine evlâdır. 48
5. Fesâd beyyinesi sıhhat beyyinesinden evlâdır. 53
6. Emr-i ârızı ispat eden beyyine evladır. 55
7. Emr-i hâdisi akreb-i evkatına izafet etmeyen beyyine evlâdır. 57
B. *Melceü'l Kudât* 'da Fer'î Kâideler 58
1. Hudûs beyyinesi kıdem beyyinesinden evlâdır. 58
2. İkrah beyyinesi tav' beyyinesinden evladır. 60
3. Akıl beyyinesi cünûn ve mahlût'ul-akl beyyinesinden evladır. 62
4. Sıhhat beyyinesi maraz beyyinesinden evlâdır. 64
5. Yesâr beyyinesi 'asâr beyyinesinden evlâdır. 67
6. Gabn beyyinesi kıymetin semenin misli olduğu beyyinesinden evladır. 70
7. Bey bi'l-vefâ beyyinesi beyu'l-bât beyyinesinden evlâdır. 71
8. Bey' beyyinesi rehin, hibe ve sadaka beyyinelerinden evlâdır. 73
9. Rehin beyyinesi hibe beyyinesinden evlâdır. 75
10. Karz beyyinesi mudârebe beyyinesinden evlâdır. 75
11. Cerh beyyinesi ta'dîl beyyinesinden evlâdır. 76
12. Berâet beyyinesi ikrâr beyyinesinden evlâdır. 77
13. Yaralamadan dolayı ölüm beyyinesi bu yara iyileştikten sonra ölüm beyyinesinden evlâdır. 78
14. Batnen ba'de batnin vakıf beyyinesi mutlak vakıf beyyinesinden evlâdır. 80
15. Talâk beyyinesi evlilik beyyinesinden evlâdır. 81
16. Aslî hürriyet beyyinesi, kölelik beyyinesinden evlâdır. 82
17. Azad beyyinesi, mülkiyet beyyinesinden evlâdır. 84
18. Mutlak mülkiyyet davasında hâricin beyyinesi zilyedin beyyinesinden evlâdır. 85
19. Tarih belirtilen mülkiyet davalarında daha eski tarihi ispat eden beyyine evlâdır. 90

20. Nitâc davasında zilyedin beyyinesi evlâdır. 96
II. Kadıların Tercih Kâideleri Karşısında Konumu 100
SONUÇ 103
BİBLİYOGRAFYA 105

KISALTMALAR

(sav) : Sallallâhü aleyhi ve sellem

a : Yazma Eserde Varağın Ön/Vech Sayfası

b : Yazma Eserde Varağın Arka/Zahr Sayfası

b. : ibn

çev. Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. : Editör

Hz.: Hazreti

Ktp. : Kütüphanesi

ö. : Ölüm tarihi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

ts. : Tarihsiz

vd. : Ve diğerleri

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Mutlak mülkiyet davasında beyyinelerin teâruzu 93
Tablo 2. Miras davasında beyyinelerinin teâruzu..... 94
Tablo 3. Şirâ davasında beyyinelerinin teâruzu..... 95

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışma İslam hukukunun belirli bir döneme mahsus uygulaması olan Osmanlı yargı sistemi içerisinde gerçekleşen davalarda tarafların ispat için sundukları beyyinelerin tercihi konusunu ele alır. Bu dönemde kadılar kendilerine sunulan davaları, Hanefî hukuku çerçevesinde oluşan birtakım ilkelere dayanarak çözüme kavuştururdu. Davalarda gerçeğin ortaya çıkarılması için kullanılan en yaygın usul, kişiler arasında nizaya sebep olan iddiaların beyyine ile ispatıydı. Davalarda beyyine külfeti iddiada bulunan davacı tarafın olmakla birlikte, her iki tarafın da iddialarına beyyine getirdiği durumlar mevcuttu. Beyyinelerin tercihi konusu, tarafların her birinin iddialarına gerekçe olarak getirdiği bu beyyinelerin teâruzu halinde hangisinin diğerinden üstün olarak kabul edilip hüküm için esas alınması gerektiğini incelemektedir.

Osmanlı dönemi âlimlerinin çokça faydalandığı temel füru' kitaplarının muhtelif başlıkları altında ayrıntılarına yer verilen beyyinelerin tercihi konusu ile ilgili pratik ihtiyaçların hâsıl olmasıyla, bu konu ile ilgili meseleleri bir araya toplayan eserler yazılmıştır. Çalışmamız, bahsedilen konuyu benzer şekilde yazılan diğer eserlerden de faydalanmakla birlikte, birçok kütüphanede yazmalarının bulunması, kendisinden sonra benzer birçok eserin ortaya çıkması ve konu ile ilgili en meşhur eser olması hasebiyle Hanefî fakih Gānim el-Bağdâdî'nin *Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿâruzi'l-beyyinât* (Beyyineler Çatıştığında Kadıların Sığınağı) adlı eseri çerçevesinde incelemektedir. Bu bağlamda Hanefî hukuk sistemi çerçevesinde davalarda beyyine sisteminin işleyişine dair ortaya konan meseleler, dayandıkları esaslar ile birlikte incelenmekte ve aynı esaslara sahip örnekler bir araya getirilerek oluşan belirli kaideler incelenmektedir. Bu noktada tüm istisnalar, değişkenler ve muhtelif görüşler değerlendirilerek kadıların hükümlerine dayanak olan beyyinelerin tercih sebepleri ortaya konmaktadır.

Çalışmada ortaya çıktığı dönemin Hanefî literatürünün temel eserlerinden derlenen *Melceʾü'l-kudât* adlı risâle üzerinden Osmanlı-Hanefî yargılama hukuku içerisinde beyyinelerin tercihi konusunun dayandığı ilkelerin tespiti ve bu ilkelerin yargı müesseseleri üzerinde önemli etkiye sahip olan şeyhülislamların fetva mecmuaları ile hukukunun toplum hayatında işleyişinin en önemli göstergesi olan kadı sicilleri üzerindeki yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kadılara beyyinelerin teâruzu durumunda yardımcı olması

amacıyla bu risâleyi hazırlayan Gānim el-Bağdâdî, konuyu belirli başlıklar altında derlemiş ve birçok örnek aktarmıştır. Ancak meseleler genellikle çözüme odaklı şekilde sunulmuş ve tercihe dair kaidelerin dayandığı ilkeler ile ilgili gerekçelendirmeye sınırlı olarak yer verilmiştir. Bu açıdan çalışmamızda tercihe dair meselelerin dayandığı ilkelerin mevcut Hanefî sisteminin esaslarına bağlı olarak incelenmesi hedeflenmiştir. Bu şekilde ulaşılan verilerin fetvalar ve kadı sicilleri ile uygunluk derecesinin saptanması ortak bir zemine bağlı olarak gelişen fetva ve kazâ kurumları arasındaki ilişkinin mahiyetini belirli bir yönden göstermiştir. Bununla birlikte beyyinelerin tercihi ile ilgili teorik zemini ortaya koyan bu ilkelerin tikel ihtilâflara tatbîki incelenerek Hanefî hukuk anlayışının dönemin yargı sisteminin işleyişi üzerindeki yansımaları ortaya konmuştur. Elde edilen bu bulgular ile beyyinelerin tercihi konusu özelinde Osmanlı döneminde yargı süreçlerine hâkim bazı ilkelerin tespiti ve bu ilkelerin hukukun işleyiş ve uygulamasına ışık tutan fetva ve kadı sicillerinden hareketle sağlaması yapılmaktadır. Bu bağlamda beyyinelerin tercihi söz konusu olduğunda işletilecek genel kaidelerin, kendileri ile ilgili örnek oluşturacak fetvalar ile yöntem ve sonuç bakımından genel olarak mutâbık olduğu düşünülmektedir.

II. Araştırmanın Kaynakları

Bahsedildiği üzere araştırmamızın esas kaynağı Bağdatlı Hanefî fakihi Gānim el-Bağdâdî'nin (ö. 1032/1623 [?]) yargılama hukukuna dair önemli eseri *Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿâruzi'l-beyyinât*'dır. Çalışmanın birçok noktasında risâlenin şerh ve tercümesi olan Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz Efendi'ye (ö. 1181/1767) ait *Dürretü'l-muhâkemât fî şerhi Melcei'l-kudât*'dan yararlanılmıştır. Risâlede beyyinelerin tercihine dair örnekler, Hanefî metinlerinin konu ile ilişkili bölümlerinden aktarılmıştır. Bu sebeple konuların şahsımızda müphem kaldığı noktalarda daha ayrıntılı bilgilere ulaşması için İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâir ve el-Bahrü'r-Râʾik'i,* Bedreddin Simâvî'nin *Câmiʿu'l-fusûleyn*'i, Kadri Efendi'nin *Vâkıatü'l-Müftîn*'i ve es-Serahsî'nin *el-Mebsût*'u gibi bazı eserlere başvurulmuştur.

Melceʾü'l-kudât, beyyinelerin tercihine dair oluşan literatür içerisinde en yaygın kullanıma sahip eser olmakla birlikte kendisinden sonraki birçok esere kaynaklık etmiştir. Bu literatür *Melceʾü'l-kudât*'ın etkisinin tespiti, aktarılan meselelerin devamlılığının incelenmesi, konuya dair çeşitli örneklerin tespiti, risâlede değinilmeyen bazı noktaların aydınlığa kavuşturulması ve tercihe dair aktarılan esasların muhtelif kaynaklardaki yansımalarının kontrol edilmesi adına incelenmiştir. Bu bağlamda özellikle Nev'îzâde Atâî'ye ait (ö.

1045/1635) *el-Kavlü'l-hasen fî cevâbi'l-kavli li-men* ve Esîrizâde Abdülbâkî Efendi'ye ait *Mîzânü'l-müddeiyeyn fî ikâmeti'l-beyyineteyn* adlı eserlere atıfta bulunulmuştur.

Çalışmada beyyinelerin tercihi ile ilgili tespit edilebilen ilke ve ayrıntılar, muteber fetva mecmuaları ve kadı sicillerinden örnekler ile ortaya konmaktadır. Bu bağlamda devlet teşkilatında önemli etkisi bulunan Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574) ve risâlenin yazarı Gânim el-Bağdâdî'nin (ö. 1032/1623 [?]) yaşadığı dönemlerde şeyhülislamlık yaptığı düşünülen Hocazâde Esad Efendi'nin (ö. 1034/1625) konu ile ilgili fetvalarının yanı sıra Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) fetvalarını bir araya getiren *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) fetvalarını bir araya getiren *Fetâvâ-yı Feyziyye,* Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) fetvalarını toplayan *Behcetü'l-fetâvâ* ve Şeyhülislâm Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö. 1215/1800) fetvalarını toplayan *Netîcetü'l-fetâvâ* isimli muteber fetva mecmuaları kaynak olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte çalışmada *İstanbul Kadı Sicilleri*'nden örneklere de yer verilmektedir. Bu şekilde risâlenin yazıldığı dönemin öncesine ve sonrasına ait çeşitli dönemleri yansıtan fetva örneklerine yer verilerek beyyinelerin tercihi ile ilgili örneklerin süreç içerisindeki insicamı takip edilmiştir.

III. Literatür Değerlendirmesi

Çalışmanın ele aldığı beyyinelerin tercihi konusu ile ilgili Türkçe literatür incelendiğinde, bu konuyu esas alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Elif Mazlum'a ait *Mecelle Mukaddimesinde Yer Alan İspat Vasıtaları ile İlgili Kaideler* (2020) isimli yüksek lisans tezinin bir bölümünde beyyinelerin tercihi ile ilgili *Mecelle*'de yer alan kaideler incelenmektedir. Tezde konu küllî kâidelerde beyyine, ispat ve yemin bahisleri çerçevesinde oldukça genel olarak ele alınmakla birlikte "*Mecelle*'de Beyyineler Arasında Teâruz ve Tercih" isimli alt başlığında, *Mecelle*'de yer alan beyyinelerin tercihine dair kaideler açıklanmış ve dayandıkları esaslar tespit edilmiştir.

Çalışmanın ana kaynağı olan *Melce'ü'l-kudât* ile ilişkili müstakil bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. Ancak *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk* isimli kitabın Dr. Öğr. Üyesi Hadi Sofuoğlu tarafından yazılan "Osmanlı Kadısının El Kitabı: *Melce'ü'l-kudât*" isimli bölümünde, risâle hakkında bilgi verilmiş ve risâlede bulunan tercihe dair ilkelere değinilmiştir. Bu bölümde Sofuoğlu, eserin pratik hayata yansımaları olan kadı sicilleri ile karşılıklı incelenmesinin önemine dikkat çekmiştir.

Arapça literatürde ise beyyinelerin tercihi konusuna yer veren birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar içerisinde Abdülazîz Mustafa el-Hâlid'in 1982 yılında Mekke Ümmülkura Üniversitesi'nde hazırladığı yüksek lisans tezi doğrudan *Melceü'l-Kudât*'ı esas almaktadır. Risâlenin tahkikini de içeren bu çalışma *"Beyyinelerin Tercihine Dair Kavaid-i Külliye"* adlı bölümünde metin içerisinde tespit edilebilen kırk altı kaideye yer verir. Ancak çalışma, tezimizden farklı olarak bu kaidelerin dayanaklarına, birbirleri ile ilişkilerine ve açıklamalarına yer vermez ve kaideleri yalnızca listeler. Çalışmada beyyinelerin tercihine dair bazı yöntemler yer almakla birlikte bu konu müstakil olarak incelenmemekte ve genel olarak beyyine, ikrâr, şahitlik, yemin ve yeminden nükûl gibi ispat vasıtaları ve yargı sistemine dair kavramlar ele alınmaktadır. Bu sebeple tezimizde yer alan beyyinelerin tercihine dair uygulamayı yansıtan fetva metinleri ve kadı sicillerinden örneklere de rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte konuyu *Melceü'l-Kudât*'dan bağımsız olarak ele alan birçok farklı çalışma mevcuttur. Muhammed Abdullah Muhammed eş-Şinkıtî tarafından İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Teâruzi'l Beyyinât fi'l-Fıkhî'l-İslâmî* isimli çalışma konuyu dört mezhebin görüşleri arasında karşılaştırmalı olarak inceler. 1999 yılında Riyâd'da kitap olarak basılmış olan bu çalışma, konu ile ilgili tüm kavramlara ve genel olarak ispat vasıtalarına geniş olarak yer verir. Selim Ali Müslim er-Rucûb'in 2006 yılında Ürdün Üniversitesinde hazırladığı *et-Teâruz ve't-Tercîh fi Turuki'l-İsbât* adlı doktora tezi ise yine mezhepler arasında karşılıklı olarak ispat vasıtalarının teâruzu işlerken, beyyinelerin tercihi konusuna da değinir. Bu çalışma 2012 yılında Umman'da kitap haline getirilmiştir. Nâsır Abdulkadir Merivânî'ye ait *Teâruzi'l Beyyinâti'l-Kazâiyye ve Eseruhû fi'l-Fıkhi'l-İslâmî* adlı 2009'da Şam Üniversitesi'nde hazırlanmış doktora tezi de beyyinelerin teâruzu konusunu diğer tüm Arapça tezler gibi kapsamlı ve karşılaştırmalı olarak inceler. Bu çalışmanın sonunda yer alan "Kazaî Beyyinelere dair fıkhî kâideler" bölümünde beyyinelerin işleyişine dair genel kaidelerin yanı sıra tercihe dair birçok kaideye de yer verilir. Son olarak Hüseyin Receb Muhammed ez-Zeydî, 2011 Beyrut basımlı *Kavâidü't-Tercîh* adlı eserinde ise kapsamlı bir şekilde ispat vasıtalarını ve bunların çeliştiği durumları ele alır. Bu kitapta müellif konu sınırlamaksızın tercihe dair birçok kaideye de yer verir.

Çalışmamızın Türkçe literatürde müstakil olarak beyyinelerin tercihi konusunu ele alan ilk tez çalışması olduğu söylenebilir. Muhtelif alanlara dair telif ettiği eserler hakkında tez çalışmaları bulunan Gānim el-Bağdâdî'din *Melce'ü'l-kudât* adlı eseri yahut genel olarak beyyinelerin tercihi konusuna dair herhangi bir eseri inceleyen bir çalışmaya da rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Arapça literatürde beyyinelerin tercihi hususunda yapılan

bazı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar içerisinde belirli bölümlerde konuya dair çeşitli kaideler zikredilmiştir. Ancak çalışmamız bu kaidelerin birbirleri ile bağlantılarını ortaya koyması, yaygın olarak kullanıldığı düşünülen bir eser üzerinden bu kaidelerin işlevselliğini ve konunun Osmanlı dönemindeki yansımalarını incelemesi bakımından bu çalışmalardan ayrılmaktadır. Ayrıca kaidelerin genel fıkıh prensipleri ile ilişkisinin ve fetvalar ve kadı sicilleri bağlamında uygulamadaki sonuçlarının çift yönlü olarak incelendiği farklı bir çalışmaya da rastlanılmamaktadır.

IV. Kavramsal Çerçeve

A. Beyyine

Beyyine "apaçık delil, hüccet, kesin belge" anlamlarına gelmektedir. Kökeninde barındırdığı "ayrılmak" ve "açık seçik olmak" manalarının ortak sonucu olarak "doğruyu yanlıştan, hakkı bâtıldan ayıran belge" anlamını taşıyan bu kelimeye, İslam yargılama hukukunda "bir hakkın veya kendisine hukukî sonuç bağlanan bir olayın ispatını sağlayan özel kati delil" anlamında, ispat vasıtalarının genel adı olarak kullanılır. Ancak kelimenin terimsel olarak kazandığı bu anlamın kapsamı hakkında İslam hukukçuları arasında bazı ihtilâflar söz konusudur. Bazı İslam hukukçuları beyyine kavramının kapsamına şahitlik, ikrar, yemin, yazılı belge, karîne, bilirkişi ve hâkimin şahsî bilgisi gibi tüm ispat vasıtalarını dahil ederken bazıları beyyine ile kastedilenin yalnızca şahitlik olduğunu kabul eder. Beyyine kavramının sadece şahitlik olarak görülmesi, davada beyyine ikâmesinin ilk devirlerden beri genellikle şahitlik şeklinde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır.[1] Bu sebeple erken dönemden itibaren eserlerde beyyine ikâmesi ile genellikle dava için şahit getirilmesi kastedilmektedir. Bununla birlikte İbn Teymiyye (ö. 622/1225), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), İbn Ferhûn (ö. 799/1397), Trablûsi (ö. 849/1445'ten sonra) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi bazı âlimler, beyyine ile kastedilen ispat vasıtalarının sadece şahitliğe hasredilmemesi gerektiğini savunurlar. Onlara göre kadı önünde gerçeğin beyan edilerek ortaya çıkmasını sağlayan her türlü delil, hüccet veya vasıta beyyine kapsamına dahildir. İbn Hazm'a (ö. 456/1064) göre ise beyyine kavramı şahitlik ile kadının ilmini kapsamaktadır. Zira İbn Hazm'a göre hakikati beyan eden bu iki ispat vasıtasıdır.[2]

---

[1] Ali Bardakoğlu, "Beyyine (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/97-98.

[2] Nâsır Abdulkadir Merivânî, *Teâruzi'l Beyyinâti'l-Kazâiyye ve eseruhû fi'l-fikhi'l-islâmî* (Şam: Şam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 70; Muhammed Abdullah Muhammed eş-Şinkıtî, *Teâruzi'l Beyyinât fi'l-Fıkhî'l-İslâmî (Dirase: Mukârene beyne mezâhibi'l-erbaa)* (Riyaḍ: Câmiatü'l-İlmiyyeti'l Kazâiyyeti's-Suûdiyye,

Beyyine kavramının kapsamına dair bu ihtilaf fiili sonuçlara sebebiyet vermeyen, ıstılâhi bir ihtilâftır. Kitapların "dava ve'l-beyyinat" bölümlerinde beyyinenin mutlak kullanımı ile şahitlikten bahsedildiği bilinmekle birlikte bu bölümler altında şahitlik ile birlikte diğer ispat vasıtalarına da yer verilir. Örneğin *Mecelle*'de yer alan *Kitâbü'l-Beyyinât ve't-Tahlîf* bölümünde şehâdet bâbı ile birlikte hucec-i hattiyye, karîne-i katı'a ve tahlif fasılları da yer alır. Bununla birlikte Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi, Mecelle'nin 1676. Maddesinde yer verilen "beyyine huccet-i kaviyye demektir" maddesindeki "kaviyye" lafzı ile ikrâr ve yeminden nükûlün beyyine kapsamından çıkarıldığını belirtir ve beyyinenin diğer isminin şehadet olduğunu ifade eder.[3] Araştırmamızın konusu olan *Melceü'l-Kudât* adlı risâle de yazıldığı dönemdeki eserlerin çoğunluğunda görüldüğü gibi beyyine kavramı ile şahitliği kasteder.

B. Teâruz

"Karşılaşmak, birbirine ters düşmek, çatışmak, çelişki" anlamlarına gelen *teâruz* "helallik ve haramlık, nefy ve ispat gibi birbirine eşit iki delilin her birinin diğerinin gerektirdiği şeyin zıddını gerektirmesi" olarak tanımlanmaktadır.[4] Bu kelime, kavram olarak fıkıhta kaideler, hükümler, ispat vasıtaları ve aynı müctehide ait ictihadlar arasındaki çelişkiyi ifade edecek şekilde farklı manalarda kullanılır. Maliki fakih Karâfî (ö. 684/1285) fıkıh ilminde teâruzun iki delil, iki beyyine, iki asıl (kaide), iki zâhir, asıl ve zâhir arasında olmak üzere beş farklı biçimde gerçekleştiğini belirtir.[5] Konumuz ile ilişkili olarak teâruz, İslam yargılama hukuku bağlamında kullandığında birbirine eşit olan iki beyyinenin her birinin diğerini inkâr etmesini ifade eder.

Beyyineler arasında teâruz bazı şartlara bağlı olarak gerçekleşmektedir. Buna göre teâruz eden beyyineler eşit ve aynı kuvvette olmalıdır. Zira beyyinelerden biri daha güçlü olursa o beyyine öne geçer ve teâruz ortadan kalkar. Ayrıca beyyinelerin arasında cem' ihtimali söz konusu olmamalıdır. Bunun için beyyinelerin her birinin aynı mahalde, aynı vakitte ve aynı duruma nisbetle gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Örneğin beyyinelerden

---

1999), 38-44; Vehbe ez-Zuhayli, *Vesâilu'l-İsbat fi'ş-Şeriati'l-İslamiyye fi'l-Muamelati'l-Medeniyye ve'l-Ahvali'ş-Şahsiyye* (Şam - Beyrut: Darü'l-Beyan, 1982), II/26.

[3] Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu'nda ise beyyine, kuvvetli hüccet olarak tanımlanmakta, hakkın tebeyyün ve tecellisine hizmet etmesi sebebiyle şehâdete "beyyine" adı verildiğini aktarılmaktadır. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1967), VIII/118.

[4] Bu tanım es-Serâhsî'ye (ö. 483/1090 [?]) aittir. Şinkıtî, *Teâruzi'l Beyyinât fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 59.

[5] Şükrü Özen, "Teâruz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/211.

biri bir şahıs için bir hakkı ispat ediyor ise diğeri aynı kişi için o hakkı nefyedip bir başkası için ispat etmelidir.[6]

Beyyineler arasındaki teâruzu giderme yöntemleri, çelişkili durumları çözüme kavuşturulma yönlerinin ortaklığı sebebiyle fıkıh usulünde şer'î delillerin teâruzunun çözümü için kullanılan yöntemler ile ortak noktalar içermektedir. Ancak bu ortaklıklar teâruzun nesneleri konumunda olan beyyineler ve şer'i delillerin farklılığından dolayı sınırlıdır. Şer'î delillerin teâruzu hakiki olarak mevcut olmayan, çözüme ulaştırılmasındaki güçlük sebebi ile teâruz varmış gibi görünen çelişkilerdir. Zira şer'î deliller arasında teâruz olması akledilemeyecek bir husustur. Görünüşteki bu çelişkiyi çözmek müçtehidin görevidir. Ancak beyyineler arasındaki teâruz, tarafların iddiaları üzerine mahkemeye karşılıklı olarak sundukları ispat edici beyanların birbiri ile çelişkisini ifade eder. Tarafların beyanlarında yanılmaları sebebi ile oluşan bilgi yetersizliği yahut kasıtlı gizlemeye yönelik olarak gerçekleşen ve hakiki manada var olan bu teâruzların toplum hayatı üzerindeki etkisi sebebiyle kadılar tarafından çözüme kavuşturulması gerekir.[7] Tüm bu farklılıklara bağlı olarak örneğin nesih, şer'î delillerin teâruzunu gidermede kullanılan önemli bir yöntem olmakla birlikte beyyinelerin teâruzunda kullanılamaz.

Beyyineler teâruz ettiğinde başvurabilecek üç yöntem söz konusudur; beyyineler cem' edilerek her ikisi ile birlikte amel edilebilir, beyyinelerden birisi tercih edilerek yalnızca onun ile amel edilebilir yahut beyyineler mütehâtır (birbirini yalanlayan) olup ikisi ile de amel düşebilir. Kadılar teâruz eden beyyineler ile karşılaştıklarında, davayı çözüme kavuşturmak amacıyla bu üç yöntemden birini izleyerek hüküm verirler. Ancak bu durumda kadının öncelikle hangi yöntemi izlemesi gerektiği hususu ihtilâflıdır. Hanefîlerin çoğunluğu bu durumda öncelikle beyyineler arasında tercih yapılması, eğer tercih mümkün değil ise cem' ihtimaline yönelinmesi gerektiği görüşündedir. Onlara göre şer'an delil olarak kabul edilecek olan iki beyyine karşı karşıya geldiğinde kesin olana dayanmak ve bununla amel etmek asıldır. Zira eğer bu delillerden biri diğeri üzerine tercih edilebiliyor ise gerçek manada teâruz ve tercihten söz edilemez. Çünkü tercih teâruza, teâruz ise temâsüle (benzerliğe) dayanır ancak tercihte temâsül ve teâruz söz konusu olmaz. İslam hukukçularının çoğunluğuna göre ise beyyinelerin teâruzu halinde kadı önce aralarını cem' etmeli, eğer cem' etmek olanaksız

[6] Zuhayli, *Vesâilu'l-İsbat*, II/804-805.

[7] Benzer şekilde kişi lehine beyanda bulunan iki şahidin beyanları arasında da çelişki de söz konusu olabilmektedir. *Mecelle* 1712-1725. Maddelerde *ihtilâf* olarak anılan bu durumda şahitlerin beyanlarının birbirine uyumlu olmamasıyla şahitlik nisâbı tamamlanmamış olacağından, kişilerin şahitlikleri kabul edilemez. Özen, "Teâruz", 40/211; Şinkıtî, *Teâruzi'l Beyyinât fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 56.

ise tercih ihtimaline yönelmelidir. Onlara göre delillerin her ikisi ile birden amel etmek, birisi ile amel edip diğerini ihmal etmekten daha iyidir. Ancak beyyinelerin her ikisi ile de amel edilememesi durumunda birisi tercih edilip onun ile amel edilmelidir.[8]

C. Tercih

Sözlük anlamı "tartmak, bir şeyi başkasından üstün tutmak, yeğlemek" olan tercih, teâruz vaki olduğunda bir tarafı destekleyen emâreye dayanarak onu yeğlemek anlamına gelir. Tercih ancak teâruz mevcut ise söz konusu olabilir. Buna bağlı olarak tercih de teâruz kelimesinin içerdiği kavramsal farklılığa sahiptir. Zira tercih, fıkıh usulünde delillerin, yargılama hukukunda ise ispat vasıtalarının teâruzu ile gerçekleşir. Yargılama hukuku açısından tercih kavramı, davacı ve davalının dava konusu hakkında ortaya koyduğu delillerden birini diğerinden üstün tutmayı ifade eder.[9]

İslam hukukçuları beyyinelerin teâruzu esnasında bu yöntemin öncelik sıralaması ile ilgili muhtelif görüşlere sahip olmakla birlikte teâruzun çözümü için beyyinelerden birinin diğerine tercih edilmesinin gerekliliği hususunda ittifâk halindedir. Davalarda beyyineler arasında tercih birçok kritere bağlı olarak gerçekleşir. Bu kriterler genellikle mülkiyet davalarında zilyetlik ve nitâc; nikâh davalarında tarih, duhûl ve ikrâr; neseb davalarında kıyâfe; akitler ile ilgili davalarda tarih, tafsil, sebep ve kabz gibi dava ve konuya göre farklılık gösterirler. Bununla birlikte dava konusu ayırt edilmeksizin uyulması gerektiği düşünülen bazı kriterler de mevcuttur. Bu tür kriterlerin genel olarak tüm davalarda geçerli olması, tercihin dava konusuna bağlı bir sebebe değil beyyinenin kendisine dayanmasından kaynaklanır.[10] Dava yahut mevzu değişmesine rağmen sabit kalan bu yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

1. Adedin çokluğu sebebiyle tercih

Beyyineler teâruz ettiğinde beyyine ikâme eden taraflardan birinin şahit sayısının diğerinden fazla olması halinde bu fazlalığa göre tercih yapılıp yapılamayacağı hususunda üç ihtimal söz konusu olmaktadır. Bu durumda taraflardan birinin şahit sayısı tevâtür derecesine ulaşır ise ittifâk edilen görüşe göre adedin çokluğu sebebiyle bu tarafın beyyinesi diğeri

[8] Zuhayli, *Vesâilu'l-İsbat*, II/802-807.
[9] Şükrü Özen, "Tercih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/486-487.
[10] Abdülazîz Mustafa el-Hâlid, *"Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿârużi'l-beyyinât" te'lifu'l Şeyh Gānim bin Muhammed el-Bağdâdî: Tahkîk ve'd-dirâse* (Mekke: Ümmülkura Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1982), 107; Zuhayli, *Vesâilu'l-İsbat*, II/811.

üzerine tercih edilir. Ancak her iki tarafın şahit sayısı tevâtür derecesine ulaşır ise yine ittifak edilen görüşe göre adedin çokluğu ile tercih yapılamaz. Zira bu durumda beyyinelerin her ikisi de kesin bilgi sağlamaktadır ve aynı kuvvete sahiptirler. Bu durumun gerçekleşmesi iki mütevâtırın birbirine zıt ve muhalif olmasına (tenâfîye) sebebiyet vereceği için usûl alimleri tarafından muhâl olarak kabul edilmektedir. Hiçbir tarafın şahit sayısı tevâtür derecesine ulaşmamakla birlikte, taraflardan birinin şahit sayısının diğerinden fazla olması halinde ise şahit sayısının çokluğunun beyyineler arası tercihi nasıl etkileyeceği hususunda muhtelif görüşler zikredilmektedir.

a. Beyyineler arasında tercih, tarafların şahit sayısının çokluğuna göre yapılamaz. Hanefî, Şâfii, meşhur olan görüşe göre Hanbelî, meşhur olan görüşe göre Mâlikî, Zeydî ve bir görüşe göre İbâzilere ait olan bu görüşe göre taraflardan biri iki şahit diğeri üç yahut dört şahit getirse, bu adedin çokluğu tercihe etki etmez. Zira tercih delilin çokluğu ile değil kuvveti ile yapılmaktadır. Hüküm için gerekli olan şahitlik nisâbı şer'an belirlenmiştir ve bu miktar sağlandığı sürece tarafların beyyineleri tam illet olarak kabul edilmektedir. Beyyine tam ve geçerli olduktan sonra şahit sayısının fazla olmasının o beyyinenin tercih edilmesinde etkisi olamaz. Ayrıca tercihin şahitlerin çokluğuna göre yapılması yalancı şahitliğe ve hükümde düzensizliğe sebep olabilir. Karâfi (ö. 684/1285) bu durumun çatışmaların artmasına ve uzun süreli ihtilâflara yol açacağını; taraflardan biri şahit sayısını yükselttikçe diğerinin de bunun için çabalaması sebebiyle husumetlerin uzayıp hüküm vermenin güçleşeceğini ifade etmektedir.

b. Beyyineler arası tercih tarafların şahit sayısının çokluğuna göre yapılabilir. Taraflardan biri dört şahit, diğeri iki şahit getirir ise dört şahit getiren tarafın beyyinesi tercih edilir ve bunun ile hüküm verilir. Bu görüş bazı Şâfiî, Malikî, İmamiyye ve İbâziyye mezhebi mensupları ile bir kavle göre Hanbelî ve yine bir kavle göre Hanefîlere aittir. Ayrıca Atâ b. Ebu Rebâh ve Alî b. Ebî Tâlib'in görüşlerinin de bu yönde olduğu aktarılmaktadır. Buna göre şahitlik, kendisi gibi ihbâr olması hasebiyle rivâyet ile kıyas edilirse, rivâyette olduğu gibi onda da adedin çokluğunun tercih sebebi olması gerektiği ortaya çıkar. Şahitlik, bir delil olarak hakkında şahitlik edilen şey üzerinde zannın artmasına dayanmaktadır. Yani şahitlik ile hüküm verilmenin gerekçesi şahitliğin, üzerine şahitlik edilen şeyde zannı artırmasıdır. Bu açıdan adedin çokluğu da zannı daha güçlü hale getireceği için buna dayanılarak da hüküm

verilebilmelidir. Kişiler tercih yaparken kalben hakkında daha çok söz bulunan tarafa meyleder.[11]

c. Şahit sayısı beyyineler arası tercih sebebi değildir ancak teâruzun giderilmesi için üzerine şahitlik edilen şey, şahitlerin sayısına taksim edilerek hüküm verilmelidir. Bu görüş çok yaygın olmamakla birlikte Evzâî (ö. 157/774) ve Şa'bî'den (ö. 104/722) aktarılmaktadır. Bu görüşe göre davada taraflardan biri iki şahit diğeri ise dört şahit getirse, üzerine şahitlik edilen şey taraflar arasında üçte bir oranında taksim edilir ve iki şahit getiren taraf bir pay, dört şahit getiren taraf ise iki pay alır. Zira şahitlik istihkâk sebebidir ve dolayısıyla şahitlerin sayısına oranla dağıtım yapılması gerekmektedir.[12]

2. Delilin kuvveti sebebiyle tercih

İspat vasıtaları kuvvet dereceleri açısından farklılık gösterirler. Buna göre ikrâr en güçlü delildir ve şahitliğe tercih edilir. Aynı şekilde kitâbet de şahitliğe tercih edilir. Ancak şahitlik karîneden daha güçlüdür. Yemin ise en zayıf ispat vasıtasıdır. Ancak o da berâetü'l asliyye, zilyetlik gibi bazı tercih edici prensiplerden güçlü kabul edilir. Kuvvet dereceleri arasındaki bu farklılığın ispat vasıtaları arasında tercih yapılırken etkili olduğu hususunda şüphe yoktur.[13] Ancak tarafların her ikisinin aynı ispat vasıtasını kullanması halinde aralarında derece farkı olup olmadığı hususu ihtilaflıdır. Bu konu beyyinenin ispat vasıtalarından şahitliğe hasredilmesi dolayısı ile şahitlik nezdinde, taraflar arasında teâruz vâki olduğunda beyyinelerin arasındaki kuvvet farkı hususu iki erkeğin şahitliği ile bir erkek ve iki kadının şahitliğinin teâruzu ve iki erkeğin veya bir erkek ve iki kadının şahitliği ile bir erkeğin şahitliği ve yemininin teâruzu olarak iki şekilde incelenmektedir.

İslam yargılama hukukunda şahitliğin geçerli olabilmesi iki erkek şahit yahut bir erkek iki kadın şahit gereklidir. Davada taraflardan birine iki erkek şahitlik ederken diğerine bir erkek ile iki kadın şahitlik etse, bu farka dayanılarak teâruz eden beyyineler arasında tercih yapılıp yapılamayacağı konusunda iki görüş mevcuttur:

a. Mâlikî mezhebinin çoğunluğuna göre teâruz vaki olduğunda iki erkeğin şahitliği, bir erkek ve iki kadının şahitliğine tercih edilir. Bunun sebebi iki erkek şahidin, bir erkek ve iki kadın şahitten güçlü olmasıdır. Zira bir erkek ve iki kadının şahitliği, iki erkek şahidin

[11] Şinkıtî, *Teâruzi'l Beyyinât fi'l-Fıkhî'l-İslâmî,* 211-214; Zuhayli, *Vesâilu'l-İsbat*, II/811-814.
[12] el-Hâlid, *"Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿâruż'l-beyyinât" te'lifu'l Şeyh Gānim bin Muhammed el-Bağdâdî: Tahkîk ve'd-dirâse*, 114; Merivânî, *Teâruzi'l Beyyinâti'l-Kazâiyye,* 241.
[13] Merivânî, *Teâruzi'l Beyyinâti'l-Kazâiyye,* 248.

yokluğuna bağlı olarak ihtiyaten geçerli kılınmıştır. Kadınların şahitliğinden bahsedilen ayette[14] bir adam ve iki kadının şahitliğinin iki erkek şahidin yokluğuna bağlı olarak geçerli olacağı belirtilmektedir. Bu durumda iki erkeğin şehâdeti asıl, bir erkek ve iki kadının şehâdeti ise fer‘dir. Fer‘e ancak asılın yokluğunda sığınılabilir.

b. Hanefî, Şâfiî, Hanbelî, Zeydî, bazı Malikî ve İmamiyye mezhebi mensuplarına göre iki erkeğin şahitliği ile bir erkek ve iki kadının şahitliği arasında tercih yapılamaz. Söz konusu ayetten çıkarılan hüküm iki erkeğin şehâdetinin de bir erkek ile iki kadının şehâdetinin de geçerli olacağı yönündedir. Bu şekilde ikâme edilen beyyinelerin her biri kadı önünde hüccet olarak kabul edilmektedir. İlgili ayetteki öncelik durumu kadı ve hüküm açısından değil, delili kadıya sunan kişi açısındandır. Kadıya göre bu beyyinelerin her ikisi de şer’an kâmil beyyineler olarak ispat için yeterlidir ve kuvvetleri de eşittir. Bu sebeple biri diğeri üzerine tercih edilemez.

Teâruz anında iki erkeğin şahitliğinin bir erkek ve iki kadının şahitliğine tercih edilip edilmemesine dair ihtilâfa benzer şekilde, iki erkeğin yahut bir erkek ve iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliği ve yemini üzerine tercihi hususunda da iki farklı görüş mevcuttur.

a. Malikîlere, bir kavle göre Şâfiîilere, en sahih vecihe göre Hanbelîlere, bazı Zeydîlere ve İmamiyye mezhebine göre iki erkeğin veya bir erkek ve iki kadının şahitliği, bir erkeğin şahitliği ve yeminine tercih edilir. Zira iki erkeğin veya bir erkek ve iki kadının şahitliği şeklinde ikâme edilen beyyine, üzerinde ittifak edilen bir ispat vasıtasıdır. Ancak bir erkek şahit ve yemini şeklinde ikâme edilen beyyinenin geçerliliği hakkında ihtilâf mevcuttur. Yemin, kişinin kendi hakkındaki sözüdür ve töhmet taşır. Şahitlik ise başkalarının kişi hakkında haber verdiği, kâmil bir beyyinedir. Bu açıdan yemine tercih edilir. Bir adamın şahitliği ve davalının yemini ihtiyaç halinde zorunlu olarak kullanılır ve esasen hüküm verilmesi için yeterli bir yöntem değildir. Ayrıca şahitlik kâmil bir hüccet, yemin ise kâsır bir hüccettir ve kâmil hüccet kâsır hüccete tercih edilmelidir.

b. Şâfiîlere, bir vecihe göre Hanbelîlere ve bir kavle göre İmamiyye’ye ve Zeydîyye’nin Kâsımiyye kolunun görüşüne göre iki erkeğin veya bir erkek ve iki kadının şahitliği, bir erkeğin şahitliği ve yeminine tercih edilemez. Bu şekilde ikâme edilen beyyinelerin her biri

[14] el-Bakara 2/282.

şer'an makbuldür. Ayrıca sahih delillere dayanmaları hasebiyle iki erkek şahidin bir erkek ve iki kadın şahide eşit olması gibi, ispat açısından eşit sayılırlar.[15]

3. Adaletin ziyâdeliği sebebiyle tercih

Adalet kavramı ispat vasıtalarından şahitlik ile ilişkili olarak kullanıldığında şahitlerde aranan şartlardan birini ifade eder. Bu şart şahitlik ile ilgili ayetlerde geçen[16] *"kendilerinden razı olduğunuz"* ve *"adalet sahibi"* şeklindeki nitelendirmelere ve bazı hadislere dayanmaktadır. Adalet şartının şahitlerde bulunması gerektiği hususunda mezhepler ittifak halindedir. Ancak bu şartın kapsamı mezhepler arasında farklılık göstermektedir.[17] Bununla birlikte şahitlerin bu şarta uygunluğu tespit edildikten sonra da derecelendirmeleri söz konusu olmaktadır. İslam hukukçuları davada taraflardan birinin şahidinin adalet vasfına diğerinden daha uygun olması halinde buna bağlı olarak tercih yapılıp yapılamayacağı ile ilgili farklı görüşler ortaya koymuştur.

a. Şâfiî, Hanefî, Zeydî, Zâhirî, en sahih kavle göre Hanbelî ve bir rivayete göre Mâlikiler şahitlerden birinin adalet vasfının diğerinden yüksek olmasına göre tercih yapılmayacağı görüşündedir. Buna göre beyyineler için nisab miktarını sağlayan kriter adalet vasfını taşımalarıdır. Şahitlerin bu şarta uygunluğu tespit edildikten sonra, hüküm için tam illet olarak kabul edilirler. Ayrıca adalet vasfının derece olarak bir sınırı yoktur. Şahitler arasında bu vasıflara kimin daha çok sahip olduğunun bilinmesi olanaksızdır. Adalet vasfını zedeleyen şeyler genellikle gizlidir ve şahitlik küçük uyumsuzluklar ile reddedilemez. Teâruz anında şahidinin adalet derecesi daha yüksek olan tarafın beyyinesi tercih edilseydi, bu durumda adalet seviyesi karşı tarafa şahitlik eden iki kişiden daha yüksek olan bir kişinin şahitliğinin de iki kişiye karşı tercih edilmesi gerekirdi. Ancak bu durum şahitlikte şer'an sabit olan nisab miktarının sağlanamaması anlamına geleceği için söz konusu olamaz. Örneğin üstün fazilet sahibi bir şahıs talâk üzerine şahitlik etse sadece buna dayanarak hüküm verilemez ancak topluluk içerisinden adalet şartlarını sağlayan iki kişi şahitlik ederse hüküm verilebilir.

b. Mâlikî, İbâzî, Hanbelî ve İmamiyye mezhebi mensuplarına göre teâruz eden beyyineler arasında şahitlerden birinin adalet vasfı daha yüksek ise o tercih edilir. Bu durumda kadı adalet vasfına daha uygun olan şahidin şehâdetine göre hüküm vermelidir. Zira

[15] Zuhayli, *Vesâilu'l-İsbat*, II/814-817.
[16] el-Bakara 2/282, el-Mâide 5/106, et-Talâk 65/2.
[17] H. Yunus Apaydın, "Şahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/281.

adalet vasfının fazlalığı, şahitlik edilen iddia üzerindeki zannı güçlendirir. Teâruz durumunda ise zan açısından daha güçlü olan tarafın beyyinesi ile amel etmek gerekir. Ayrıca ikisinin de ihbar olması açısından şahitlik rivâyet ile kıyaslanır ise rivayette en adil olanın tercih edilmesi gibi şahitlikte de adalet vasfına en uygun olan taraf tercih edilmelidir.[18]

Mâlikîlerden gelen bir rivayet ise bu durumda tercihin yalnızca dava konusunun mülkiyet olması halinde yapılabileceği yönündedir. Adalet vasfının üstünlüğüne göre yapılan bu tercih, tek erkek şahit ve yemin ile gerçekleşen şehâdet ile aynı konumdadır. Mutlaka iki şahit ile ispatı gereken talâk, nikâh ve hadler ile ilgili davalarda geçerli olamaz.[19]

4. Zilyedlik sebebiyle tercih

"Bir şeyi elinde bulunduran kimse, sahip" anlamlarına gelen zilyedlik, mâlik sıfatıyla veya mâlik gibi tasarruf etme niyetiyle bir ayn üzerinde kurulan fiilî hâkimiyeti ifade eder. Zilyed olan kişinin kullanılan şeyin sahibi olması zorunlu değildir. Örneğin özel şoförün kullandığı otomobil işverenindir ancak zilyed şofördür. Ayrıca zilyetliğin gerçekleşmesi için kişinin eşya üzerindeki hâkimiyetinin meşru bir sebebe dayanması yahut fiilen eşya üzerinde tasarruf etmesi şart değildir. Malı gasb eden yahut çalan kişi de zilyed olabilir. Bu bağlamda zilyetlik, "fiilî olarak menkul veya gayri menkul bir malı mâlik sıfatıyla yahut o şeyde mutasarrıf olarak elde tutma" şeklinde tanımlanabilir.

Zilyedlik mülkiyet sahibi olmayı zorunlu olarak gerektirmese de herhangi bir aksi iddia söz konusu olmadığı sürece zilyed olan kişi için karîne teşkil eder. Ancak mal üzerinde ihtilâf meydana gelirse tarafların beyyine getirerek davalarını ispat etmeleri istenir. Bu durumda ispat yükümlülüğü bir başkasının elinde bulunan malı iddia etmesi sebebi ile zilyed olmayan tarafa ait olur. Davacı konumunda olan bu kişi "hâric", davalı olan zilyed ise "dâhil" olarak anılır. Tarafların bu şekilde tespiti hüküm üzerinde büyük rol oynamaktadır. Zira ispat yükü kendisinde olan hâric, dâhile yani zilyede karşı beyyine getiremez ise zilyetten yemin etmesi istenir ve yemin ederse mal onun zilyetliğinde bırakılır.[20]

İslam hukukçuları zilyedliğe dayanarak verilen hükümler hususunda bazı muhtelif görüşlere sahiptir. Malın taraflardan birinin elinde bulunduğu bir davada, her iki taraf da

[18] Zuhayli, *Vesâilu'l-İsbat,* II/817-819.
[19] el-Hâlid, *"Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿârużi'l-beyyinât" te'lifu'l Şeyh Gânim bin Muhammed el-Bağdâdî: Tahkîk ve'd-dirâse,* 108.
[20] Şevket Topal, "Zilyedlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/417-418.

mülkiyetleri üzerine beyyine getirir ve davalı olan hâric ile davacı olan zilyedin beyyineleri teâruz ederse yapılacak tercihe dair üç görüş ortaya çıkar.

a. Mâlikî, Şâfiî ve bir rivayete göre Hanbelîlere göre dâhilin yani davalı olan zilyedin beyyinesi, hâricin beyyinesine tercih edilir. Buna göre hükmü destekleyen bazı bilgilerin oluşu yahut farklı bir yol ile hâricin beyyinesini tercihi gerektiren bir sebep ortaya konmadığı sürece dâhilin beyyinesi tercih edilir.

b. Hanefî, meşhur olan görüşe göre Hanbelî, Zeydî, Zahirî ve İmamiyye'ye göre hâricin yani davacının beyyinesi dâhilin beyyinesine tercih edilir. Bu görüş hâricin mal üzerinde zilyetliğinin dâhilin zilyetliğini önceleyiği fikrine dayanır. Eğer nitâc gibi hâricin zilyetliğinin daha eski olmasının mümkün olamayacağı bir durum söz konusu olursa, onun beyyinesi tercih edilmez.

c. Bazı Hanbelîler, İsâ b. Ebân (ö. 221/836) ve Zeydiyye mensubu Kâsım er-Ressî'ye (ö. 246/860) göre hâricin ve dâhilin beyyinesi arasında tercih yapılamaz ve beyyineler teâruz halinde kalır. Zira zilyedlik dâhilin beyyinesini güçlendirir ve onu, hâricin beyyinesi ile aynı seviyeye taşır. Bu durumda kur'a yöntemine başvurulması gerekir.

Beyyineler arasında yukarıdaki sebeplerden birine dayanarak tercih yapıldıktan sonra tercih edilen beyyine ile hüküm verilirken yeminin gerekliliği hususunda da muhtelif görüşler mevcuttur.

a. Hanefîler, Hanbelîler ve sahih olan kavle göre Şâfiîler beyyinelerden biri tercih edildikten sonra hüküm için yemin edilmesinin gerekli olmadığı görüşündedir. Zira bu beyyine tercih edilerek sahih hale gelmiştir ve kendisiyle sanki teâruz vaki olmamış gibi münferiden hüküm vermek gerekir. Bu beyyine davada kâim haldedir, düşmemiştir.

b. Mâlikîler ve bir kavle göre Şâfiiler ise tercih edilen beyyine ile hüküm verilmesi için yemin edilmesi gerektiği görüşündedir. Buna göre beyyineler teâruz ettiklerinde düşerler. Bu durumda bir taraf diğerine tarih, zilyetlik, adalet ve adet gibi bazı sebeplerin desteği ile tercih edilir. Yemin ise güçlü olan taraf içindir ve yemin edilmesi ile tercih tahakkuk eder.[21]

[21] "Adedin çokluğu sebebiyle tercih", "adaletin ziyâdeliği sebebiyle tercih", "hüccetin kuvveti sebebiyle tercih" ve "zilyetlik sebebiyle tercih" yöntemlerinden her biri konu ile ilgili çalışmalarda yer alır. Bununla birlikte bu çalışmalarda "tarihin zikredilmesi sebebiyle tercih", "tarihin daha eski olması sebebiyle tercih", "mülkiyet sebebi ile tercih", "ispatın nefye tercihi", "örfî karîneler sebebiyle tercih" gibi farklı kriterlere de yer verilmektedir. Zuhayli, *Vesâilu'l-İsbat*, II/819-827.

D. Cem‘

Sözlükte “toplamak, bir araya getirmek; dikkat ve iradeyi bir noktaya teksif etmek” anlamlarına gelen **cem‘** beyyineler arası teâruzu giderme yöntemlerinden biri olarak kullanıldığında beyyineleri uzlaştırmak, ikisi ile birden amel etmek anlamına gelir. Beyyineler arası cem‘ eğer mümkün ise bu beyyinelerin ispat ettikleri her vecihten amel edilmesiyle gerçekleşir. Ancak beyyinelerin her yönü ile amel mümkün olmaz, yalnızca ispat ettikleri bir vecih açısından amel edilebilir ise yine de bu vecih ile amel etmek gereklidir. Çünkü imkân takdirince delillerin her ikisi ile de amel edilmesi gerekmektedir.[22]

Beyyinelerin cem‘i iki beyyinenin imkân takdirince bir araya getirilmesi ile gerçekleşir. Konu ile ilgili bir örneğe göre bir şahıs iki farklı mecliste, iki farklı söz söylese ve bir kişi onun karısını boşadığına ancak kölesini azat etmediğine dair şahitlik ederken diğer bir kişi kölesini azat ettiğine ancak karısını boşamadığına şahitlik etse, bu durumda beyyineler cem‘ edilerek adamın karısı ile boşanmış ve kölesinin azat olmuş olduğuna dair hüküm verilir. Diğer bir örneğe göre ise davada taraflardan biri bir kumaşı yüz metre olarak teslim ettiğine dair, diğeri ise iki kumaşın yüz metre olduğuna dair şahitlik etse bu beyyineler cem‘ edilir ve üç kumaşın iki yüz metre olduğuna dair hüküm verilir. Zira bu durumda beyyinelerin her biri diğerinin şahitlik ettiğinin dışındaki bir şeye şahitlik eder.[23]

E. Beyyineler Arasında Cem' veya Tercih İmkanı Bulunmaması

Teâruz eden beyyinelerin cem‘ veya tercih edilmelerinin mümkün olmadığı durumlarda kadının nasıl hüküm vermesi gerektiği hususunda İslam hukukçuları muhtelif görüşlere sahiptir. Hanefîler, Malikîler, bir kavle göre Şâfiîler ve yine bir rivâyete göre Hanbelîlere ait olan ilk görüşe göre teâruz eden beyyineler arasında cem' veya tercih ihtimali bulunmaz ise beyyineler tesâkut eder ve ikisi ile de amel edilemez. Zira bu durumda hilâf-ı zâhirin ispat edilmesi, gizli kalan noktaların ortaya çıkarılması ve hak sahiplerinin beyan edilmesi gibi beyyinelerin ikâme gerekçesi olan durumlar gerçekleşemez. Beyyinelerin ikâmesi ile ulaşılmak istenen bu hedefler batıl olacağı için de beyyineler düşer ve kadı davayı en başından itibaren beyyine sunulmamış gibi çözüme ulaştırır.

Şâfiîler ve Hanbelîlere ait olan ikinci görüşe göre ise cem‘ veya tercih edilme imkanı bulunmasa da beyyineler tesâkut etmez ve onlarla amel edilir. Bu görüş beyyinelerin imkân

[22] Zuhayli, *Vesâilu’l-İsbat*, II/808.
[23] Şinkıtî, *Teâruzi’l Beyyinât fi’l-Fıkhî’l-İslâmî*, 186.

dahilince ilga edilmekten korunması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Ancak bu görüşü kabul eden gruplar da cem‘ veya tercih ihtimali bulunmayan bu beyyineler ile hangi şekilde tasarruf edileceği hususunda ihtilâf ederler. Şâfiîler ve bir rivayete göre Hanbelîler bu durumda kısmet yöntemi ile malın taraflar arasında bölünerek hüküm verilmesi gerektiğini savunurlar. Bir rivayete göre Hanbelîler, bir kavle göre Şâfiîler ve aktarılan bir görüşe göre İmamiyye mensuplarına göre ise beyyineler arasında kur‘a yöntemine başvurularak bir seçim yapılmalıdır. Şâfiîlerden sahih olan görüşe ve Ebû Sevr’e (ö. 240/854) göre ise başka bir delil ortaya çıkıncaya yahut bir beyyinenin diğeri üzerine tercih edilebileceği bir çözüm bulunana kadar beklenir.[24]

[24] el-Hâlid, *“Melceʾü’l-kudât ʿinde teʿârużi’l-beyyinât” te’lifu’l Şeyh Gānim bin Muhammed el-Bağdâdî: Tahkîk ve’d-dirâse*, 130-131; Zuhayli, *Vesâilu’l-İsbat*, II/828-831.

BİRİNCİ BÖLÜM: *Melceü'l Kudât* Hakkında

I. Melceü'l Kudât'ın Müellifi

Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿâruzi'l-beyyinât adlı risâlenin müellifi, on birinci asır Bağdat ulemâsından fakîh Gânim el-Bağdâdî'dir. Hakkında ulaşılabilen sınırlı bilgilere göre tam adı Gıyâsüddîn Gânim b. Muhammed el-Bağdâdî olan bu zâtın künyesinin Ebû Muhammed[25] veya Ebû Yûsuf[26] olduğuna dair farklı bilgiler mevcuttur. Gânim el-Bağdâdî, Bağdat'ta doğmuş, bir süre Medâin ve çevresinde ikamet etmiş ve Şeyh Alaeddin'in sohbetlerine katılmak üzere Antep'e gitmiştir. On iki yıl boyunca burada Şeyh Alaeddin'e hizmette bulunmuş ve hem zâhirî hem bâtınî ilimlerde yetişmiştir. 998'de (1589) Bağdat kadısı Rıdvan Efendi'nin tayini ile Müntasıriyye Medresesi'nde müderrislik yapmaya başlamıştır. Uzun yıllar bu medresede ders veren Gânim el-Bağdâdî, Bağdat'ın Bekir Subaşı[27] tarafından ele geçirilmesi esnasında vefat etmiştir. Gânim el-Bağdâdî'nin vefat tarihi bazı eserlerde 1027[28] bazılarında ise 1030[29] olarak kaydedilmekle birlikte genellikle Bekir Subaşı hadisesinin yaşandığı 1032 senesi olarak kabul edilmektedir. Nev'izâde Atâî, mezhepte müctehid derecesinde bir fâkih olduğu ifade edilen Gânim el-Bağdâdî'nin zâhir ve bâtın ilimlerde kemal derecesine ulaşmış, fıkıh ilminde derinleşmiş, fetvasına müracaat edilen bir zât olduğunu, keşif ve kerametine dair hikâyeler anlatıldığını aktarır.[30]

---

[25] Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru ihyâ-i't-turâsi'l-arabî, ts), II/1817, 1816; Ömer Rızâ Kehhâle, *Muʿcemi'l-Müʾellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-ʿArabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993), II/602; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-Aʿlâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-ʿArab ve'l-müstaʿrebîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1986), V/116; Yûsuf İlyân Serkîs, *Muʿcemü'l-matbûʿâti'l-ʿArabiyye ve'l-muʿarrebe* (Kahire: Matba'atu Serkîs, ts.), I/196.

[26] Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ʿÂrifîn esmâʾü'l-müʾellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrut: Müessesetü'l-Târîhi'l-Arabî, 1955), I/812.

[27] Bekir Subaşı, Osmanlı döneminde on iki bin yerli kulu ve azeblere ağa olan nüfuzlu bir yeniçeri zâbitidir. Sahip olduğu mallar ve birçok kişinin kendisine tabi olmasıyla şöhret bulmuş ve zamanla beylerbeyini alt ederek bölgenin en güçlü ismi haline gelmiştir. O ve azebler ağası Mehmed Kanber arasındaki rekabet, Mehmed Kanber'in Bağdat Beylerbeyi Yusuf Paşa ile ona karşı birleşmesine yol açmış ve I. Ahmed'den sonra merkezî otoritenin sarsılmasına bağlı olarak başlayan bu olaylar Bağdat'ın, Safevî Devleti tarafından ele geçirilmesi ile son bulmuştur. Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/434; Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târihi* (İstanbul: Bahar Matbaası, 1968), II/824.

[28] ez-Ziriklî, *el-Aʿlâm*, V/116.

[29] Nev'îzâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakāik fî tekmileti'ş-Şekāik* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), II/1604; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ʿÂrifîn*, I/812; Kehhâle, *Muʿcemi'l-Müʾellifîn*, II/602.

[30] Atâyî, *Hadâiku'l-Hakāik*, II/1604; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), III/326; Recep Özdirek, "Gânim el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), XIII/350.

Gānim el-Bağdâdî'nin *Melceü'l-Kudât* dışında muhtelif ilimlere dair bazı eserleri bulunmaktadır. Bu eserler içerisinde en önemlisi tazmin yükümlülüğüne dair kaleme alınan ilk eserlerden olan *Mecmaʿu'd-damânât fî mezhebi'l-İmâmi'l-Aʿzam Ebî Hanîfe en-Nuʿmân* adlı eseridir. Klasik fıkıh kitaplarındaki tasnife göre düzenlenen bu eser otuz sekiz bâbdan oluşmaktadır. Müellif, bu eserinde *Melceü'l-Kudât*'da izlediği yola benzer şekilde Hanefî mezhebinin muteber kitaplarında dağınık biçimde yer alan damân konusunu derlemiştir. *Mecmaʿu'd-damânât* 1999 yılında Muhammed Ahmed Serrâc ve Ali Cuma Muhammed tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde basılmıştır.[31] Bu eserin yanı sıra Gānim el-Bağdâdî'nin bir kişiyi küfre düşüren lafızlar ile inanç konularını ele alan itikada dair *Hısnü'l-İslâm fî elfâzi'l-küfr ve'l-ʿakāʾid,*[32] Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-mantık ve'l-kelâm* adlı eserine yazdığı şerh olan *el-Vasît,*[33] peygamberlerin hayat hikâyelerinin geçtiği ayetleri toplayan ve onların masumiyetini konu alan *Hısnü'l-enbiyâʾ*[34] ve Şemseddin el-Konevî'nin mezhep imamlarının ihtilâfına dair yazdığı eserinin şerhi olan *Şerhu Düreri'l-bihâr*[35] adlı eserleri mevcuttur.[36] Bu eserlerden *Hısnü'l-İslâm* 2016 yılında Mustafa Wajid Omar tarafından, *Tehzîbü'l-mantık* şerhi *el-Vasît* ise 2019 yılında Khaldoon Abdalhadi Rashid al-Bayati tarafından Bursa Uludağ Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. Bazı çalışmalarda kendisine *Edebü'l-evsiyâ'* ve *Manzûme fî Âdâbi'l-Bahs* adlı eserler de nispet edilen[37] Gānim el-Bağdâdî ile ilgili olarak Nev'izâde Atâî', nahiv ilmine dair bir esere başladığını ve tefsire dair konular derlemek istediğini ancak ömrünün buna yetmediğini aktarmaktadır.[38]

Bazı eserlerde el-Bağdâdi'ye *Melceü'l-Kudât* ile birlikte *"Tercihu'l Beyyinât"* ve *"Tearuz'il Beyyinat"*[39] gibi farklı isimlerle anılan bir eser daha nispet edilmekte ise de bunların müstakil eserler değil *Melceü'l-Kudât*'ın farklı nüshalarında geçen isimleri olduğu düşünülmektedir.[40]

---

[31] Gānim el-Bağdâdî, *Mecmaʿu'd-damânât fî mezhebi'l-İmâmi'l- Aʿzam Ebî Hanîfe en-Nuʿmân* (Kahire: Dârü's-Selâm, 1999), I/5; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II/1602.
[32] Gānim el-Bağdâdî, *Hısnü'l-İslâm fî elfâzi'l-küfr ve'l-ʿakāʾida* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 858/25), 218b, (Ayasofya, 1144), 183b.
[33] Gānim el-Bağdâdî, *el-Vasît* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 2639), 1b.
[34] Gānim el-Bağdâdî, *Hısnü'l-enbiyâʾ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 858/26), 252b.
[35] Gānim el-Bağdâdî, *Şerhu Düreri'l-bihâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 972), 3a.
[36] Özdirek, "Gānim el-Bağdâdî", XIII/351.
[37] Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband* (Leiden: Brill, 1938), II/502; el-Hâlid, *"Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿârużi'l-beyyinât" te'lifu'l Şeyh Gānim bin Muhammed el-Bağdâdî: Tahkîk ve'd-dirâse*, 9.
[38] Atâyî, *Hadâiku'l-Hakāik*, II/1605.
[39] Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ʿÂrifîn*, I/812; Kehhâle, *Muʿcemi'l-Müʾellifîn*, II/602.
[40] Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband*, II/502.

II. *Melceü'l-Kudât*'ın Kaynakları

Müellif Gānim el-Bağdâdî, *Melceü'l-Kudât*'da beyyinelerin tercihi konusunu, eserin yazıldığı dönemde yaygın olarak kullanılan Hanefî fıkıh kitaplarından derlemiştir. Müellif birbiri ile ilgili meseleleri aynı konu başlığı altında bir araya getirdikten sonra bu meselelerin hangi kaynaktan aktarıldığını metin içerisinde belirtmektedir. *Melceü'l-Kudât*'da sıklıkla adı geçen kaynaklar şu şekilde sıralanabilir;

A. *Kādîhan:* Asıl adı *el-Fetâva'l-Hâniyye* olmakla birlikte müellifi Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergānî'nin (ö. 592/1196) lakabı olan *Kādîhan* ismi ile meşhur olmuş fetva kitabıdır. Osmanlı döneminde büyük itibar gören ve üzerine birçok çalışma yapılan bu eserin[41] *Melceü'l-Kudât*'da yaklaşık elli yerde adı geçmektedir.[42] Bu açıdan *Kādîhan*, müellifin en çok başvurduğu kaynaktır. Risâlede eserin adı genellikle *Kādîhan* olarak kaydedilmekle birlikte bir yerde *el-Hâniyye fi'l-Fetâvâ* olarak da bahsedilmektedir.[43] Müellif bu eserden faydalandığı noktalarda genellikle sadece "*Kādîhan*" demekle yetinmektedir. Ancak bazı durumlarda "dava konusundan", "şahitlerin tekzîbi konusunun son faslından", "davada şahitlerin tehâlüfü faslından", "kazadan önce davacının davasını batıl kılanlar babından", "menkûl davası faslından", "bi-sebebin mülk davası faslının evvelinden", "şahitlerin tekzîbi faslından" gibi açıklamalara yer verdiği durumlar da mevcuttur. Özellikle dava konusu dışında kalan bir mesele söz konusu ise "nikâhın şartlarından", "fâsid bey'in hükümlerinden" şeklinde ilgili bölümü belirtilmektedir.

B. *el-Fusûleyn:* Bedrettin Simâvî'nin (ö. 823/1420) el-Üsrûşenî'nin (ö. 632/1235) *el-Fusûl* ve Zeynüddin el-Mergīnânî'nin (ö. 670/1271) *Fusûlü'l-ihkâm* adlı eserlerini bir araya getirerek yazdığı *Câmiu'l-Fusûleyn* adlı eseridir.[44] Kadılar ve müftüler arasında oldukça yaygın olarak kullanılan bu eser, *Melceü'l-Kudât*'da *Kādîhân*'dan sonra en çok başvurulan kaynaktır. Bu eserden "hâric ile zilyedin davası ve bunların dava ve şahitlikte tarih zikretmesi" hakkında olan sekizinci faslı, "davalarda çelişki" hakkında olan onuncu faslı ve "dava açılmasına gerek olmaksızın

[41] Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/5 (Mayıs 2005), 373.
[42] Gānim el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât ʿinde Teʿâruzi'l-Beyyinâts* (Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 628), 7b, 8a, 8b, 9a, 10a, 10b, 11a, 11b, 12a, 13b, 14b, 15a, 15b, 18a, 18b, 19b, 20a, 20b, 21a, 21b, 22a, 23a, 23b, 24a, 25a, 28b, 29b, 30a, 31a, 31b, 32a, 34a, 34b.
[43] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 13a.
[44] Ali Bardakoğlu, "Câmiu'l-Fusûleyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/108.

dinlenen şahitlik ve yaygın duyuma dayalı şahitlik" hakkında olan on ikinci faslıbaşta olmak üzere birçok bölümünden yaklaşık kırk yerde bahsedilmektedir.[45]

C. *el-Vecîz*: *el-Muhîtü'l-Burhânî* müellifi Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed'in (ö. 616/1219) el-Hidâye'nin tertibine uygun şekilde yazdığı *el-Vecîz fi'l-fetâvâ* adlı eseridir.[46] *Melceü'l-Kudât*'da bu eserden yaklaşık yirmi yerde bahsedilmektedir.[47] *el-Vecîz*'in dava bahsinde "tercih-i beyyinât" adlı bir bâbın yer alıyor olması bu açıdan önemlidir.[48] Bu bâbın yanı sıra istihkâk, alışverişte ihtilâf, gasb, meçhûlün nesebi, adalet ve tezkiye, şehadet, ikrâr, nitâc davası gibi başlıklardan da meseleler aktarılmaktadır.

D. *el-Kunye:* Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd ez-Zâhidî'nin (ö. 658/1260) hocası Bedi' ibn Ebî Mansûr el-ʿIrâkî'nin *Münyetü'l-fukahâʾ* adlı eseri üzerine yazdığı, *Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-gunye* adlı eseridir. *Keşfü'z-zunûn*'da Birgivî'nin (ö. 981/1573) bu eser ile ilgili olarak "gayr-i muteber eserlerden üstün olduğu ve ulemâdan bazı kişilerin bu kitaptan nakilde bulundukları ancak ulemâ nezdinde rivayetlerinin zayıflığı ile meşhur olduğu ve sahibinin Mutezilî olduğu" aktarılmaktadır.[49] *Melceü'l-Kudât*'da *el-Kunye*'den yaklaşık olarak yirmi mesele aktarılmıştır.[50] Bu meselelerin çoğunluğu "çelişkili beyyineler" faslında yer almaktadır.

E. *Câmi'u'l-fetâvâ:* Bu isim ile anılan birçok eser bulunmakla birlikte *Melceü'l-Kudât*'a kaynaklık eden *Câmi'u'l-fetâvâ*'nın Kırk Emre Mehmed b. Mustafa el-Hamîdî'nin (ö. 880/1475) önemli meseleleri döneminin muteber fetva kitapları ve meşhur şerhlerinden derleyerek hazırladığı eseri olduğu tespit edilmiştir. Zira bu eser *Melceü'l-Kudât*'da *Câmi'u'l-fetâvâ*'dan nakledilen "bir kişinin dârı zi'l-yedden satın aldığı beyyinesine karşı zi'l-yed, bu dârın kendisinde emanet olduğuna dair beyyine getirse aralarında husûmet olmayacağı"[51], "bir mülkü bir kişinin babasından aldığını iddia eden davacıya karşı zi'l-yed olan davalının babasının bu tarihten önce öldüğüne

[45] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 8a, 10a, 10b, 11a, 11b, 12b, 13a, 14a, 14b, 15a, 15b, 16a, 18b, 20a, 20b, 21a, 21b, 22a, 22b, 23a, 23b, 26a, 28b, 29a, 29b, 30b, 31b, 32a, 32b, 33a, 33b, 34a.
[46] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II/2002.
[47] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 8b, 9a, 12b, 16b, 18b, 19a, 21a, 23a, 23b, 24a, 25a, 27b, 29a, 32b, 34a, 34b.
[48] Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Vecîz fi'l-fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah Efendi, 961), 178a.
[49] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II/1357.
[50] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 10a, 11a, 13a, 14a, 16a, 18a, 21b, 22a, 22b, 23a, 33a, 33b, 34a, 34b.
[51] Kırk Emre Mehmed b. Mustafa el-Hamîdî, *Câmi'u'l-fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızade Mehmed, 248), 232a.

dair beyyinesinin kabul edilmeyeceği zira ölüm zamanının kazâ altına girmeyeceği"[52] "müşterinin satıcının akıllı olduğuna dair beyyinesine karşı satıcının vasînin, satıcının mâtuh olduğu beyyinesinin kabul edileceği"[53], "mülkiyet davasında tarafların her ikisinin, malın birbirinin olduğuna dair karşı tarafın ikrârına beyyine ikâme etmesi halinde beyyinelerin tehâtür edip zilyed lehine hüküm verileceği"[54], "vakfiye ile kazanın kâffe-i nâs üzerine kazâ gibi olması"[55] gibi birçok meseleyi aynı ifadelerle içermektedir. *Melceü'l-Kudât*'da bu eserden ikisi dolaylı olmak üzere on beş yerde bahsedilmektedir.[56] Bununla birlikte Nâsırüddîn es-Semerkandî'ye (ö. 556/1161) ait *el-Câmiʿu'l-kebîr fi'l-fetâvâ (Câmiʿu'l-fetâvâ)* ismi ile kayıtlı eserde de *Melceü'l-Kudât*'da aktarılan bu meseleler büyük ölçüde yer almaktadır.[57]

F. ***Dürer ve Gurer:*** Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) Hanefî mezhebine dair yazdığı önemli eseri *Gurerü'l-ahkâm* ve bu eserini şerh etmesi ile oluşan *Dürerü'l-hükkâm* adlı eserleridir. *Dürer* ve *Gurer*, çok uzun bir süre boyunca *Mülteka'l-ebhur* ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yarı resmî hukuk külliyatı olarak kabul edilmiştir.[58] *Melceü'l-Kudât*'da bu eserden yaklaşık olarak on dört meselede bahsedilmektedir.[59]

G. ***Müştemilü'l-ahkâm:*** Fahreddîn Yahya b. Abdullah el-Mudurnî er-Rûmî'ye (ö. 890/1485'ten sonra) ait tam adı *Müştemilü'l-ahkâm fi'l-fetâva'l-Hanefiyye* olan eserdir. Esasen müellifin aynı isme sahip biri büyük biri küçük iki eseri mevcuttur. Bunlar arasında daha yaygın olan küçük nüsha, kadı ve hâkimlerin kullanması için özel olarak yazılmıştır. İkinci nüsha ise dönemin çok kullanılan kitap ve şerhlerinden, sıklıkla meydana gelen meselelerin genellikle birebir aktarılması ile oluşmuştur. Bu nüsha tüm fıkıh bâblarını içerirken ilk nüsha sadece mahkemeye intikâl edebilecek meseleleri ele almaktadır.[60] Birgivî Mehmed Efendi'nin zayıf görüşler ihtiva ettiğini ileri sürdüğü bu eserden *Melceü'l-Kudât*'da, "satıcının bey'u'l-vefâ beyyinesinin

[52] el-Hamîdî, *Câmiʿu'l-fetâvâ* (Kadızade Mehmed, 248), 235a.
[53] el-Hamîdî, *Câmiʿu'l-fetâvâ* (Kadızade Mehmed, 248), 239a.
[54] el-Hamîdî, *Câmiʿu'l-fetâvâ* (Kadızade Mehmed, 248), 235a.
[55] el-Hamîdî, *Câmiʿu'l-fetâvâ* (Kadızade Mehmed, 248), 95a-95b.
[56] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 10a, 11b, 12b, 14a, 16a, 20a, 22b, 24a, 32a, 32b.
[57] Nâsırüddîn es-Semerkandî, *el-Câmiʿu'l-kebîr fi'l-fetâvâ* (Câmiatü'l-Melik Suûd, 1827), 21b, 74b, 76b, 77b, 78a; Ancak *Melceü'l-Kudât*'ın hibe konusunun ilk meselesi olarak yer alan "zinâ yahut sirkat suçlarından birini işleyen kadının kocası, bir uzvunu itlâf yahut mal üzerine talâkını istemesi ve boşanmaları halinde bu boşanmanın ikrâh manasından dolayı ric'i talâk kabul edilmesi ve kocanın bunu inkar etmesi sonucu tarafların beyyine ikâme etmeleri halinde kadının beyyinesinin evlâ olması" ile ilgili meseleye Nâsırüddîn es-Semerkandî'ye ait eserde rastlanılmamaktadır. Kırk Emre Mehmed b. Mustafa el-Hamîdî, *Câmiʿu'l-fetâvâa* (Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızade Mehmed, 248), 142a.
[58] Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/28.
[59] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 9a, 9b, 10a, 12a, 12b, 14a, 14b, 16a, 16b, 21b, 31b, 33a, 34a.
[60] Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (01 Mayıs 2005), 348-350.

müşterinin bey‘u’l-bât beyyinesinden evlâ olması”, “müşterinin ikâleye dair beyyinesinin satıcının satıma dair beyyinesinden evlâ olması”, “icârede mûcirin tav‘an icâre beyyinesinin müstecirin ikrâhen icâre beyyinesinden evlâ olması”, “ikrarın ikrâhen olduğu beyyinesinin tav‘an olduğu beyyinesinden evlâ olması”, “kölelik beyyinesi ile aslî hürriyet beyyinesi bir araya gelirse hürriyet beyyinesinin evlâ olması” gibi önemli meseleler nakledilmiştir.[61]

H. *el-Hidâye*: Burhâneddin el-Mergīnânî’nin (ö. 593/1197) Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ı ile İmam Muhammed’in *el-Câmiʿu’s-sağir*’ini bir araya getirerek yazdığı *Bidâyetü’l-mübtedî* adlı eseri üzerine yine kendisinin yazdığı şerhidir.[62] *Melceü’l-Kudât*’da genellikle bu eserin dava bölümüne ve bu bölüm içerisindeki “iki kişinin iddiaları” bâbına değinilmektedir.[63]

İ. *el-Hulâsa:* Tâhir b. Ahmed b. Abdurreşîd el-Buhârî’nin (ö. 542/1147) *Hizânetü’l-vâkıʿât* ve *Kitâbu’n-Nisâb* adlı eserlerini bir araya getirerek ihtisâr etmesi ile oluşan *Hulâsatü’l-fetâvâ* adlı eseridir. Osmanlı döneminde âlimlerin en çok başvurduğu fetva kitaplarından biri olan bu eserden[64] *Melceü’l-Kudât,* yedi mesele aktarmaktadır.[65]

J. *el-Hakaʾik:* Osman b. Ali ez-Zeylaî’nin (ö. 743/1342) Ebü’l-Berekât en-Nesefî’nin (ö. 710/1310) *Kenzü’d-dekāʾik* adlı eseri üzerine yazdığı *Tebyînü’l-hakâʾik* adlı şerhidir. Bu eser metin içerisinde çoğunlukla *el-Hakâik*[66] ismiyle geçmekle birlikte bazen *Şerhu'l-Kenz*[67] ismiyle bazen de bilinen tek eseri bu eser olan müellifinin adı ile geçmektedir.[68]

K. *Tetimmetü’l-fetâvâ:* Hüsâmüddîn es-Sadrü’ş-şehîd’in (ö. 536/1141) bir araya topladığı ancak şehit edilmesi sebebiyle tertipli bir eser haline getiremediği meseleleri, yeğeni Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî’nin (ö. 616/1219) düzenlemesi ve üzerine yeni meseleler eklemesi ile oluşan eseridir.[69] *Melceü’l-Kudât*’da bu eserden altı yerde bahsedilmektedir.[70]

---

[61] el-Bağdâdî, *Melceʾü’l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 11b, 13a, 13b, 19b, 21a, 21b, 22a, 23a, 25a, 34a.
[62] Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/471.
[63] el-Bağdâdî, *Melceʾü’l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 8a, 14b, 16a, 21b, 25b, 28a, 34a.
[64] Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, I/718; Özen, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, 373.
[65] el-Bağdâdî, *Melceʾü’l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 10a, 11b, 12a, 19b, 20b, 21b, 31b.
[66] el-Bağdâdî, *Melceʾü’l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 7b, 9b, 14a.
[67] el-Bağdâdî, *Melceʾü’l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 14b.
[68] el-Bağdâdî, *Melceʾü’l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 9b, 15a, 28b.
[69] Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, I/344.
[70] el-Bağdâdî, *Melceʾü’l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 8b, 12b, 14a, 19a, 23a, 25b.

L. ***el-Hizâne:*** Müellifi tartışmalı olmakla birlikte Ebû Abdullah Yûsuf b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî'ye (ö. 522/1128'den sonra) nispet edilen *Hizânetü'l-ekmel* adlı eserdir. Bazı çalışmalarda bu eserin Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) ilk Hanefî muhtasarlarından sayılan *Hizânetü'l-fıkh* adlı eseri olduğu ifade edilmekteyse de[71] risâlenin dava bahsinde isminin tam olarak "*Hizânetü'l-ekmel*"[72] olarak anılmasından dolayı bu eser olduğu anlaşılmaktadır.[73]

M. ***el-Bezzâziyye:*** el-Bezzâz el-Kerderî olarak bilinen Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb'ın (ö. 827/1424) muhtelif kitaplardaki fetâvâ ve vâkıata dair meseleleri derlediği *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* adlı meşhur eseridir. Müellifinin *el-Câmiʿu'l-vecîz* olarak adlandırdığı bu eser Osmanlı döneminde oldukça yaygın olarak kullanmıştır.[74] *Melceü'l-Kudât*'da bu eserden beş yerde bahsedilmektedir.[75]

Melceü'l-Kudât'da yukarıda zikredilen eserler kadar sık olmamakla birlikte Hanefî literatürünün meşhur kitaplarından birçoğu kaynak olarak kullanılmıştır. Bu eserler İmam Muhammed'in *el-Asl*,[76] *ez-Ziyâdât*[77] ve *el-Câmiʿu's-sağir*'i[78], Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) *el-Müntekâ*[79] ve *el-Kâfi*[80] adlı eserleri, Şemsü'l-eimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) *el-Kâfî* üzerine yazdığı şerh olan *el-Mebsût*'u,[81] "mütûn-i erbaa" olarak anılan dört temel fıkıh kitabından biri olan Muzafferüddin İbnü's-Sââtî'nin (ö. 694/1295) *Mecmaʿu'l-bahreyn*'i,[82] Zeynüddin İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâʾir*'i,[83] Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-ʿİnâye*'si,[84] Kemalpaşazâde adıyla anılan Ahmed b. Süleyman İbn Kemal Paşa'nın (ö. 940/1534) *İzâhu'l-Islâh*'ı[85] olarak sayılabilir. Ancak bu durum adı geçen tüm eserlerden doğrudan aktarım yapıldığı anlamına gelmemektedir. Örneğin İmam Muhammed'in zilyetlik ile ilgili *el-Asl*'da yer alan görüşü *Kâdıhan*'dan nakledilmiştir.[86] Benzer şekilde *el-Mebsût*'tan

---

[71] Hadi Sofuoğlu, "Osmanlı Kâdısının El Kitabı: Melceü'l-Kudât Inde Teâruzı'l-Beyyinât", *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk*, ed. Süleyman Kaya- Haşim Şahin (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2017), 178; Ahmet Özel, "Hizânetü'l-Ekmel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/180.
[72] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 29a.
[73] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 7b, 8b, 9a, 11a.
[74] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I/242.
[75] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 11b, 15a, 21b, 28a.
[76] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 31a.
[77] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 28a.
[78] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 28a, 31a-31b.
[79] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 12a, 13b, 18b.
[80] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 31b.
[81] Eyyüp Said Kaya, "el-Mebsût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/214; el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 7a, 15a, 14b.
[82] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 23b, 34a.
[83] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 12b, 29a, 30b, 32b.
[84] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 8a.
[85] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 27b, 28b.
[86] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 31a.

aktarılan meseleler *Câmiu'l-Fusûleyn* üzerinden nakledilmiştir.[87] Bununla birlikte bu eserlerden farklı olarak kullanılan başka eserler de mevcuttur. Bunlar Ahmed b. Mûsâ b. İsâ ibn Me'mûn el-Keşşî'ye (550/1155[?]) ait olduğu düşünülen *Mecmû'u'l-Hevâdis ve'n-Nevâzil ve'l-Vâkı'ât*,[88] Fârisî Alaüddîn Ömer b. Osman el-Dînârî'ye (590/1194[?]) ait *Fetâvâ-yı Dinârî*,[89] Burhânüddîn el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *el-Muhît* adlı eserini ihtisâr etmesiyle oluşan *Zahîretü'l-fetâvâ*,[90] Ebü'l-Feth Zeynüddin Abdürrahim b. Ebû Bekir b. Abdülcelil el-Mergînânî es-Semerkandî'ye (ö. 651/1253) veya Cemalüddin b. İmâdüddin el-Hanefî'ye (ö.?) ait olduğu düşünülen *Fusûlü'l-ihkâm li-usûli'l-ahkâm*,[91] Burhâneddin en-Nesefî (ö. 687/1289) veya Burhânüddîn el-Mergînânî'ye (ö. 593/1197) ait olduğu düşünülen *el-Fevâ'id*[92] adlı eserlerdir. Ayrıca Gânim el-Bağdâdî, Şemsüddîn el-Konevî'nin (ö. 788/1386) *Dürerü'l-bihâr*[93] adlı eserine ve kendisinin bu eser üzerine yazdığı şerhe[94] de değinmiştir.

III. *Melceü'l-Kudât*'ın Yazılış Amacı

Yazıldığı dönemden itibaren oldukça yaygın olarak kullanılan *Melceü'l-Kudât 'inde te'âruzi'l-beyyinât*, (Beyyineler Çatıştığında Kadıların Sığınağı) davada tarafların kadıya sundukları delillerin çatışması durumda hangi delilin tercihe şayan olduğunun tespit edilip hüküm verilmesinde kadılara yardımcı olmak amacı ile derlenmiştir. Müellif Gânim el-Bağdâdî, eserin girişinde risâleyi yazma sebebini şu şekilde izah etmektedir:

> "Beyyinelerin tercihi hakkındaki bu risâleyi, kadılardan bazı kardeşlerim için derledim ancak zaman yetersizliğinden dolayı meselelerin çoğunu kaçırdım. Ardından dönülmesi gereken yerlere müracaat etmek için dizginleri ikinci kez sıktım ve ilk meselelerden kaçırdıklarımı yakaladım. Allah'a hamdolsun -risâle- bu türden meselelerin tamamlayıcısı oldu ve diğer kaynaklara müracaattan kurtardı.[95]

---

[87] Gânim el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât 'inde Te'âruzi'l-Beyyinâtk* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 587), 40a, 41a.
[88] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 32a; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II/1606.
[89] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 15b; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II/1223.
[90] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 27b, 32a, 33b.
[91] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 32a; Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 344.
[92] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 42a; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II/1296.
[93] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 19a, 23b, 34a.
[94] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 7b.
[95] Ganîm el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât 'inde Te'âruzi'l-Beyyinât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 587/3, 993; Ragıp Paşa, 628/2; İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 679) Bu ifade bazı nüshalarda "Beyyinelerin tercihi hakkındaki bu risâleyi, târizen ve kinâyeten iltimaslarından sonra kadılardan bazı kardeşlerim için derledim" şeklinde geçmektedir; el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (İstanbul: Müftülük Ktp. 292, 447; Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 986, 821, Carullah Efendi, 889, Esad Efendi, 900/2, 707/2, 992, Fatih, 485, Hamidiye, 598, Kılıç Ali Paşa, 502, Nuruosmaniye, 62, 1282, 1831, 1859, 4905, Reşid Efendi, 255, 1054, Ragıp Paşa, 628/2, Şehid Ali Paşa 690, 980; Kayseri Raşit Efendi Ktp., 234,

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere risâle, kadıların davalarda hüküm verirken kullanabilecekleri bir başvuru kaynağı olarak tasarlanmıştır. Esasen beyyinelerin tercihi ile ilgili aktarılan örnekler, kapsamlı fıkıh kitaplarının içerisinde dağınık olarak yer alır. Bu sebeple dava konularının çok çeşitli ve kapsamlı olması sebebiyle, incelenen konuya uygun açıklamalara ulaşabilmek için birbirinden farklı birçok esere başvurmak gerekir. Bununla birlikte ilgili konunun başvurulan eserde hangi bahis altında incelendiği de ayrı bir araştırma gerektirir. Mesela bey‘ beyyinesi ile rehin beyyinesi karşı karşıya geldiği bir davada hangi beyyinenin tercih edilmesi gerektiği konusunda ihtilâfa düşen bir kadı, bu konunun kapsamlı fıkıh kitaplarının hangilerinde yahut bu örneklerin kitabın alım-satım, rehin veya dâva gibi bahislerden hangisinin kapsamı altında yer aldığını tespit etmek durumundadır. Bunun yanı sıra beyyinelerin tercihi konusu, aralarında bulunan küçük farklar sebebiyle tamamen farklı sonuçlara ulaşılan birçok örneği içerir. Örneğin mülk davalarında müddeâ bihin cinsine, kimin zilyetliğinde olduğuna ve zikredilen tarihe göre değişen birçok ihtimal ortaya çıkar. Bu tür bir davada farklı sonuçların birbirine karıştırılmaması için benzer meselelerin bir arada incelenmesine ve farklılıkların belirginleştirilmesine ihtiyaç duyulur. Gānim el-Bağdâdî, muhtemelen bu tür etkenleri göz önünde bulundurarak çatışan beyyinelerden birisinin tercih edilmesi gerektiğinde verilmesi gereken hükmü konu alan meseleleri, fıkıh bâblarına göre tertip etmiş ve ihtiyaç durumunda istenilen örneğe kolayca ulaşılabilecek bir metin hazırlamıştır.

Melceü’l-Kudât’dan yaklaşık yüz yirmi yıl sonra yazılan *Mîzânü’l-müddeiyeyn fî ikâmeti’l-beyyineteyn* adlı eserin mukaddimesinde, müellif Esîrizâde Abdülbâkî Efendi, risâleyi yazma gerekçesini detaylı olarak aktarır. Esîrîzâde’nin *Melceü’l-Kudât* ve benzer gerekçeler ile yazılan bu tür eserlerin telif edilmesindeki etkenleri açıklayan ifadelerine göre tarafların delil getirmesi durumunda birinin diğeri üzerine tercihi konusu temyiz edilmeli ve bu konuyla ilgili meselelerin arasında bulunan karışıklıklara son verilmelidir. Zira çeşitli meseleler ve müşkil suretler içeren Hanefî mezhebi imamlarının ihtilafları ve müelliflerin bu durumun sıklıkla gerçekleşmesi sonucu elde edilen muhtevayı aktarırken farklı lafızlar kullanmaları; kavillerdeki ihtilaf ve suretlerdeki farklılık sebebiyle dağınık olarak bulunan bu meselelerin birbirinden ayırt edilmesinde güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Bu meseleler karşısında hâkimlerin açık nakil ile kesin cevabı tayin ve şeriatın gerektirdiğini açıklaması için mezkûr meseleleri hemen hatırlaması ve istikrârı, aslî bir ihtiyaç ve gerekliliktir. Hakimlerin tüm ihtimalleriyle birlikte hükme hemen vâkıf olmaları için ise meselelerin

241; İstanbul Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, 62; İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 679).

suretlerini nakillerine uyarlamaları ve dağınık kısımlarının hepsini araştırılıp incelenmeleri gerekir. Ancak bu durum birçok kitaba başvurup, meselelerin ihtilaflarına dikkat ederek vakit geçirmelerini gerektirir ki bunun zihinleri soğutup, kişileri yorduğu ve davacı için de zaman kaybına neden olduğu açıktır. Bu sebeple meselelerin temel ilkeleri ve fasıllarının özünü açık bir şekilde ifade ve beyanla bir araya toplayıp, suretlerinin tasvir edilmesi gerekmektedir.[96] *Melceü'l-Kudât*'ın girişinde yer alan "kadı kardeşlerimiz için yazılmıştır" ifadeleri ile ortaya konan durum işte budur. *Melceü'l-Kudât*'ın yazılış gayesini gerçekleştirdiği söylenebilir. Zira eserin hem Türkiye[97] hem de dünya kütüphanelerinde[98] bulunan birçok yazma nüshası mevcuttur. Bu nüshaların sayfa kenarlarına alınan notlar, bu eser ile birlikte yer alan varaklarda benzer konuda başka eserlerin yer alması ve müstensihlerinin kimlikleri, risâlenin kadılar tarafından sıklıkla kullanılan bir eser haline geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte risâlenin her ikisi de kadılık yapan şahıslar tarafından dilimize yapılan tercümeleri de Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanıldığına işarettir.

[96] Abdülbâki Efendi, *Mîzânü'l-Müddeiʿyeyn* (Reşid Efendi, 255), 1b-2b; Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", 369.

[97] *Melceü'l-Kudât*'ın nüshalarının Yazma Eserler Kurumunda kayıtlı nüshaları şu şekildedir: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 1059, 1653/2, 1668, 1753/2; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 756/1, 112/4, 1777/1; Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 20688, 2257/1; İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 692; İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 786/2, 821/5, Amcazade Hüseyinpaşa, 241/2(a), Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 333/5, 646/1, 1156/2, 470, 1959/2, 246/2, Taşköprü İlçe Halk Kütüphanesi, 17; Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi, 234/1, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi 149, 470/1, 784/3, Nuruosmaniye, 1282/3, 1831/2, 1859/2, 1934/3, 2073/2, 4905/3, 2041, 2601, 1062/3; Isparta Uluborlu İlçe Halk Kütüphanesi, 219, Konya İl Halk Kütüphanesi, 5660, 1210/1, 1666/2; Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi, 281/3, Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi, 154; Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 62/1; Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6810/2; Akhisar Zeynelzade 1431/2; 1484/2, 2984/7, 3392/1, 4644/2, 4650/2, 716, 716, 718/1, 824/2, 8349/1; Ankara Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi 646, 157/1(a), Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 18400/2, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 1049/2, 2733/7, 4445/3; Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 146/10, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 653/1, 654/2, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, B 694, A 7446, A 7591, A 7479/6, A 7291/4, A 7354/2, A 7166, A 6684, A 4787/2, A 2991, A 1730/1, Ankara Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi, 106, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 565, 595/1, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi, 50/2, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, 562/3, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 156/2, 167. Bunlar dışında ulaşılabilen bazı nüshalar şunlardır: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yazmalar Koleksiyonu, 75/13; İstanbul Müftülük Kütüphanesi, 292, 474; İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi 892, 893, Esad Efendi 587-3, 707-2, 900-2, 992, 993, Fatih, 1752, 1753, 1755, 1756, 1757, 1758, 1759, 2485/3, Hamidiye, 598/2, Kılıç Ali Paşa, 502, Laleli 998, Ragıp Paşa, 628, Reşid Efendi, 1054/2, Murad Molla, 889, 890, Veliyyüddin Efendi, 1213, 1214, Yeni Cami, 454; İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 695, 679; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, 826.

[98] Risâlenin dünya kütüphanelerinde kayıtlı bazı nüshaları şunlardır: Bağdad Mektebetü'l-Evkâfu'l-Âmme, 3996, 4000, 33746; Berlin Eyalet Kütüphanesi, Prusya Kültürel Mirası, Hs. or. 1901, 4690-01, 5272, Hs. or. 5632-f. 6b 47a, Hs. or. 10231-1b-41b, Ms. or. oct. 2337-04; Göttingen Eyalet ve Üniversite Kütüphanesi, Cod. Ms. arab. 139 – 01; Kahire, Dârü'l-Kütüb 2197 – 1938 / B – 20573; Mekke, Mektebetü'l-Haremu'l-Mekke 109; Münih, Bavarian Eyalet Kütüphanesi Cod. Arab. 1617, 1806, 2112-03; Paris, Fransa Milli Kütüphanesi, Ducaurroy, 16 F.; Saraybosna, Gazi Hüsrev Kütüphanesi 2501 1403; Şam, Zahiriyye Kütüphanesi 2623(?), 3718, 5099, 6543, 6900, 7066, 8061, 8274, 8287, 9606.

IV. *Melceü'l-Kudât*'ın Yöntemi ve Muhtevası

Kısa bir mukaddime ile başlayan *Melceü'l-Kudât*, yirmi altı bâb ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Risâle yargılama usulüne dair bir konuyu ele alması hasebiyle, mahkemeye intikâl edebilecek meseleler olan nikâh, talâk (nafaka bâbını içerir), radâ', 'itak, vakf, bey', şuf'a, icâre, hibe, âriyet, vedîa, gasb, cinayet, ikrar, sulh, rehin, müzâraa, mudârebe, kısmet, dâva, şehâdet, me'zun, hacr, sirkat ve vekâlet bölümleri altında sınıflandırır. Bu bölümler içerisinde en kapsamlı olanı, çeşitli birçok meseleyi içeren dâva bâbıdır.

Risâle, beyyinelerin tercihi konusunu genellikle farazî örnekler üzerinden ele alır. Dava konusunun çerçevesi anlaşılır biçimde çizildikten ve tarafların iddiaları ifade edildikten sonra, bazı durumlarda önce delil getirilmezse hangi tarafın sözüne itibar edilmesi gerektiği belirtilirken, bazı durumlarda direkt olarak hangi tarafın beyyinesinin kabul edileceği açıklanır. Eğer bahsedilen davada, ihtilaflara yol açabilecek farklı ihtimaller söz konusu ise bunlara da yer veren müellif, benzerlik arz ettiği durumlarda dava konusunun diğer fıkıh bâblarındaki yansımalarını inceleyerek benzer veya farklı yönlerine dikkat çeker. Risâle konu ile ilgili delillerin değerlendirmeden önce yahut sonra meselenin aktarıldığı kaynağı zikreder. Risâlenin meseleleri ele alış biçimine dair ilk bâb olan kitâbü'n-nikâh'dan bir örnek şu şekildedir:

> "Eşler oturdukları ev konusunda ihtilâf ederler ve her birisi evin kendisinin olduğunu iddia eder ise bu durumda (beyyine getirilmediğinde) kocanın sözüne itibar olunur. Eğer sadece kadın veya tarafların her ikisi birlikte beyyine getirirlerse kadının beyyinesi ile kaza olunur. Zira kadın, evde mânen hâricdir. Ancak eğer ev her ikisinin zi'l-yedliğinde olursa ve kadın evin kendisinin evi, adamın da kölesi olduğuna dair beyyine getirir; buna karşılık adam evin kendisinin evi, kadının ise bin dirhem mehir ödeyerek evlendiği eşi olduğuna dair beyyine getirir, hür olduğuna dair beyyine getirmez ise ev ve adam kadın için hükmolunur ve aralarında nikâh sabit olmaz. Zira bu durumda kadın adamın köleliğine dair beyyine getirmiş ancak adam hür olduğuna dair beyyine getirmemiştir. Bu sebeple adamın köleliğine hükmolunur. Adam köleliğine hükmolunduğunda ise zarûreten ev ve nikâh üzerine beyyinesi düşer. Ancak aynı durumda, adam hürru'l-asl olduğuna dair beyyine getirirse adamın hürriyeti ve kadın ile nikâhı olduğuna hükmolunur ancak ev (yine) kadın için hükmolunur. Zira aralarında nikâh olduğuna hükmolunduğunda adamın evde sahibu'l-yed ve kadının ise hâric olduğu duruma dönülmüş olur. (…) Eğer aynı durumda kadına has eşyalar konusunda ihtilaf eder ve her ikisi de beyyine getirirlerse

koca için hükmolunur. (…) Ancak eğer eşyalar hem kadının hem kocanın sahip olabileceği müşkil eşyalar ise adamın hür olduğuna ve eşyaların kadının olduğuna hükmolunur. (Kadîhan'dan)"[99]

Hanefî mezhebini esas alarak oluşturulan *Melceü'l-Kudât*'da konunun diğer mezheplerdeki karşılığına değinilmemekle birlikte mezhep içi ihtilaflı meselelere, özellikle Hanefî mezhebinin önemli isimleri Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'in (ö. 189/805) görüş farklılıklarına sıklıkla yer verilir. Bu duruma mehr-i müsemmâ konusu ile ilgili şu şekilde bir örnek verilebilir:

"Eşler mehr-i müsemmânın miktarında ihtilâf eder ve koca bin dirhem karşılığında, karısı ise iki bin dirhem karşılığında evlendiklerini iddia ederler, bu iddiaları üzerine beyyine getirirlerse kadının beyyinesi ile kaza olunur. Zira kadının beyyinesi ziyâdeyi ispat eder. Ancak taraflar beyyine getirmez ise; Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre nikâh fesh olunmadan, tarafların her birisi diğerinin davası üzerine yemin ettirilir. Eğer her ikisi de yemin ederse söylenen miktarların hiçbiri sabit olmaz ve mehr-i misil gerekir. Ebû Yûsuf'a göre ise hamr, hınzır veya on dirhemden az bir miktar gibi şer'ân geçerli olmayan bir şey iddia etmediği sürece yemin ettirilerek kocanın sözüne itibar edilir."[100]

Risâlede mezhep imamlarının ihtilafları kadar yoğun olmamakla birlikte Îsâ b. Ebân (ö. 221/836), Ebû Tâhir ed-Debbâs (ö.?) ve Ebû Hafs el-Kebîr (ö. 217/832) gibi bazı erken dönem fakihlerinin ve Hâherzâde (ö. 483/1090), ez-Zeylaî (ö. 743/1343), Sadrüşşerîa (ö. 747/1346) ve Ebussuud Efendi (ö. 982/1574) gibi bir çok önemli âlimin görüş ve fetvalarına başvurulmaktadır.[101] Bununla birlikte müellifin, ihtilaflar içeren meselelerde diğer alimlerin görüşlerini zikrettikten sonra bu görüşler arasında kendisine göre isabetli olanı açıkladığı

[99] Gānim el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿâruzi'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 786), 94b.
[100] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 92a.
[101] Risâlede Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in yanı sıra adı geçen kişiler şunlardır; İbn Rüstem (Ebu Bekr el-Mervezi (ö. 211/826), Ebubekir Muhammed b. Fazl (el-Kemârî) (ö. 381/991), Ebu Hazm (Abdülhamid b. Abdülaziz) (ö. 292/905), Ebû Hafs (el-Kebîr)(ö. 217/832), Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574), Ebû Saîd el-Berdaî (ö. 317/930), Ebû Süleymân el-Cûzcânî (ö. 200/816 [?]), Ebû Tâhir ed-Debbâs (?), Ebü'l-Fazl (Rüknüddîn) el-Kirmânî (ö. 543/1149), Ebü'l-Heysem (Utbe b. Hayseme) (ö.?), el-Bâkırhî (Muhammed b. İshâk) (ö.?), Bakkâlî (Muhammed bin Ebi'l-Kâsım) (ö. 562/1167), Hâherzâde (ö. 483/1090), ez-Zeylaî (Osmân b. Alî) (ö. 743/1343), es-Sâilî (ö.?), es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]), Şeyhulislâm Burhânüddîn (el-Merginânî) (ö. 593/1197), Sadrüşşerîa (ö. 747/1346), Zahirüddin el-Merginani (Hasan b. Ali), Abdullāh b. el-Mübârek (ö. 181/797), Ata' b. Hamza (es-Suğdi) (ö. 471/1078), Ömer Hâfız (en-Nesefî) (ö. 537/1142), Îsâ b. Ebân (ö. 221/836), Kâdîhan (el-Özkendî) (ö. 592/1196), Kudûrî (ö. 428/1037), Molla Hüsrev (ö. 885/1480), en-Nâtıfî (ö. 446/1054), Hişâm (b. Ubeydillâh er-Râzî) (ö. 221/836). el-Hâlid, *"Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿâruzi'l-beyyinât" te'lifu'l Şeyh Gānim bin Muhammed el-Bağdâdî: Tahkîk ve'd-dirâse*, 320.

nadir bazı örnekler de mevcuttur. Gānim el-Bağdâdî'nin kendi görüşüne yer verdiği meselelerden biri şu şekildedir:

> "Taraflar iddia ettikleri mebî' üzerine delil getirseler ve birisi (iddia edilen mebî'yi mülkiyet edindiği zamana dair) malûm bir tarih zikretmişken diğeri tarihinin (malûm olan bu tarihten) daha önce olduğunu ifade etse ancak (iddia ettiği tarihi) beyan etmese; mesela taraflardan birisi bunu Bekir'den bir ay önce satın aldığına dair delil getirirken diğeri de Bekir'den karşı tarafın aldığı tarihten daha önce satın aldığına dair delil getirse, bu miktar ile (mülkiyette) önceliği sabit olur mu?
>
> Şeyhülislâm Burhanüddin el-Fevâ'id'inde bu miktar ile önceliğin sabit olacağını söyler. Taraflar aynı kişiden satın aldıklarını iddia etseler ve hâric, daha önce satın aldığına dair beyyine getirse, zilyed ise herhangi bir tarih beyan etmese, bu durum (hâricin) önceliği ispatı için yeterli olur ve hâric lehine hükmolunur. Nikâh davalarında da durum aynıdır. Taraflardan biri benim nikâhım daha önce olmuştu der ise (…) onun nikâhına hükmolunur.
>
> Fetâva-yı Kādîhan'da eğer hâric ve zi'l-yed, aynı kişiden satın aldıklarını iddia eder ancak tarih zikretmezlerse, sonra birisi "ben daha önce satın almıştım" der ve bunun üzerine delil getirirse, bu kişinin diğerinden evlâ olacağı ifade edilir.
>
> Fetâvâ-yı Dînârî'de ise bir taraf "akid şu senenin Recep ayında oldu", diğer taraf "şu senenin Şaban ayında oldu" demedikçe bu miktar ile ne alım satımda ne nikâhta önceliğin sabit olmayacağı ifade edilir.
>
> Mütekâddimûn meşâyıhımız beyan etmeksizin bu miktar ile önceliğin sabit olacağını ancak tarih beyanının gerekli olduğu bazı durumlar bulduklarını ve bunun üzerine olduklarını ifade ederler.
>
> Ben derim ki: Bana göre isabetli olan önceliğin bu miktar ile sabit olmasıdır. Zira burada hedef kadı için olayın zâhir olmasıdır ve bu miktar (zâhir olması için) yeterlidir."[102]

Melceü'l-Kudât, karşı karşıya gelen beyyinelerden birinin diğerine tercih edildiği meseleleri inceliyor olmakla birlikte, tercih imkânının söz konusu olmadığı bazı örnekleri de içermektedir. Zira mahkemede sunulan beyyineler arasında her ikisi ile de amel edildiği, hiçbiri ile amel edilemediği ve birinin diğeri üzerine tercih edildiği üç durum söz konusudur. Risâle üçüncü durum üzerine yazılmış olmakla birlikte beyyinelerin "tesâkut ettikleri",

[102] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 15b.

"tehâtür ettikleri", "batıl oldukları", "tenakûz ettikleri", "ikisi ile de amel edilemeyeceği" gibi ifadeler ile birinci duruma, beyyinelerin "aralarında tenâfî olmadığı", "ikisi ile de amel edileceği" gibi ifadeler ile de ikinci duruma dair örnekleri içerir. Risâlede beyyinelerin mütehâtir olduğu yani her ikisi ile de amel etmenin mümkün olmadığı duruma şu şekilde bir örnek verilebilir:

> "Bir adam diğerinin yedinde olan aynın kendisinin olduğunu iddia etse, zilyed ise hâricin bu aynın kendisinin olduğuna dair ikrarına dair beyyine getirse, zilyedin beyyinesi sahih olur. Ancak eğer her ikisi de diğer tarafın aynın kendilerinin olduğuna dair ikrarına dair beyyine getirirlerse, beyyineleri tehâtür eder ve zilyed için kaza olunur. (Zira beyyine ikâme edilmediği durumda ayn, zilyed içindir.) (Câmiu'l-Fetâvâ'nın davâ bahsinden aktarılmıştır.)"[103]

Beyyinelerin her ikisi ile amel edilen duruma ise şu örnek verilebilir:

> "İcâre (kira) akdinde taraflar ücret ve müddet veya ücret ve mesafe konusunda ihtilaf etseler, âcir (kiralayan) "sana Kasr'a kadar on dirheme kiraladım" dese ve müstecir (kiracı) "hayır bilakis Kûfe'ye kadar beş dirheme kiraladın" dese, taraflara yemin ettirilir. Eğer her ikisi de yemin ederse akit fesh edilir. Taraflardan hangisi beyyine getirirse onun beyyinesi kabul edilir. Eğer her ikisi de beyyine getirirse, beyyinelerin her ikisi ile de kaza olunur; âcirin beyyinesi ile ücretin ziyâdesine ve müstecirin beyyinesi ile müddet ve mesafenin ziyâdesine kaza olunur."[104]

Melceü'l-Kudât, Hanefî mezhebine mensup bir müftünün fetva verirken nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair kısa bir hâtime ile son bulur. Bu hâtimeye göre; müftüye sorulan mesele ashabın yani Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in nezdinde hakkında ihtilaf bulunmayan, zâhirü'r-rivâyeden bir mesele ise ashabın görüşünün kabul edilmesi ve bu görüşe uygun olarak fetva verilmesi gerekir. Fetva veren müftü mütkın bir müctehid olsa bile ashabın görüşüne muhalefet edemez. Zira ashaba muhalefet eden kimselerin görüşlerine itibar edilmez ve hüccetleri kabul edilmez. Eğer mesele bu kişiler arasında ihtilaflı ise ilk olarak Ebû Hanîfe'nin daha sonra Ebû Yûsuf'un daha sonra da İmam Muhammed'in görüşüne başvurulur. Ancak Ebû Hanîfe'nin görüşü ile Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşü birbirinden farklı ise bu meselenin hangi konu hakkında olduğunun dikkate alınması gerekir. Eğer mesele zâhir-i adalet ile kaza gibi asrın ve zamanın ihtilâfı olan bir konuda ise insanların ahvalinin değişmesinden dolayı Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşü kabul edilir. Aynı

[103] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 155b.
[104] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 102b.

şekilde müzâraa, muâmele ve benzeri konularda da müteahhirîn onların görüşlerinde ittifak ettiklerinden dolayı Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşüne başvurulur. Bu iki konunun dışında kalan durumlarda ise farklı görüşler mevcuttur. Bazı fakihler müçtehidin muhayyer olduğuna ve kendi görüşü hangisine yönelik ise onunla amel edebileceğini savunurken Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) Ebû Hanîfe'nin sözünden başkasına itibar edilemeyeceğini, Tahâvî (ö. 321/933) ise fakih olan kişi müctehid değil ise müzâraa ve muâmele dışında Ebû Hanîfe'nin sözünden başkasına uyamayacağını ifade eder.[105] Bununla birlikte hangi özelliklere sahip olan kişinin müçtehid olduğu konusu da tartışmalıdır. Bazı fakihler bir kişiye on mesele ile ilgili soru sorulsa ve o kişi bu soruların sekizine doğru cevap verip ikisinde hata etse müctehid olabileceğini söylerken bazıları ictihad için Serahsî'nin (ö. 483/1090) el-Mebsût adlı eserini ezberlemenin ve nâsih, mensûh, muhkem, müevvel ve insanların örf ve adetlerini bilmenin gerekli olduğunu söyler. Müftüye sorulan meselenin zâhirü'r-rivâyeden olmadığı durumda ise ashabın bu mesele üzerindeki muvaffakiyetlerine bakılır. Eğer mesele ashabın muvafık olduğu bir mesele ise onların görüşüne göre hüküm verilir. Ancak eğer meseleyle ilgili ashabdan herhangi bir rivayet bulunamıyor ise müteahhirîn âlimlerin görüşlerine yönelinir. Eğer onlar bir görüş üzerine ittifak etmişler ise bununla amel edilir. Ancak eğer ihtilaf etmişler ise müftü ictihad eder ve kendisinin isabetli bulduğu cevap üzerine fetva verir.[106]

Yargı müessesesi ile ilgili bir konuyu esas alan *Melceü'l-Kudât*'a fetva verme usûlüne dair bir hâtime ile son verilmesi, muteber fetva ve metinlerin kaynaklığında oluşan bu risâleyi kullanan bir kadının, ihtilâflı meselelerde izlemesi gereken yöntemi açıklama gayesi taşımaktadır. Zira bu risâleden faydalanan bir kadı, karşılaştığı ihtilaflı bir meselede tercih edeceği görüşe, benzer bir olay karşısında fetva veren bir müftü ile aynı yöntemi izleyerek ulaşmaktaydı. Osmanlı döneminde kadılar, bazı istisnai örnekler dışında mezhepte müftâ-bih olan görüş ile hüküm verirlerdi. Bu durum konu ile ilgili birçok fetvada kadıların müftâ-bih görüşe aykırı hüküm vermesi halinde, bu hükmün geçersiz olacağının ifade edilmesinde görülmektedir. Bununla birlikte herhangi bir görüşün müftâ-bih olmadığı, birbirinden farklı fetvaların yer aldığı meselelerde kadılar bu fetvalardan birini tercih etmeleri ve sürekli olarak

[105] İbn Âbidîn'in mezhep usulüne dair eseri *Şerhu Ukūdi Resmi'l-Müftî*'de aktarılana göre Ebû Hanîfe karşısında Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerinin tercih edilmesi gerektiği meseleler hususundaki bu ifadeler *Refu'l-Ğişa fî Vakti'l-Asr ve'l-İşâ* adlı risâlede yer almaktadır. Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Şerhu Ukūdi Resmi'l-müftî* (Karaçi: Mektebetü'l-Büşra, 2009), 41.
[106] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 116a-116b.

davalarda uygulamaları ile fetvanın müftâ-bih hale gelmesine katkı sağlamaktaydılar.[107] Bu açıdan *Melceü'l-Kudât*, fetva ve kazâ kurumları arasındaki bu çift yönlü sürece bir yönden ışık tutmaktadır.

V. *Melceü'l-Kudât*'ın Etkisi

Yazıldığı dönemden itibaren kadılar arasında yaygın olarak kullanıldığı bilinen *Melceü'l-Kudât*, kendinden sonra yazılan birçok esere kaynaklık etmiştir. Bu eserler genellikle *Melceü'l-Kudât* ile benzer konuları ele alan risâleler olmakla birlikte fıkıh meselelerini genel olarak ele alan bazı eserlerin dava ve şahitlik ile ilgili bölümlerinde de bu risâleye başvurulduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra *Melceü'l-Kudât*'ın Osmanlı dönemine ait iki tercümesi de mevcuttur.

A. Özel olarak Beyyinelerin Tercihi Konusunu Ele Alan Eserler:

Beyyinelerinin çatışması durumunda hangi beyyinenin tercih edileceği konusu ile ilgili meseleler fıkıh kitaplarının çeşitli bölümlerinde dağınık olarak yer almakla birlikte *Melceü'l-Kudât*'dan önce bu konuyu müstakil olarak ele alan sadece Vankulu Mehmed Efendi'nin (ö. 1000/1592) *Tercîhu'l-beyyinât* adlı risâlesine rastlanmaktadır. Vankulu, kadılığa başladıktan sonra derlediği bu risâlede, nikâh, talak, nafaka, irdâ', 'itâk, buyû', icârât, hibe, vedîa ve âriyet, gasb, cinâyat, ikrar, sulh, rehin, müzâraa, mudârebe, dava, şirket ve kısmet konularında iki beyyine karşı karşıya geldiğinde hangisinin diğerinden evlâ olduğunu maddeler halinde listeler. Risâle muhteva açısından *Melceü'l-Kudât* ile benzerlik taşımaktadır. Ancak farklı görüşlere ve ayrıntılı örneklere yer vermeden "mehr-i müsemmânın miktarında kadının beyyinesi kocasının beyyinesinden evlâdır", "nikâhta fesâd beyyinesi sıhhat beyyinesinden evlâdır" şeklinde oldukça öz bir şekilde meseleleri sıralayan kısa bir risâle olması hasebiyle *Melceü'l-Kudât*'dan ayrılır.[108]

1. Nev'îzâde Atâî'ye ait (ö. 1045/1635) *el-Kavlü'l-hasen fî cevâbi'l-kavli li-men*

Melceü'l-Kudât'ı kaynak olarak kullandığı tespit edilebilen ilk eser, Nev'îzâde Atâî'ye ait (ö. 1045/1635) *el-Kavlü'l-hasen fî cevâbi'l-kavli li-men*'dir. Bu eser *Melceü'l-Kudât* ile

[107] Süleyman Kaya, "Akifzade'nin Mecelletü'l-Mehakim İsimli Fetva Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı' da Fetva Kaza İlişkisi", *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk*, ed. Süleyman Kaya - Haşim Şahin (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2017), 104-111.

[108] Vankulu Mehmet Efendi, *Tercîhu'l-Beyyinât* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1420), 1a-2b; Mustafa S. Kaçalin, "Vankulu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/513.

aynı yönteme sahip olmakla birlikte konuyu davada tarafların her ikisinin de delil sunmadığı veya yemin teklif edildiğinde her ikisinin de yemin ettiği durumda delil olmaksızın hangi tarafın sözüne itibar edileceği açısından inceler. Bu yönü ile çıkış noktası *Melceü'l-Kudât*'a göre farklılık arz etse de *el-Kavlü'l-hasen*, meseleleri aktarırken kaçınılmaz olarak bu risâle ile ilişkili noktalara değinir. Zira genellikle davada delil getirilmediği durumlarda sözü geçerli olan taraf, tarafların her ikisi beyyine getirdiğinde beyyinesi üzerine hüküm verilmeyen taraftır.

Nev'îzâde Atâî, eserin girişinde mecmuasını tertip ettiği metinleri sıralar ve Ganîm el-Bağdâdî'ye nispet ederek *Tercîhu'l-beyyinât* adlı bir eseri yani *Melceü'l-Kudât*'ı zikreder.[109] Ayrıca Taşköprizâde'nin eş-*Şekâʾiku'n-nuʿmâniyye* adlı bibliyografik eserine yazdığı Türkçe zeyl olan *Hadâiku'l-hakāik fî tekmileti'ş-Şekâik*'in Ganîm el-Bağdâdî ile ilgili maddesinde bu risâleden özel olarak bahseder. Nev'îzâde, *Melceü'l-Kudât*'ın faydalı bir risâle olduğunu, kadılık yaptığı dönem bu risâleden yararlandığını, kendisinin bu esere ilaveler yaparak ve mesâilin çoğunluğunu cem ve tedvin ederek seçkin bir eser ortaya koyduğunu ifade eder.[110] Nev'îzâde, *el-Kavlü'l-hasen*'in sonunda eseri 1038 yılı zilhicce ayının evvelinde (Temmuz 1629) kadılık görevi yaptığı Mezistre'de[111] tamamladığını ifade eder. Gānim el-Bağdâdî'nin vefat tarihinin 1032/1623 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, *Melceü'l-Kudât*'ın yazıldığı dönemden kısa bir süre sonra geniş bölgelere yayıldığı ve kaynak olarak kullanılan önemli bir eser haline geldiği anlaşılmaktadır.[112]

2. Hisâlî Abdurrahman Çelebi'ye ait (1087/1676) *Beyyine leha'r-rüchân ʿinde teʿâruzi'l-burhân*

Melceü'l-Kudât'ı kaynak olarak kullanan diğer bir eser, Hisâlî Abdurrahman Çelebi'ye (1087/1676) ait *Beyyine leha'r-rüchân ʿinde teʿâruzi'l-burhân* adlı risâledir. *Tercîhu'l-beyyinât* ve *Teʿâruzu'l-beyyinât* gibi isimlerle de anılan bu risâle, yöntem olarak *Melceü'l-Kudât* ile aynı yolu izler ve muteber Hanefî kitaplarından, davada tarafların her ikisinin de beyyine getirdiği durumda hangisinin beyyinesinin tercih edileceği konusunu derler. Bu risâle Vankulu'nun *Tercihu'l-Beyyinat*'ına benzer şekilde konuyu maddeler halinde listelese de bu eser kadar kısa ve öz bir yapıya sahip değildir. Yine de *Melceü'l-Kudât*'a göre çok daha az

[109] Nev'îzâde Atâyî, *el-Kavlü'l-hasen fî Cevâbi'l-kavli li-men* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1058), 2b.
[110] Atâyî, *Hadâiku'l-Hakāik*, II/1604-1605.
[111] Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekāyi'u'l-fuzalâ* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), I/194.
[112] Nev'îzâde Atâyî, *el-Kavlü'l-hasen* (Şehid Ali Paşa, 1058), 220a.

ayrıntı içermektedir. Risâlede ele alınan meseleler genellikle *Kadîhân, Dürer, Câmi'u'l-fetâvâ, Hulâsatü'l-fetâvâ* gibi *Melceü'l-Kudât* ile ortak kaynaklardan derlenmiştir. Bununla birlikte *Melceü'l-Kudât, Beyyine leha'r-rüchân*'da en çok atıfta bulunulan eserlerden biridir. Bu eserden, "Ganîm el-Bağdadî'nin *Tercihu'l-Beyyinât*"ı veya sadece "*Tercihu'l-Beyyinât"* olarak birçok yerde bahsedilir. Risâlenin müellif hattıyla yazıldığı düşünülen 1078/1668 tarihli nüshasında, risâlenin bittiği varakların hemen devamında *Melceü'l-Kudât*'ın istinsahına başlanmış ancak ilk bâbın ortasına gelmeden yarıda kesilmiştir.[113]

3. Hasan b. Nasûh ed-Dümnevî'ye (1087/1676) ait *Mecma'u tercîhi'l-beyyinât*

Melceü'l-Kudât'dan etkilenen diğer bir eser Bosnalı âlim Hasan b. Nasûh b. Feyrûz ed-Dümnevî'nin (1087/1676) *Mecma'u tercîhi'l-beyyinât* adlı risâlesidir. Bu risâlenin girişinde müellif, aynı konuyu esas alan diğer eserlerde olduğu gibi kadıların faydalanması için beyyinelerin teâruzu durumunda hangi beyyinenin tercih edileceği ile ilgili meseleleri muteber kitaplardan derleyip bir araya getirdiğini belirtilir. Yöntem olarak da *Melceü'l-Kudât'a* benzer şekilde yazılan bu risâlenin ilk bâbı olan nikâh bahsinin girişinde, "Gânim el-Bağdâdî'nin *Melceü'l*-Kudât'ında olduğu gibi" ifadesi yer alır. Bu açıdan *Mecma'u tercîhi'l-beyyinât,* Bağdâdî'nin eserini *Melceü'l-Kudât* ismini kullanarak kaynak gösteren ilk risâle sayılabilir. Ancak devamında *Melceü'l-Kudât'*dan genellikle "Ganîm'in *Tercîh*'i" veya sadece "*Tercîh*" olarak bahsedilmektedir.[114]

4. Esîrizâde Abdülbâkî Efendi'ye ait *Mîzânü'l-müddeiyeyn fî ikâmeti'l-beyyineteyn*

Melceü'l-Kudât'a atıfta bulunan diğer bir eser Şeyhülislâm Esîrî Mehmed Efendi'nin (ö. 1092/1681) oğlu Esîrizâde Abdülbâkî Efendi'ye (ö.?) ait olan *Mîzânü'l-müddeiyeyn fî ikâmeti'l-beyyineteyn* adlı risâledir.[115] 1156 (1743) yılının Şevval ayında başlanıp bu yılın sonlarında tamamlanan[116] bu risâle, *Melceü'l-Kudât* ile aynı konuyu ele almakla birlikte kapsam olarak bütün dava bahislerini değil, sadece mülkiyet ile ilişkili davaları inceler. *Mîzânü'l-müddeiyeyn* derlenen bilgilerin tasnifinde de bu risâleden farklı bir yöntem izler. Risâle mülkiyetin hangi cihetten iddia edildiğine dair sekiz üst başlık içerir. Bu üst başlıkların

---

[113] Abdurrahman Çelebi Hisâlî, *Beyyine leha'r-rüchân ʿinde teʿâruzi'l-burhân* (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1048/2), 170b-173b; Cengiz Kallek, "Hisâlî Abdurrahman Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/125-126.

[114] Hasan b. Nasûh ed-Dümnevî, *Mecma'u tercîhi'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 585), 2a; (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3762), 5b.

[115] Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ʿÂrifîn*, I/197.

[116] Abdülbâki Efendi Esîrîzâde, *Mîzânü'l-Müddeiʿyeyn fî İkâmeti'l-Beyyineteyn* (Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 255), 2a; (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 289), 2b.

her birinde iddia edilen mülkiyetin kimin zilyedliğinde (ikisinden birinin elinde, her ikisinin elinde veya üçüncü bir şahsın elinde) olduğuna dair üç alt başlık yer alır. Bu alt başlıklar ise tarafların zikrettiği mülkiyet tarihine göre (tarafların her ikisinin de tarih zikretmediği, her ikisinin de aynı tarihi zikrettiği, tarafların her ikisinin de tarih zikredip birinin tarihinin daha erken olduğu ve birinin tarih zikrederken diğerinin zikretmediği) dört bölüme ayrılır. Bu şekilde mesele toplam doksan altı bölüm halinde incelenir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi koleksiyonu numara 255'te bulunan nüshasının sonunda sıhhat ve maraz, nikâh ve talak, fesâd ve sıhhat gibi tüm meseleleri kapsayan, seksen iki maddeden oluşan hangi beyyinenin evlâ olduğuna dair hazırlanmış bir tablo yer almaktadır.[117]

Mîzânü'l-müddeiyeyn'de, *Melceü'l-Kudât* ile ortak birçok kaynak kullanılmakla birlikte bu eserden yalnızca üç yerde bahsedilmektedir. Oldukça meşhur olan *Melceü'l-Kudât*'a *Mîzânü'l-müddeiyeyn*'de çok sık başvurulmaması, özel olarak mülkiyet davalarında ortaya çıkan durumları konu alan risâlenin meseleleri hakkında *Melceü'l-Kudât*'da sınırlı bilgi yer almasından kaynaklanmaktadır. Ancak *Melceü'l-Kudât*, risâlede nakilde bulunulan kaynaklar arasında yalnızca beyyinelerin tercihini konu alan tek metindir.[118]

5. Mahmûd Hamza'ya (1305/1887) ait *et-Tarîkatü'l-vâzıha ile'l-beyyinâti'r-râciha*

Melceü'l-Kudât'ın kaynaklık ettiği tespit edilen diğer bir eser Osmanlı dönemi Şam müftüsü Mahmûd Hamza'ya (1305/1887) ait *Tercîhu'l-beyyinât* adı ile de anılan *et-Tarîkatü'l-vâzıha ile'l-beyyinâti'r-râciha* isimli eserdir. Basra İstinaf Mahkemesi Reisi Muhammed Bahâeddin tarafından *el-Beyyinâtü'r-râciha fi't-tarîkati'l-vâzıha* isimli bir tercümesi bulunan[119] bu eser, *Melceü'l-Kudât* ile aynı konuyu ele almasına karşın meselelerin çift yönlü olarak incelendiği farklı bir yöntem izlemektedir. Mahmûd Hamza, eserin girişinde yazılma amacını açıklanmaktadır. Buna göre müellif, insanların bu konuya dair talepleri olduğunu ancak öğrenme konusunda tembellik ettiklerini dikkate alarak muteber fıkıh kitapları ve fetvaların kaynaklığında bir liste oluşturmayı hedeflemiştir.

Mahmûd Hamza, *Melceü'l-Kudât*'dan ilk defa risâlenin girişinde konuyu hususen ele alan bazı kitapları zikrederken, Hasen el-İdvî'nin *el-Fusûl*'ü, Şeyh Abdülbâkî'nin *Mîzân*'ı ve Vankulu'nun risalesi ile birlikte bahseder ve herkesin bunlardan istifade edemeyeceği için birbiri ile çelişen beyyineleri bir ölçüye göre düzenlediği ifade eder. Bu amaçla risâlede ilgili

[117] Abdülbâki Efendi, *Mîzânü'l-Müddeiʿyeyn* (Reşid Efendi, 255), 24a-24b.
[118] Abdülbâki Efendi, *Mîzânü'l-Müddeiʿyeyn* (Reşid Efendi, 255), 12a, 13b.
[119] Muhammed Bahâeddin, *el-Beyyinâtü'r-Râciha fi't-Tarîkati'l-Vâzıha* (İstanbul: Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1328), 4-8.

konuları fıkıh bâblarına uygun olarak sınıflandırılır ve tercih edilen (râcih) beyyinelerin sağ tarafa, tercih edilmeyen (mercûh) beyyinelerin ise sol tarafa kaydedildiği uzun bir liste haline getirilir. Listedeki her maddenin yanına, bu maddenin aktarıldığı kaynak eklenir. *Melceü'l-Kudât* eserin girişinde, kaynak olarak kullanılan muteber kitaplar arasında zikredildiği gibi eserin içerisinde de yaklaşık altmış maddede kendisine atıfta bulunulur.[120]

B. Genel Eserler:

1. İbn Âbidîn'e (ö. 1252/1836) ait *Reddü'l-muhtâr ʿale'd-Dürri'l-muhtâr, el-ʿUkudü'd-dürriyye fî tenkihi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye* ve *Minhatü'l-hâlik*

Son dönem Hanefî fakihlerinden İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) *Melceü'l-Kudât*'ı birçok eserinde kaynak olarak kullanmıştır. İbn Âbidîn, Alâeddin el-Haskefî'nin *Tenvîrü'l-ebsâr* şerhi olan *ed-Dürrü'l-muhtâr* eserine yazdığı *Reddü'l-muhtâr ʿale'd-Dürri'l-muhtâr* adlı önemli hâşiyesinde "satıcının mâtuh olduğu beyyinesinin âkıl olduğu beyyinesinden evlâ olması", "darbdan sonra sıhhat beyyinesinin darb sebebiyle ölüm beyyinesinden evla olması" ve "bir mal sahibinin aralarında gerçekleşen işlemin karz, malı kabzedenin mudârabe olduğunu iddia ettikleri durumda, ihtilaf malın kullanımından sonra ise mal sahibinin beyyinesinin evlâ olması" gibi bir çok örneği aktarırken *Melceü'l-Kudât*'a başvurur.[121] Bu eserin yanı sıra müellif, Hâmid b. Ali el-İmâdî'ye (ö. 1171/1757) ait *Muğni'l-müsteftî ʿan suʾâli'l-müftî*'yi kısaltıp yeniden düzenlediği *el-ʿUkudü'd-dürriyye fî tenkihi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye* adlı eserinde[122] ve İbn Nüceym'in, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekaʾik* adlı eseri üzerine yazdığı *el-Bahrü'r-râʾik* adlı şerhe yazdığı *Minhatü'l-hâlik ʿale'l-Bahri'r-râʾik* adlı haşiyesinde[123] Gānim el-Bağdâdî'ye atıflarda bulunur.

2. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* ve Şerhleri

Osmanlı dönemi kanunlaşma çalışmaları çerçevesinde hazırlanan, eşya, borçlar ve yargılama hukukuna dair esasları düzenleyen kanun metni *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, beyyinelerin tercihi konusu ile ilgili on beş madde içermektedir. Bu maddeler *Mecelle*'nin bir

---

[120] Mahmûd Hamza, *et-Tarîkatü'l-Vâzıha ile'l-Beyyinâti'r-Râciha* (Şam: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1883), 2-12; Bahâeddin, *el-Beyyinâtü'r-Râciha fi't-Tarîkati'l-Vâzıha*, 3-8.

[121] Muhammed Emîn İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtâr ʿale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), V/490, 560 VI/541; Ahmet Özel, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/292-293.

[122] Muhammed Emîn İbn Âbidin, *el-ʿUkūdü'd-Dürriyye fî tenkihi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts), I/51, 316, 331 II/2, 215.

[123] Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râʾik Şerhu Kenzü'd-Dekaʾik* (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-İslami, ts), VII/114-115.

mukaddime ve on altı kitaptan oluşan *"Kitâbü'l-beyyinât ve't-Tahlîf"* adlı on beşinci kitabının "Tercîh-i Beyyinât ve Tenâzu'"ya dair yazılan dördüncü bâbının ikinci faslında yer alır. *Mecelle*'nin maddelerine kaynaklık eden eserleri bir araya toplayan Mesud Efendi'ye (ö. 1894) ait *Mir'ât-ı Mecelle*, *Melceü'l-Kudat*'ı *Mecelle*'nin kaynakları arasında zikretmekte ve sadece bir yerde atıfta bulunulduğunu aktarmaktadır. Bununla birlikte eserde zikredilen Mecelle kaynaklarından *Tebyînü'l-hakâ'ik*, *Hizânetu'l-ekmel*, *Kadîhân*, *Hidâye*, *Câmiu'l-füsûleyn*, *Dürer ve Ğurer*, *el-Kunye*, *Hulâsatü'l-fetâvâ*, *Bezzâziyye*, *Câmiu'l-fetâvâ* gibi birçoğu *Melceü'l-Kudat* ile ortaktır.[124]

Mecelle'nin en önemli ve meşhur şerhi olan Ali Haydar Efendi'ye (ö. 1935) ait *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*'da da *Melceü'l-Kudât*'a ve müellifi Gānim el-Bağdâdî'ye atıflar bulunur. Ali Haydar Efendi, beyyinelerin tercihi ile ilgili fasıla giriş yaparken Gānim el-Bağdâdî, Hisâlî ve Şam Müftüsü Mahmûd Hamza Efendi gibi bazı fakihlerin bu konuya dair müstakil kitap ve risâleleri olduğundan bahseder. Bunun yanı sıra hudûs ile kıdem beyyinesi bir araya geldiğinde hudûs beyyinesinin tercih edileceğini ifade eden 1768. Maddenin devamında yer alan "beyyinelerin tercihine dair bazı mesâil" başlıklı lâhikada, nafaka konusu ile ilişkili olarak Gānim el-Bağdâdî'den "yesâr beyyinesinin asâr beyyinesinden evlâ olduğu" ve "miktâr-ı mefrûz veya zamân-ı farzda ihtilaf çıkması durumunda zevcenin beyyinesinin zevcin beyyinesi üzerine tercih edileceği" ifadeleri aktarılır.[125]

3. Ömer Nasuhi Bilmen'e (ö. 1971) ait *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kāmusu*

Son dönem fıkıh eserleri içerisinde *Melceü'l-Kudat*'dan Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) geniş muhtevalı eseri *Hūkûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kāmusu*'nda bahsedilmektedir. Eserin sekizinci cildinde bulunan beyyineler, şehâdet ve tahlife dair meseleleri içeren yirmi dokuzuncu kitabın ikinci bölümünde genel olarak tüm mezheplerin beyyinelerin tercihine dair kuralları incelenir. Bu bölümde Hanefî mezhebine dair zikredilen on altı madde içerisinde Gānim el-Bağdâdî'den "bey' beyyinesinin hibe, rehin ve icâre beyyinelerinden evlâ olduğu; icâre beyyinesinin ise rehin beyyinesinden evlâ olduğu" maddesi ve devamında da bu madde ile ilgili bir örnek aktarılır. Ayrıca eserin ilk cildinde

[124] Kemal Yıldız, *Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları* (İstanbul: Hâcegan Akademi Kitaplığı, 2013), 23-42.
[125] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330), IV/598, 624.

meşhur müctehid ve fakihlerin biyografisine yer verilen bölümde kısaca Gānim el-Bağdâdî'den ve *Teâruzu'l-Beyyinât* adlı bir eseri olduğundan bahsedilir.[126]

C. *Melceü'l-Kudât*'ın Tercümeleri

1. *Dürretü'l-muhâkemât fî şerhi Melcei'l-kudât*

Melceü'l-Kudat'ın yapılan ilk tercümesi şerh özelliği de taşıyan Rumeli kazaskeri Lâzikî-zâde Feyzullah Nâfiz Efendi'ye (ö. 1181/1767) ait *Dürretü'l-muhâkemât fî şerhi Melcei'l-kudât*'dır. Mekke ve İstanbul kadılıklarından sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunan Feyzullah Efendi, risâlenin aslında bulunan tüm ibareleri cümleler halinde tercüme etmiş ve müphem bulduğu bazı noktaları açıklamıştır. Ancak bu açıklamaların oldukça kısa ve sadece orijinal ibareye bağlı olarak kaydedilmesi, eserin bir şerhten ziyade bir tercüme sayılmasını gerektirmektedir. Eserde *Melceü'l-kudât*'dan farklı aktarılan tek nokta, girişinde yer alan Feyzullah Nâfiz Efendi'nin yazdığı mukaddimedir. Feyzullah Nafiz, bu mukaddimede ince noktalarının ve izahının herkes tarafından anlaşılamayacağını düşündüğü bu faydalı risâledeki müphem noktaları beyan etme isteği duyduğunu, bu sebeple eseri Türkçeye tercüme ederek şerh ettiğini belirtir. Mukaddimenin sonunda eseri dönemin padişahı Sultan Ahmed'e hediye eder.[127]

Dürretü'l-muhâkemât, 1300 (1882-1883) yılında İstanbul Esad Efendi Matbaasında basılmıştır. Yüz yetmiş bir sayfadan oluşan bu baskı 1884 yılında Sultan 2. Abdülhamid tarafından Abram Hewitt aracılığıyla Amerika Birleşik Devletleri Milli Kütüphanesine bağışlanan eserler arasında yer alır. Ayrıca eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Bursa, Elâzığ, Çorum İl Halk Kütüphaneleri, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 2032 numara ve Süleymaniye Kütüphanesi Osman Huldi Bölümü 217 numarada nüshaları mevcuttur.[128]

---

[126] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1967), I/406, VIII/194.

[127] Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz, *Dürretü'l-Muhâkemât fî şerhi Melcei'l-kudât* (İstanbul: Esad Efendi Matbaası, 1300), 2-3.

[128] Library Of Congress (LOC) "Dürret ül-muḥâkemat fî şerḥ-i Melcâ ül-ḳużât 'inde tercîḥ il-beyyinât" (Erişim 31.10.2023); Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz, *Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı*, ed. Hiclal Demir (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017), 8-9.

2. *Tercüme-i Melceü'l-Kudât*

Melceü'l-Kudat'ın diğer bir tercümesi uzun süre kadılık görevinde bulunmuş olan Tırnakçızâde Mehmed Saîd Zîver Bey'e (ö. 1290/1873) aittir. *Tercüme-i Melceü'l-Kudât* ismi ile anılan bu tercüme *Dürretü'l-muhâkemât*'a göre farklı bir yol izlemektedir. Saîd Zîver Bey, bu çalışmada *Melceü'l-Kudat*'ı doğrudan tercüme etmemiş, risâlede aktarılan meseleleri maddeler haline getirerek konularına göre sıralamıştır.

Saîd Zîver Bey, toplamda 283 maddeden oluşan bu çalışmanın girişinde bir mukaddimeye yer verir. Buna göre beyyineler hüküm vermenin en önemli etkenlerinden biridir ve hüküm verilirken ispatın hangi tarafa yöneldiğinin ayırt edilmesi gerekmektedir. Zira şer'î meselelerde nefy gibi gözüken birçok mesele esasen ispat olabilir. İşte bu çerçevede birçok risâle ve kitap hazırlanıp, beyyinelerin tercihi konusu düzenlenmiştir. Müellif bu konu üzerindeki çalışmalarına ve kazâ anında en teferruatlı ve incelenmeye değer konunun beyyinelerin tercihi konusu olduğu düşüncesine dayanarak söz konusu eserler içerisinde en kapsamlı açıklamayı içeren Gānim el-Bağdâdî'ye ait *Melceü'l-Kudât* adlı kitabı tercüme etmeye ve bölümler halinde açıklamaya karar vermiştir.[129]

Terceme-i Melceü'l-Kudât, tercüme ettiği metinde bulunan meseleleri farklı bir yöntem izleyerek aktarmasına karşın risâlede yer alan örneklere ve bu örneklerin aktarıldığı eserlerin isimlerine yer verir. Bu açıdan çalışma, metni maddeler halinde sunmasına rağmen kapsamlı sayılabilir niteliktedir. *Terceme-i Melceü'l-Kudât*'da öncelikle mesele kısa bir madde halinde ifade edilir. Daha sonra çoğunlukla bu madde açıklanır veya örneklendirilir. Bu açıdan tercümede *Melceü'l-Kudât*'da yer almayan bazı örnekler ve açıklamalar da yer almaktadır. Eserin Ankara Milli kütüphane 2080/2 numarada bulunan 1295 tarihli nüshası 133 sayfa ve 80 varaktan oluşmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM: *Melceü'l Kudât* 'da Tercih Kaideleri

I. *Melceü'l-Kudât*'da Yer Alan Tercih Kâideleri

Melceü'l-Kudât'da tarafların sundukları beyyinelerden hangisinin tercihe şayan olduğu aktarıldıktan sonra bu beyyineler muhtelif örnekler çerçevesinde değerlendirilir ve mercûh beyyinenin tercih edilme gerekçesini ihtiva eden çeşitli kaideler zikredilir. Metin içerisinde

[129] Tırnakçızâde Mehmed Sa'îd Zîver, *Tercüme-i Melceü'l-Kudât'*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2080/2, 15b-16b.

genellikle ayrıntılı açıklamasına yer verilmeyen bu kaideler Hanefî mezhebinin genel prensiplerine dayanırlar. Risâle bu kaidelerin incelendiği bir teorik çerçeve sunmaktan ziyade bunlara gerekli oldukları müddetçe, kısa ve öz olarak yer verir. Bu durum *Melceü'l-Kudât*'ın kadıların ihtiyacı için yazılan ve kullanışlılık esas alınan bir derleme olmasından kaynaklanmaktadır. Tercih kaideleri olarak adlandırabileceğimiz, içerisinde bulunduğu sistemin temel kabullerinin bir arada işletilmesi ile ortaya çıkan mantıki sonuçları içeren bu kaideler, faydalanan kadıların risâlenin kapsamına girmeyen farklı olaylara da uygulayabilecekleri birtakım formüller sunar. Bu açıdan kâidelerin, sundukları pratik çözümler ile olay ile olgu arasındaki noktayı temsil ettiği söylenebilir. Müellif, risâlenin telifine dair böyle bir amaç zikretmese de bu durum, çok büyük bir yekuna sahip olmayan risâlenin sınırsız sayıda olay karşısında yeterlilik gösterebilecek niteliğe kavuşmasını sağlamıştır.

Melceü'l-Kudât'da tercih kaideleri, bu konuya dair ulaşılabilen ilk eser olan Vankulu'nun *Tercih'ul-Beyyinât* adlı risâlesinde olduğu gibi doğrudan sıralanmamış, örnekler ve açıklamalar ile iç içe zikredilmiştir. Ancak metnin içerisinde yer alan kaidelerin tespitine dair bazı çalışmalar yapılmıştır. Risâlenin bazı yazma nüshalarında, metin içerisinde verilen örneklerin maddeleştirildiği kenar notlarına rastlanmaktadır.[130] Bununla birlikte risâlenin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu 255 numarada Esîrîzâde Abdülbâki Efendi ve Hisâlî'nin beyyinelerin tercihine dair eserleri ile birlikte yer alan nüshasında metnin istinsahının hemen ardından içerisinde yer alan kaidelerin otuz üç madde halinde kaydedildiği bir liste yer alır.[131] Risâlenin Mehmed Sa'îd Zîver Bey (ö.1290/1873) tarafından hazırlanan tercümesinde, metnin tamamı maddeler halinde düzenlenmiştir. Toplamda 283 madde halinde hazırlanan bu çalışmada açıklama ve örneklerin de yer alması, maddelerin çoğunu kapsayıcılıktan uzaklaştırmıştır.[132] Risâlede yer alan tercih kaidelerini tespit için yapılan son çalışma, Abdülazîz Mustafa el-Hâlid'in 1982 Mekke Ümmülkura Üniversitesi'nde *Melceü'l-Kudât* üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinin "Beyyinelerin

[130] Gânim el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât ʿinde Teʿâruzi'l-Beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 993), 27b, 31b.
[131] Ganîm el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât ʿinde Teʿâruzi'l-Beyyinât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 255), 72a; Aynı koleksiyonun 1054 numaralı nüshasının girişinde ise beyyinelerin tercihine dair benzer yirmi iki kâide zikredilir. Ancak bu kaideler risâlenin girişinden yaklaşık otuz varak önce, risâleden bağımsız olarak yer almaktadır. Ganîm el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât ʿinde Teʿâruzi'l-Beyyinât1* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1054), 3a.
[132] Mehmed Sa'îd Zîver, *Tercüme-i Melceü'l-Kudât*, 15b-80b.

Tercihine Dair Kavaid-i Külliye" adlı bölümünde yer almaktadır. Bu bölümde metinde yer alan meseleler ayrıntıları ile ele alınarak kırk altı madde halinde düzenlenmiştir.[133]

Melceü'l-Kudât'da yer alan beyyinelerin tercihi ile ilgili kaideler aslî ve fer'î kaideler olarak iki kısım altında incelenebilir. Bu ayrım, risâlede yer alan kaidelerin bazılarının beyyinelerin tercih sebeplerini, bazılarının ise bu sebeplerin işletilmesi ile ortaya çıkan sonuçları yani müsebbebleri içeriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Zira iki beyyine karşı karşıya geldiğinde, ikisinden birinin tercih edilme gerekçesi ile bu tercihin sonucunda ulaşılan yargı birbirinden farklı iki olguya işaret eder. Mercûh beyyinenin tercih edilme gerekçesini ihtiva eden aslî kaideler herhangi bir konu özelinde sınırlandırılmadan muhtelif fıkıh bâbları çerçevesinde kullanılabilirken, fer'î kaideler belirli konulara mahsus olarak karşımıza çıkar. Örneğin "Ziyâdeyi ispat eden beyyine evlâdır" kaidesi aslî bir kaide iken "Gabin beyyinesi, kıymetin semenin misli olduğu beyyinesinden evlâdır" kaidesi bu asla bağlı olarak ortaya çıkan fer'î bir kaidedir. Aynı asla bağlı olarak ortaya çıkan birçok fer'î kaide mevcut olduğu gibi bir fer'î kaidenin birden çok asla dayandırıldığı bazı durumlar da mevcuttur.

Bu bağlamda çalışmamızda yedi aslî, yirmi fer'î kaideye yer verilmektedir. Risâlede tespit edilebilen kaide sayısının konu ile ilgili çalışmalarda değişkenlik göstermesi kaidelerin tespiti esnasında izlenen yöntemlerin farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada çalışmamız, risâlede bütün olarak yer alan ifadeleri kaide olarak esas almış, örneklere bağlı olarak tahric edilebilecek ayrıntılı meseleleri bu kaidelere bağlı olarak ortaya konan örnekler şeklinde sıralamıştır.[134] Bu durum bir yönden de beyyine kavramının kapsamına hangi ispat vasıtalarının dahil edildiği ile ilişkilidir. Bu bağlamda "Beyyine ikrârdan kuvvetlidir"[135] gibi bazı kaideler beyyinelerin tercihi konusunun dışında bırakılmıştır. Benzer şekilde birçok çalışmada kaideler arasında zikredilen "Ölüm günü kazaya dahil değildir ancak katl günü dahildir",[136] "Şek ile yed-i sâbite zail olmaz"[137] gibi kazâya dair olan ancak beyyinelerin tercihi ile ilgili doğrudan hüküm vermeyen kaidelere de yer verilmemiştir. Son olarak "Vakıfta

---

[133] el-Hâlid, *"Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿârużi'l-beyyinât" te'lifu'l Şeyh Gānim bin Muhammed el-Bağdâdî: Tahkîk ve'd-dirâse*, 142-151.

[134] Sa'îd Zîver Bey'in tercümesinde görülen bu duruma Abdülazîz Mustafa el-Hâlid'e ait yüksek lisans tezinin ilgili bölümünde zikredilen bazı kaidelerde de rastlanmaktadır. Bu çalışmada tercihe dair "bey bi'l-vefâ beyyinesi beyü'l bât beyyinesinden evlâdır", "berâet beyyinesi, ikrar beyyinesinden evlâdır" gibi kaidelere yer verilmekle birlikte "kadının müşkil metâ'da beyyinesi kocasının beyyinesinden evlâdır", "bâyi'in semende, müşterinin mebî'de beyyinesi evlâdır" gibi belirli konuların ayrıntılarını içeren, daha ziyade zâbıt olarak görülebilecek bazı ifadelere de kâide olarak yer verilmiştir. el-Hâlid, *"Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿârużi'l-beyyinât" te'lifu'l Şeyh Gânim bin Muhammed el-Bağdâdî: Tahkîk ve'd-dirâse*, 144-149.

[135] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 8a.

[136] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 10a, 30a; (Esad Efendi, 587), 43b, 70a.

[137] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 40b.

hâricin beyyinesi zilyedin beyyinesinden evlâdır",[138] "Tedbîr beyyinesi kitâbet beyyinesinden evlâdır"[139] gibi bazı kaideler de kendileriyle ilişkili maddeler ile birlikte zikredilmiştir.

Risâlede doğrudan yer almamakla birlikte sonraki literatürde tercih kâideleri olarak konumlandırılabilecek birçok kâide mevcuttur. Bu tür kaidelerin sayısı, müelliflerin eserlerini derlerken izledikleri yönteme, eserlerin hasredildikleri konuya ve kapsamlarına göre değişiklik göstermektedir. *Melceu'l-Kudât*'da konu ile ilgili ulaşılabilen ilk eser olan Vankulu'nun *Tercihu'l Beyyinat* adlı kısa risâlesinde bulunan tercihe dair yaklaşık seksen beş maddenin örnekleri "Tahsîs iddia edenin beyyinesi tamîm iddia edenin beyyinesinden evlâdır", "İstiklâl beyyinesi iştirâk beyyinesinden evlâdır" ve "Mevle'l-muvâlât beyyinesi ıtk beyyinesinden evlâdır"[140] gibi birkaç istisna dışında büyük ölçüde yer almaktadır. *Melceu'l-Kudât*'dan sonra, Vankulu'nun eserine benzer şekilde derlenmiş olan Hisâlî'ye ait *Beyyine leha'r-rüchân ʿinde teʿâruzi'l-burhân* adlı risâlede ise bu sayı yaklaşık olarak iki yüz maddeye çıkmıştır. Konu ile ilgili diğer eserlerde *Melceu'l-Kudât*'ta yer verilen yahut onun dışında kalan birçok kaide ortaya konmuştur. Abdülazîz Mustafa el-Hâlid konu ile ilgili yüksek lisans tezinin "Beyyinelerin Tercihine Dair Kavaid-i Külliye" adlı bölümünün son kısmında risâlede yer almayan tercihe dair kaideleri on madde halinde sıralamaktadır. Ancak *Melceu'l-Kudât*'da kaide formunda olmasa da "mûcirin icâre miktarına dair beyyinesi müstecirin beyyinesinden evlâdır", "müstecirin müddetin miktarına dair beyyinesi mûcirin beyyinesinden evlâdır", "hilâf-ı zâhiri ortaya koyan beyyine evlâdır", "zevcenin farz kılınan miktarda yahut farz kılınan zamanda beyyinesi, zevcin beyyinesinden evlâdır", "buluğ beyyinesi siğâr beyyinesinden evlâdır"[141] şeklinde sıralanan bu kaidelerden bazıları doğrudan bazıları ise örnekler üzerinden ele alınmaktadır. Bununla birlikte el-Hâlid'in tespit ettiği gibi "icâre beyyinesi rehin beyyinesinden evlâdır", "âriyette ıtlâk beyyinesi evlâdır", "tefviz bi'l-vefâ beyyinesi tefvîzu'l-katî beyyinesinden evlâdır", "rehin beyyinesi âriyet, sadâk, idâ ve gasb beyyinelerinden evlâdır", "istiklâl beyyinesi iştirâk beyyinesinden evlâdır", "temlik beyyinesi âriyet, îda ve gasb beyyinesinden evlâdır"[142] gibi bazı kaidelere risâle içerisinde değinilmemektedir.

[138] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 12b.
[139] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 29a.
[140] Vankulu Mehmet Efendi, *Tercîhu'l-beyyinât*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1420, 1b-2b.
[141] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 19b, 9a, 11a, 9a.
[142] el-Hâlid, *"Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿârużi'l-beyyinât" teʾlifu'l Şeyh Gânim bin Muhammed el-Bağdâdî: Tahkîk ve'd-dirâse*, 149-151.

A. *Melceü'l-Kudât*'da Aslî Kâideler

1. Hilâf-ı zâhiri ispat eden beyyine evlâdır.

İslam hukukunda beyyine getirme yükümlülüğü davacıya aittir. Bu yükümlülük Hz. Peygamber'den (sav) aktarılan delil getirmenin davacıya, yeminin ise davalıya ait olduğuna dair rivayete dayanmaktadır. Beyyine bir hakkın yahut hukukî sonuç bağlanabilecek bir olayın ispatı için sunulmaktadır. Bu sebeple davası üzerine beyyine getiren taraf, beyyinesi ile ispatlama amacı taşımak zorundadır. Buna karşın davalıdan ilk etapta beyyine beklenmez. Çünkü süregelen bir durumun aynı şekilde devam etmesi, karşı bir iddia söz konusu olmadıkça ispatlanmaya ihtiyaç duymaz. İşte bu sebeple süregelen durumun aksini yani zâhirî halin hilâfını ispat eden tarafın beyyinesi kabul edilir.

Beyyinelerin zahirin hilâfını ispat için sunulması, beyyinelerin tercihine dair zikredilebilecek tüm esasların temelini oluşturmaktadır. *Melceü'l-Kudât*'da birkaç örnek haricinde doğrudan zikredilmemesine karşın tüm eserin temelini oluşturan bu kâide, İslam yargılama hukukunda yer alan *zimmetin berâeti* prensibine dayanmaktadır. Berâet, bir şahsın zimmetinin bir şeyin vücûb ve lüzumundan hâli olması, iddia edilen hak ile meşgul olmaması anlamına gelmektedir. İnsanlar dünyaya zimmetleri hak ve borçlardan arınmış halde gelirler. Kişiler asıl olan bu durumun aksini iddia ediyorlarsa, bu iddialarını destekleyen deliller getirmekle yükümlü olurlar.[143] Bu sebeple beyyineler hâdisi en uzak zamana izâfe etmek, bir şeyin bulunduğu hal üzere kalmaması, ârızi sıfatların vücudu ve zimmetin meşgul olması gibi durumları ispat etmek için vaz olunmuştur. Zira İslam hukukuna göre aslolan *hâdisin akreb-i evkâtına izâfesi*, *bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması*, *ârızî sıfatların ademi* ve *zimmetin berâeti*dir. Ancak bu kaidenin sıhhat beyyinesinin maraz-ı mevt beyyinesine tercih edilmesi, mutasarrıfın akıllı olduğuna dair beyyinenin mecnûn veya matuh olduğuna dair beyyineye tercih edilmesi[144] ve hürriyet beyyinesinin kölelik beyyinesine tercih edilmesi gibi bazı istisnaları mevcuttur.

Beyyinelerin ispat için olduğu kaidesinin *Melceü'l-Kudât*'da doğrudan zikredildiği tek örnek nikâh konusunda yer almaktadır. Buna göre eşler mehir miktarı konusundaki anlaşmazlık yaşar ve her ikisi de iddiaları üzerine beyyine getirirse, mehr-i mislin şahitlik etmediği yani mehr-i misile uygun olmayan tarafın beyyinesi ile hüküm verilir. Bu durumda

[143] Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir: Hanefî Fıkhının Esasları*, ed. Osman Bayder (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022), 190; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VIII/6.
[144] Ahmed Muhammed ez-Zerka, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1989), 392.

mehr-i misil adamın iddia ettiği miktara yakın veya ondan daha az olursa, zâhir durum adamın beyyinesine uygun olduğu için kadının beyyinesi ile yani zâhir olanın hilâfını iddia eden beyyine ile kaza olunur. Ancak mehr-i misil kadının iddia ettiği miktar ile yakın yahut ondan daha fazla ise mehr-i misil kadının iddia ettiği miktara uygun olduğu için zâhirin hilâfını iddia eden adamın beyyinesi ile kaza olunur. Zira beyyineler hilâf-ı zâhiri ispat içindir.[145]

Osmanlı dönemi fetva literatüründe beyyinelerin tercihine dair tüm meselelerin esasını oluşturan bu kaideye dayanan birçok fetva örneği yer almaktadır. Bazı durumlarda bu kâide fetva metni içerisinde belirtilebilir. Aşağıdaki fetva *Melceü'l-Kudât*'da da yer verilen mehr-i misil konusunu ele alır:

> "Zeyd ile zevcesi Hind vefat ettiklerinde Hind'in veresesi Hind mehri elli bin akçedir deyu beyyine ikâme edip Zeyd'in veresesi dört bin akçedir deyu beyyine ikâme eylese hangi tarafın beyyinesi tercih olunur? el-Cevab: Mehr-i misil şâhid olduğu tarafın hilâfı beyyinesi âdile ise tercih olunur."[146]

2. Nefy üzerine kâim olan beyyine kabul edilmez.

Melceü'l-Kudât'da yer alan diğer bir aslî kaide, "hilâf-ı zâhiri ispat eden beyyine evlâdır" kaidesinin zorunlu sonucu olarak ortaya çıkan *"Nefy üzerine kâim olan beyyine kabul edilemez"* kaidesidir. Bir beyyinenin nefy üzerine kâim olması, davalının şahitlerinin davacının iddiasını başka bir ispat sunmadan reddetmesi anlamına gelir. Örneğin davacının *"A, B'dir"* üzerine getirdiği bir beyyineye karşılık davalı *"A, B değildir"* şeklinde bir beyyine ikâme ederse bu beyyinesi nefy üzerine getirilmiş olur ve kabul edilemez. Zira beyyineler nefyetmek için değil ispat etmek için sunulmaktadır.

Bu kaideye göre iki kişi bir adamın sözü veya fiili üzerine şahitlik etseler, o adamın şahitlik edilen günde, vasfedilen konuda icâzet, kitâbet, bey', kısâs, mal, talak veya itâk gibi bir fiili gerçekleştirmiş olması gerekir. Buna karşılık kendisi hakkında şahitlik yapılan bu adam o mevzide hiçbir zaman bulunmadığına yahut o gün o mevzide olmadığına dair beyyine getirirse, bu beyyine kabul edilmez. *"Şu kişi bunu demedi", "yapmadı", "ikrâr etmedi"* şeklinde ikâme edilen, yani nefy üzerine getirilen her beyyine karşı iddia ile doğrudan

[145] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 94a.
[146] Hocâzade Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, İstanbul Müftülük Kütüphanesi, 157, 262b.

çeliştiği için hepsinde hüküm bu şekildedir.[147] Risâlede bu kâide ile ilgili birçok örnek mevcuttur:

a. Müste'cirin (süt anne tutulan çocuğun velileri) süt annenin çocuğu koyun sütü ile beslediği beyyinesi, süt annenin çocuğu kendi sütüyle emzirdiğine dair beyyinesinden evlâdır. Buna göre eğer süt anne ile çocuğun velileri arasında ihtilâf çıkar ve veliler 'çocuğu koyun sütü ile beslediğine', süt anne ise 'çocuğu kendi sütü ile beslediğine' dair beyyine getirse zâhirin hilâfını ispat eden velilerin beyyinesi kabul edilir ve süt anneye herhangi bir ücret verilmez. Ancak velilerin şahitleri bu durumda *"kendi sütü ile beslemedi"* sözü ile yetinirlerse ilk durumun aksine şehadetleri kabul edilmez. Zira ikinci beyyine nefy üzerine kâim olmuştur. Bu durumda süt annenin beyyinesinin evlâ olduğu kabul edilir.[148]

b. Bir kişi başka bir kişinin *"şu mekânda, şu şeyi sattığına"* dair beyyine ikame etse, kendisi hakkında şahitlik yapılan kişi ise, *"o gün zikredilen o mekânda olmadığına, başka bir mekânda olduğuna"* dair iki şahit getirse, bu şahitlik kabul edilmez. Zira bu beyyine nefy üzerine getirilmiştir. Şahitlerin *"bu mekânda olmadığı"* ifadeleri sûreten ve mâ'nen nefydir. *"Şu mekandadır"* ifadeleri ise sûreten ispat olsa da mâ'nen nefydir. Bu ifadeler ile kastedilen ilk beyyinenin üzerine getirildiği iddiayı nefyetmektir.[149]

c. Mûda'nın (emaneti alan) beyyinesi, mûdi'nin (emaneti veren) beyyinesinden evlâdır. Mûda *"vedîayı sana iade ettim"* veya *"vedîa bendeyken zâyi' oldu"* dese mûdi' ise bunu inkâr ederek *"hayır onu sen itlâf ettin"* dese, burada yeminiyle birlikte mûda'nın (emaneti alan) sözüne itibar edilir. Beyyine getirirlerse yine onun beyyinesi tercih edilir. Çünkü mâlikin (emaneti veren) beyyinesi iade ettiğini nefyetmek için sunulmuştur ve nefy üzerine beyyine kabul edilmez.[150]

d. Bir adam başka bir adam hakkında bir çocuğa eşeğini darp etmesini veya bağından çıkarmasını emrettiğine ve çocuğun da eşeği ölene kadar darp ettiğine dair beyyine getirse, davalı kişi ise bu eşeğin yaşadığına dair beyyine getirse, davalının beyyinesi kabul edilmez. Çünkü davalının beyyinesi kasıtlı olarak nefy üzerine getirilmiştir.[151]

---

[147] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 115a.
[148] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 35a.
[149] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 98a.
[150] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 104a; Bu durumda bazı fakihler malikin beyyinesini evlâ kabul eder. Zira bu beyyine de vedîanın tazminini ispat etmektedir. el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 21a.
[151] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 105a.

e. Bir adam mirasçı olduğu iddiası ile dedesine dek isimler zikrederek ölen kişinin amcasının oğlu olduğunu ispat etse, karşı taraf ise bu kişinin "başka birinin oğlu olan başka bir kişinin oğlu" olduğunu ikrar ettiğine dair delil getirse, davacının husumetini def' etmiş olur. Aynı şekilde davalı, davacının ölen başka bir kişinin de amcaoğlu olduğunu iddia edip, babasının ve dedesinin isimlerini zikrettiğini ve bu kişiyle akrabalığına hükmolunduğuna dair delil getirirse yine davacının husumeti def' olmuş olur. Ancak eğer davalı ölen kişinin babasının, davacının ispat ettiği kişiden başka bir kişi olduğuna dair beyyine getirirse davacının davası def' olmaz. Zira bu beyyine nefy üzerine getirilmiştir. Zaten burada hasım olan davalı, dedenin ismini ispat konusunda hasım değildir, bu yüzden bu durumda ispat üzerine de nefy üzerine de beyyinesi makbul olmaz.[152] Risâlede miras konusu ile ilişkili olarak nefy üzerin kâim olan beyyinelerin kabul edilmeyeceğine dair benzer birçok örnek zikredilir.

f. İki kişi bir kimsenin şu günde şu mekânda borç verdiğine dair şahitlik etse, davalı kişi ise o günde zikredilen yerde olmadığına ve başka bir mekânda olduğuna dair beyyine ikâme etse beyyinesi kabul edilmez. Zira şahitlerin "şu mekânda" olduğuna dair sözleri sûreten ispat olarak görünse de ma'nen nefydir ve bu söz ile amaç ilk beyyinenin üzerine kâim olduğu şeyi nefyetmektir.[153]

"Nefy üzerine kâim olan beyyine kabul edilmez." kaidesine dayanan bir fetva örneği şu şekildedir:

> "Zeyd Amr'a "Falan gece evim yaktın" deyu beyyine ikâmet edip Amr ol gece sabaha değin ahar karyede idiğine beyyine ikâmet eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Zeyd beyyinesi evladır meğer Amr dediği ma'ruf ve mütevâtır ola."[154]

Bu fetvaya göre Zeyd'in iddiası karşısında Amr'ın başka bir yerde olduğuna dair beyyine ikâme etmesi, nefy üzerine beyyinedir ve kabul edilemez. Ancak Amr'ın iddiası herkesçe bilinen, doğruluğu kesin bir iddia ise bu durumda nefyetse bile bu beyyine ile kaza olunur.

---

[152] Gānim el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât ʿinde teʿâruzi'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 821), 312b.
[153] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 821), 316a.
[154] Veli b. Yusuf el-İskilibî, *Mecmûʿatu'l-fetâvâ (Fetâvâ-yı Ebussuʿûd)*, Süleymaniye Kütüphanesi, 223, 192a.

3. Karşı taraf üzerine kendi hakkını ispat eden beyyine evladır.

Bir davada tarafların her ikisi de beyyine getirdiğinde, dava konusuna bağlı olarak karşı taraf üzerine kendi hakkını ispat eden beyyine tercih edilir. Bu kâide davada ispat yükümlülüğünün davacı olan yani diğer kişi üzerinde hak iddiasında bulunan tarafta olmasına dayanmaktadır. Bu durumda taraflardan birisi kendi lehine olan bir hakkı ispat için beyyine sunarken diğeri karşı tarafın bu hakkını nefyetmiş olur. Beyyineler ise nefy değil ispat içindir.[155] Buna göre örneğin bey' akdinde taraflar satım bedelinde ihtilâf etseler satıcının, satılan şey konusunda ihtilaf etseler müşterinin beyyinesi evlâ olur. Zira satım akdinde bedel satıcının, satılan şey ise müşterinin hakkıdır. *Melceü'l-Kudât*'da bu kâide ile ilişkili olarak yer verilen örnekler şunlardır:

a. Bir satım akdinde satıcı câriyesini bir köleye mukabil sattığını iddia ederken müşteri, câriyeyi bin dirhem mukabilinde satın aldığını iddia eder ve her iki taraf da beyyine ikâme ederlerse, satıcının beyyinesi kabul edilir. Zira taraflar arasındaki ihtilaf satım bedeli konusundadır ve bedel satıcının hakkıdır. Bu durumda satıcının beyyinesi, karşı taraf üzerine kendi hakkını ortaya koyar.[156] Müşterinin hakkı yani satılan şey olan câriye ise tarafların ittifakı ile sabittir. Bu sebeple müşterinin beyyinesi, kendi hakkına dair bir şeyi ispat etmez aksine satıcının kendi lehine olan hakkını ispatladığı beyyinesini nefyeder.[157]

b. Bir adam evini, binek hayvanını veya kölesini kiralasa ve müste'cir (kiracı) kiralanan şeyde henüz tasarruf etmeden önce ücret konusunda ihtilâf çıksa; müste'cir ücretin beş dirhem, âcir (kiralayan) ise on dirhem olduğuna dair beyyine ikâme etse, âcirin beyyinesi kabul edilir. Zira o, kendi hakkını ispat etmektedir.[158]

Bu kâide bazı Mecelle şerhlerinde '*ziyâdeyi ispat eden beyyine evlâdır*' kaidesi ile ilişkili olarak *asıl isbat eden beyyine evlâdır* ifadeleriyle yer alır. Bu konuya dair satıcının mebî' müşteriye teslim edildikten sonra telef olduğuna ve semeninin ödenmesi gerektiğine dair beyyinesinin, müşterinin tesliminden önce telef olduğuna ve semeninin ödenmemesi

[155] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 98b.
[156] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 101b.
[157] Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînül-hakâik fi Şerhi Kenzi'd-dekâik* (Bulak: el-Matbaatü'l-kübrâ'l-emîriyye, 1314), VI/304.
[158] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 102b.

gerektiğine dair beyyinesine tercih edileceği örneği verilir.[159] Zira bu örnekte de satıcı müşterideki hakkını ispat ederken karşı taraf bu iddiaları nefyeder.

"Karşı taraf üzerine kendi hakkını ispat eden beyyine evladır" kaidesi ile ilgili bir fetva örneği şu şekildedir:

> "Zeyd cariyesi Hind'i Amr'a bey' ve teslim ettikden sonra Zeyd Amr'dan "Ol cariyeyi sana üçyüzseksen guruşa bey' ve teslim etmişdim" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Ancak yüzseksen guruşa bey' ve teslim etmişdin" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Zeyd'in beyyinesi."[160]

Bu fetvaya göre bâyi' olan Zeyd'in beyyinesinin müşteri olan Amr'ın beyyinesine tercih edilmesi gerekir. Zira bey' akdinde bedel bâyi'nin yani Zeyd'in hakkıdır. Ancak bu durum tarafların tarih belirtmediği davalarda geçerlidir. Konu ile ilgili bir başka fetvada bu durum belirtilmektedir:

> "Zeyd Amr'a bey' ve teslim ettiği menzilin semeni iki bin akçedir deyu beyyine ikâme edip Amr bin akçedir deyu beyyine ikâmet eyleseler tarih olmayıncak hangisinin beyyinesi takdîm olunur? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i bâyi'."[161]

4. Ziyâdeyi ispat eden beyyine evlâdır.

İki beyyine karşı karşıya geldiğinde beyyinelerden birisi diğerinden fazla miktarı ispat ediyor ise bu beyyine diğer beyyine üzerine tercih edilir. Risâle boyunca genellikle tercih kâidelerinin gerekçesine yer verilmemekle birlikte el-Bağdâdî, bu kâide ile ilgili olarak *"çünkü beyyineler ispat içindir"* şeklinde kısa bir açıklama yapar.[162] Esasen bu kâide *"berâet-i zimmet asıldır"* ilkesine ve yine bu ilkeye dayanarak ortaya çıkan *"beyyine hilâf-ı zâhiri ispat içindir"* kâidesine dayanmaktadır. Buna göre bir davada asıl olan davalının zimmetin berâeti yani iddia edilen ziyâde kısım ile yükümlü olmamasıdır. Ancak beyyineler, aslolan durumun hilâfını ispat için sunulmaktadır. Bu sebeple davalı taraf üzerine ziyâdeyi yani fazlalığı ispat eden beyyinenin tercih edilmesi gerekmektedir. *Mecelle*'nin 1762. Maddesinde yer verilen bu kâide ile ilgili risâlede birçok örnek zikredilmektedir:

---

[159] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1330, IV/616-618, 653; Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle* (Dersaadet: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1328), VIII/147-148.
[160] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, ed. Süleyman Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 255.
[161] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 264a.
[162] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 98b.

a. Mehrin miktârı konusundaki ihtilâfta kadının beyyinesi, kocasının beyyinesinden evlâdır. Bu durumda koca bin dirhem, karısı ise iki bin dirhem mukabilinde evlendiklerine dair beyyine ikâme etseler, kadının beyyinesi ile hüküm verilir. Çünkü kadının beyyinesi ziyâdeyi yani fazla miktarı ispat eder. Bu durumda kadın kocasının zimmetinde bin dirhem daha fazla borcu sabit kılar.[163]

b. Eşler, kadı tarafından nafaka takdir olunduktan sonra nafakanın miktarına veya kadının nafakayı takdirinden sonra ne kadar zaman geçtiğine dair ihtilaf eder ve her iki taraf iddialarını destekleyen beyyineler getirirseler, kadının beyyinesi evlâ olur. Çünkü kadının beyyinesi ziyâdeyi ispat eder.[164]

c. Mükâteb köle ile mevlâsı, kitâbet bedelinde ihtilaf ederlerse, Ebû Hanîfe'ye göre yeminiyle birlikte mükâtebin sözü geçerli olur. İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'a göre ise taraflar karşılıklı olarak yemin ettirilirler. Eğer her ikisi de yemin ederse kitâbet sözleşmesi fesh edilir. Ancak eğer her ikisi de beyyine ikâme ederlerse, mevlânın yani mükâtibin beyyinesi evlâ kabul edilir. Zira onun beyyinesi ziyâdeyi ispat eder.[165]

d. Bey' akdinde taraflar, semenin miktarında ihtilaf etseler; müşteri bir semen iddiasında bulunsa ve satıcı bu miktardan daha fazlasın iddia etse veya bedelin vasfında ihtilaf etseler; satıcı râcih dirhem ile, müşteri kâsid dirhem ile satışı iddia etse veya bedelin cinsinde ihtilaf etseler; satıcı dinâr ile, müşteri ise dirhem ile satışı iddia etse veya satılan şeyin miktarında ihtilaf etseler; satıcı mebîden bir miktarı, müşteri ise ondan daha fazlasını iddia etse ve her iki taraf da iddiaları üzerine beyyine getirseler, tüm durumlarda ziyâdeyi ispat eden beyyine ile hüküm verilir. Zira beyyineler ispat içindir.[166]

e. Bir kişi diğerinin zilyetliğinde olan mahdudun (sınırları belirlenmiş arazi) babasından kendisine miras olduğunu iddia etse, zilyed olan kişi ise davacı kişinin vasîsinden, kıymetine göre bir miktar ile satın aldığına dair beyyine ikâme etse, buna karşılık

---

[163] el-Bağdâdi, meselenin devamında İmam Muhammed'in görüşüne göre mehrin bin dirhem olarak kabul edilmesi gerektiğini aktarır. Bu görüşe göre miktarda ihtilaf eğer alışveriş bahsinde semenin miktarına dair olsaydı, satıcının iki bin dirheme sattığına dair beyyinesi, müşterinin bin dirheme satın aldığı beyyinesine tercih edilirdi. Ancak bey' akdinin aksine nikâh akdi fesih ihtimali taşımadığı ve tarafların her biri, diğerinin iddiasından farklı iddia öne sürdüğü için tarafların beyyineleri tehâtür eder. Bu durumda tarafların her ikisi de doğruladığı için nikâh sabit olur ve koca zaten itiraf etmiş olduğu bin dirhemi ödemek ile mükellef hale gelir. Bey' akdi ise feshe elverişli bir akit olduğu için mebî'nin önce bin dirheme satın alındığı sonra bu akdin feshedildiği ve tekrar iki bin dirheme satın alındığı düşünülebilir. Bu sebeple beyyineler tehâtür etmemiş olur. el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 92a; el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 30b.

[164] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 95b.

[165] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 96b.

[166] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 98b.

davalı, mahdudun kıymetinin zilyedin ispat ettiği miktardan fazla olduğuna dair beyyine ikâme etse, bu durumda bazı fakihler ziyâdeyi ispat eden beyyinenin evlâ olduğunu ifade ederler. Ancak çoğunluk, kıymetin azlığını ispat eden beyyine evlâ olduğunu kabul eder.[167]

f. Şûf'a konusunda aktarılana göre şefî' ve müşteri satım bedelinin miktarında ihtilaf etseler yeminiyle birlikte müşterinin sözüne itibar edilir. İhtilaflı olan bu durumda tarafların beyyine getirmesi halinde Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre şefî'nin, Ebû Yûsuf'a göre ise müşterinin beyyinesi kabul edilir. Eğer müşteri söz konusu binayı yıktıktan sonra o ve şefî' binanın kıymeti hususunda ihtilaf ederler ise yeminiyle birlikte müşterinin sözü kabul edilir. Bu durumda beyyine ikâme ederlerse İmam Muhammed'e göre müşterinin beyyinesi kabul edilir zira onun beyyinesi arsanın bedelinde ziyade miktarı ispat eder. Ancak Ebu Yusuf'a göre şefî'nin beyyinesi kabul edilir. Zira şefî'nin beyyinesi, müşterinin teslimini gerektirir. Buna karşın müşterinin beyyinesi şefî' üzerine hiçbir şey gerektirmez.[168]

g. Âcir ile müste'cir, icâre bedeli ve müddeti konusunda ihtilâf eder ve her iki taraf da iddiaları üzerine beyyine ikâme ederlerse her iki beyyineden de ziyâdeyi ispat eden tercih edilir. Buna göre âcir *"ben sana Kasr'a dek on dirhem mukabilinde icâr ettim"* diyerek iddiada bulunur buna karşılık müste'cir ise *"hayır, sen bana Kûfe'ye dek beş yüz dirheme îcar ettin"* diye karşı iddia da bulunur ve tarafların her ikisi de iddiaları üzerine beyyine getirirse, ücretin ziyâdesini ispat eden âcirin beyyinesi ile müddetin ve mesafenin ziyadesini ispat eden müste'cirin beyyinesinin her ikisi ile de kaza kılınır.[169]

h. Müzâraa konusunda aktarılana göre müzâri' ile rabbu'l-arz, çıkan mahsül üzerindeki hisseleri konusunda ihtilâf etseler müzâri'nin beyyinesi ile kaza olunur. Mesela bir adam, diğer bir adama arazi ve tohumu müzâraa için verse, âmil arzı ziraat etse ve arz mahsül verdikten sonra müzâri' "çıkan (ürünün) yarısını şart koştuğuna", rabbü'l-arz ise "üçte birini şart koştuğuna" dair beyyine getirse müzâri'nin beyyinesi ile kaza olunur. Zira onun beyyinesi ziyâdeyi ispat eder.[170]

i. Mudârabe konusunda aktarılana göre rabbu'l-mâl ile mudârib kâr konusunda ihtilâf etseler, mudâribin beyyinesi ile kaza olunur. Rabbü'l-mâl, mudâribe belli bir miktarın haricinde kârın üçte birini şart koştuğunu iddia ederken mudârib doğrudan kârın üçte

[167] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 101a.
[168] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 102a.
[169] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 102b.
[170] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 106b.

birini şart koştuğunu iddia ederse, akitte fasitlik söz konusu olsa bile rabbü'l-mâlın sözüne itibar edilir. Ancak taraflar beyyine ikâme ederlerse mudâribin beyyinesi ile kaza olunur çünkü o, ziyâdeyi ispat etmektedir.[171]

j. Vârisler, ekârib veya aslın ölüm tarihi konusunda ihtilaf etseler ve her iki taraf da iddialarına dair beyyine ikâme etseler, ırsiyet bağının ziyâdesini iddia eden beyyine evlâdır. Buna göre ölen bir kişi hakkında bir adam amcası olduğunu, diğer bir adam erkek kardeşi olduğunu, üçüncü bir adam ise oğlu olduğunu ve üçü de ölenin kendisinden başka vârisi olmadığı iddia etseler ve bunun üzerine beyyine ikâme etseler, hepsinin nesebi ile kaza olunmakla birlikte miras sadece oğulun olur. Zira oğulun beyyinesi ziyâdeyi ispat eder. [172]

"Ziyâdeyi ispat eden beyyine evlâdır" kâidesi bazı durumlarda "daha çok ispat eden beyyine evlâdır" şeklinde de ifade edilmektedir. *Melceü'l-Kudât*'da kâidenin bu şekliyle yer aldığı örnekler şunlardır:

a. Kadının babasının kendisini buluğa ermiş iken rızası olmadan evlendirdiğine dair beyyinesi, kocasının babasının kadını küçük iken evlendirdiğine dair beyyinesinden evlâdır. Zira kadının beyyinesi buluğu ispat eder ve bu cihetle kadın daha çok şey ispat etmiş olur.[173] Çünkü kadının beyyinesi ile sabit olan buluğ, hâdis bir durumdur. Bu sebeple onun ispatı daha güçlü sayılır ve eşlerin arasındaki nikâh feshedilir.[174]

b. Mutlak mülkiyet davasında hâricin beyyinesi, zilyedin beyyinesinden evlâdır. Buna göre taraflar arasında ihtilâfa söz konusu olan mülk, taraflardan birinin zilyetliğinde ise, ister tarafların her ikisi mülkün kendilerinin olduğuna dair aynı tarihi zikretsin, ister herhangi bir tarih zikretmesinler mülk hâric olan taraf için kaza olunur. Zira hâric olan tarafın beyyinesi daha çok ispat eder.[175] Bunun sebebi hâricin, herhangi bir mülkiyeti bulunmadığı halde iddia edilen şeyin kendisine aidiyetini ispat etmesinin bir miktar fazla ispat olmasıdır.[176]

c. Nikâh konusunda aktarılana göre kadın baliğ olduğunda nikahı red ettiğine, kocası ise bu durumda sükût ettiğine dair beyyine getirse, kadının beyyinesi kabul edilir. Çünkü

[171] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 107b.
[172] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 115a.
[173] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 30a-30b.
[174] Kadri Efendi, *Vâkıatü'l-Müftîn* (Bulak: el-Matbaatü'l-Mîriyye, 1300), 206.
[175] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 63a.
[176] Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu,* VIII/193.

kadının beyyinesi bir fiili ispat eder. Bu fiil ise nikâhın reddidir.[177] Kadın bu cihetle daha çok şey ispat etmiş olur.

Fetva metinleri incelendiğinde "ziyâdeyi ispat eden beyyine evlâdır" kaidesinin uygulanması ile çözüme kavuşturulan birçok fetva örneği ile karşılaşılır. Bu örneklerden biri şu şekildedir:

> "Zeyd'in kesik akçe râyic iken metâ' pahasından Amr'da olan yüz kesik akçesi için Amr'dan altundan kıymet-i şer'îyyesini almak istedikde Zeyd "Ol zamanda altun yüz kırka râyic idi" deyu beyyine ikâme edip Amr dahi "Yüz elliye râyic idi" deyu ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i Zeyd."[178]

Bu fetvaya göre taraflardan birinin beyyinesi borcun alındığı vakitte akçenin rayiç bedelinin daha yüksek olduğunu diğerinin beyyinesi ise o vakitte rayiç bedelin daha düşük olduğunu ispat eder. Bu durumda rayiç bedelin daha yüksek olduğunu yani borç miktarının ziyâdesini ispat eden tarafın beyyinesi tercih edilir. Zira "ziyâdeyi ispat eden beyyine evlâdır." Bu kaideye dayanan diğer bir fetva ise şu şekildedir:

> "Hind vefât ettikde Zeyd "Ben Hind'in li-ebeveyn ammî oğluyum" deyu beyyine ikâmet eylese Hind-i mezbûrenin li-ebeveyn karındaşı kızı Zeyneb, Zeyd Hind'in li-ümm 'ammi oğlu idiğine beyyine ikâmet eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Beyyine-i Zeyd ile hükm-i şer'î bulundu ise beyyine-i Zeyneb'e i'tibâr yoktur."[179]

Bu fetvaya göre ise Zeyd vefat eden Hind'in ana-baba bir amcasının oğlu olduğuna dair beyyine getirirken, Hind'in ana-baba bir kardeşinin kızı olan Zeynep, Zeyd'in sadece anne tarafından amca oğlu olduğuna dair beyyine getirmiştir. Bu durumda beyyinesi akrabalık bağının hem anne hem baba tarafından olduğunu yani daha ziyâde olduğunu ispat ettiği için Zeyd'in beyyinesi tercih edilir. Ziyâdeyi ispat eden beyyinenin tercih edilmesi kaidesinin fetva içerisinde sebep olarak zikredildiği bir fetva örneği ise şu şekildedir:

> "Hind'den bir menzil iştirâ ve kabzeden Zeyd Hind'e semen deyu bir miktar akçe verdik de "Ancak bu miktar semene akd olundu" deyip Hind "Ziyâdeye akd olundu"

[177] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 94a.
[178] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 264b.
[179] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 265a.

deyip ihtilâf eyleseler ikisi bile beyyine ikâmet eydiğin hangisinin beyyinesi evla olur? el-Cevâb: Âdile ise isbât-ı ziyâde eden beyyine-i Hind evladır."[180]

5. Fesâd beyyinesi sıhhat beyyinesinden evlâdır.

Bir akit gerçekleştirildikten sonra taraflar, akdin sıhhati konusunda ihtilâf etseler ve her biri iddiaları üzerine beyyine getirse, akdin fasit olduğunu ispat eden beyyine, sahih olduğunu ispat eden beyyineye tercih edilir. İslam hukukuna göre aksine bir delil veya tarafların karşılıklı beyanı olmadığı sürece akitlerin sıhhate hamledilmesi esastır. Taraflardan biri akdin fasit olduğunu iddia etse bile asıl olan varlığa gelmiş bu akdin ayıplardan hâli olduğunu kabul etmektir. Bu sebeple ihtilâf ortaya çıktığında akdin sıhhatini iddia eden tarafın sözü geçerli olur.[181] Ancak tarafların her ikisi de iddiaları üzerine beyyine getirir ise hilâf-ı zahiri ispat eden fesâd beyyinesi ile kaza olunur. Risâlede fesad beyyinesinin sıhhat beyyine tercih edildiği meseleler şu şekilde sıralanabilir:

- **a.** Kadın ve kocası, çocukları dünyaya geldikten sonra nikâhlarının sıhhati konusunda ihtilâf eder; koca nikâhın fasit olduğu, karısı ise sahih olduğu üzerine beyyine ikâme ederse, nikâhın fesâdını iddia eden tarafın beyyinesi kabul edilir. Ancak çocuğun nesebi yine de bu kocadan sabit olur.[182]
- **b.** Mevlâ ve mükâteb köle, kitâbet akdinin fasit mi sahih mi olduğunda ihtilaf etseler, sahih olduğunu iddia eden tarafın sözüne itibar edilir. Ancak taraflar iddiaları üzerine beyyine ikâme ederlerse hilâf-ı zahiri ispat eden fesad beyyinesi kabul edilir.[183]
- **c.** Gabin beyyinesi, kıymetin semenin misli olduğu beyyinesinden evlâdır. Buna göre kendisi küçükken bağı satılan kişi, buluğa erdikten sonra bağının gabin ile satıldığına dair beyyine ikâme etse buna karşılık bağı satın alan müşteri bağın kıymetinin o vakitte ödenen fiyatın misli bir miktarda olduğuna dair beyyine ikâme etse gabin beyyinesi evlâdır. [184] Zira gabin beyyinesi emr-i zâidi ispat eder. Bununla birlikte fesâd beyyinesi, sıhhat beyyinesi üzerine tercih edilir.[185]

---

[180] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 263a.
[181] Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VIII/292; Ancak eğer ihtilâf bir akdin sıhhat ve butlânı hususunda olursa, asıl olan akdin batıl olduğunu kabuldür. Zira bir akdin butlânı konusundaki ihtilaf bu akdin mevcut olup olmaması ile ilgili bir tartışmadır. Buna karşın fesad konusundaki ihtilaf, akdin varlık ve in'ikadından sonra ayıplarından salim olup olmaması ile ilgilidir. Mustafa Ahmed ez-Zerka, *el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-'âmmü-ihrâcün cedîdün bi-tatvîr fi't-tertîb ve't-tebvîb ve ziyâdât* (Dâru'l-Kalem, 2004), 1064.
[182] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 94a.
[183] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 96b.
[184] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 98a.
[185] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 39b.

d. Satıcı ve müşteri bey‘ akdinde ihtilâf eder ve taraflardan birisi akdin sahih olduğunu diğeri fasit olduğunu iddia ederse, fesâdın akdin hangi yönünden iddia edildiği incelenir. Eğer iddia edilen fesâd akdin şartında veya ecelinde (vade) ise akdin sahih olduğunu iddia eden tarafın sözü, fasit olduğunu iddia eden tarafın ise beyyinesi kabul edilir. Bu konuda rivayetler ittifak halindedir. Ancak fesâd akdin şart veya ecelinde değil, aslında iddia edilirse bu konuda Ebû Hanîfe'den gelen iki rivâyet mevcuttur. Buna göre satıcı, mebî‘yi bin dirhem ve bir rıtl hamr karşılığında sattığını ve müşteri ise bin dirhem karşılığında satın aldığını iddia eder ise zâhirü'r-rivâyeye göre sıhhati iddia edenin sözü, diğer tarafın ise beyyinesi evlâ olur. Diğer bir rivayete göre ise geçerli olan, akdin fasid olduğunu iddia edenin sözüdür.[186]

Fesâd beyyinesinin sıhhat beyyinesine tercihi ile ilgili bir fetva örneği şu şekildedir:

> "Zeyd Amr' dan "Zimmetinde falan cihetten şu kadar akçe hakkım vardır" deyu dava ve Amr "Sen meblağ-i mezburdan beni ibra etmişdin" deyu dava ettikde Zeyd "İbra-i mezkûr şu makûle şart-ı müfsid ile olmuşdu" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "İbra-i sahih ile ibra etmişdin" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese Zeyd'in beyyinesi evla olur mu? el-Cevâb: Olur."[187]

Fesâd beyyinesinin sıhhat beyyinesinden evlâ olması, birçok meseleye tatbik edilebilen genel bir kaide olmakla birlikte bey‘ akdi bu meselelerden istisnadır. Zira sahih bey‘ beyyinesi, fasid bey‘ beyyinesine tercih edilir.[188] Ancak bu istisna bahsedildiği üzere fesâdın akdin şartında veya ecelinde (vade) olması halinde geçerli olmaz. Zira bu durumda akdin fasit olduğunu iddia eden tarafın beyyinesi tercih edilir. Bu konu ile ilgili örnekler şu şekildedir;

a. İki kişi, üçüncü şahıs zilyetliğinde bulunan bir mal üzerinde iddia da bulunsalar ve taraflardan biri zilyetten sahih olarak satın aldığına dair diğeri ise yine ondan fasit olarak satın aldığına dair beyyine getirse satımın sahih olduğuna dair beyyine evlâ olur.[189]

b. Bir câriye satıldıktan sonra doğum yapsa ve müşteri hamileliğin câriye satıcıdayken olmadığını, satıcı ise câriyenin kendisindeyken hamile olduğunu iddia etse satıcının sözü kabul edilir. Eğer tarafların her ikisi de iddiaları üzerine beyyine ikâme ederse

[186] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 97b.
[187] Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l Fetava*, ed. Süleyman Kaya vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 243.
[188] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1330, IV/653.
[189] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 100b-101a.

Ebû Yusuf'a göre müşterinin beyyinesi kabul edilir. Zira müşterinin beyyinesi bey' akdinin sahih olduğunu ispat eder.[190]

Bey' akdinde fasitliğin akdin şartlarında olduğunun iddia edilmesi durumunda fesâd beyyinesinin tercih edilmesi ile ilgili bir fetva örneği şu şekildedir:

"Zeyd câriyesi Hind'i Amr'a bey ve teslim ettikden sonra Zeyd "Şu makûle şart-ı müfsid ile bey' etmiştim" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip, Amr dahi "Bey-i sahîh ile bey etmişdin" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evlâdır? el-Cevâb: Zeyd'in beyyinesi."[191]

Akitlerin sıhhate hamledilmesinin farklı bir yönü, mevkûf bir akit ile karşı karşıya kalındığında bu akdin lüzumunu yani bağlayıcılığını iddia eden beyyinenin diğer beyyine üzerine tercih edilmesidir. el-Bağdâdi, bu meseleyi fuzûlinin satımı ile ilgili bir örnek üzerinden aktarır;

a. İcâzet beyyinesi, red beyyinesinden evlâdır. Bir kişi başkasının mülkünü satsa ve müşteriye teslim etse daha sonra mülkün sahibi olan kişi bu satımı duyduğunda reddettiğine dair, mülkü satın alan müşteri ise mülk sahibinin duyduğunda satıma icâzet verdiğine dair beyyine ikamet etse, müşterinin icâzet beyyinesi kabul edilir. Çünkü müşterinin beyyinesi mülk sahibini ilzâm eder.[192]

6. Emr-i ârızı ispat eden beyyine evladır.

Davada taraflar karşılıklı olarak beyyine ikâme ettiğinde, bu beyyinelerden birisi ârızî yani sonradan meydana gelmiş durumu ispat ediyor ise bu beyyine tercih edilir. Bu kâide *"sıfât-ı ârızada asıl olan âdemdir"*[193] prensibine dayanmaktadır. Buna göre sıfatlar, varlığı ve yokluğu açısından incelendiğinde aslî ve ârizî sıfatlar olarak iki bölüme ayrılmaktadır. Aslî sıfatlar bir şeyde vücûdu o şeyin varlığı ile mukârin olan ve genellikle tabiatı gereği o şeyi kapsayan sıfatlardır. Câriyenin bekareti, mebî'nin ayıplardan salim olması ve in'ikâdından sonra akitlerin sıhhatli olması aslî sıfatlara örnektir. Bu tür sıfatlarda aslolan var olmalarıdır.

[190] Aynı durumda İmam Muhammed, hürriyeti ispat etmesi sebebiyle satıcının beyyinesini evlâ kabul eder. el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 115a.
[191] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, TBMM Kütüphanesi, 161b.
[192] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 98a.
[193] Mecelle'nin dokuzuncu maddesinde, *el-Eşbâh* ile aynı şekilde '*Sıfât-ı ârızada aslolan ademdir*' ifadesi ile yer alan bu kâide hakkında Zerkâ, Mecelle'de bu şekilde yer almasına karşın İslam hukukçularının çoğunun bu hüküm ile ilgili olarak *umûr-u ârıza* ifadesini kullandıklarını belirtir. Ona göre kâide ile kastedilen de budur. Zira kâidenin kapsamı sadece cünûn ve maraz gibi sıfatlar ile sınırlandırılamaz, akitler ve itlâf gibi müstakil meseleleri de kapsar. İbn Nüceym, *el Eşbah ve'n Nezair*, 205; Zerka, *el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-'âm*, 983.

Eğer bir şahıs bu sıfatların yokluğunu iddia ediyor ise bu iddiasını ispat ile mükelleftir. Ârızi sıfatlar ise, vücudu bir şeye târi ve ârız olan yani genellikle tabiatı o şeyden ayrı bulunan sıfatlardır. Bu sıfatlarda ise asıl olan yokluktur.[194] Bu sebeple taraflar ârızi bir sıfatın varlığı ve yokluğu hususunda ihtilâfa düşerse, bu sıfatın yokluğunu iddia eden tarafın sözü geçerli kabul edilir. Ancak her iki taraf iddiaları üzerine beyyine getirirlerse, beyyinelerin aslın hilâfını ispat için vaz olunması sebebiyle arızî durumu ispat eden beyyine evlâ olur.[195] *Melceü'l-Kudât* bu kaideye ilişkin bazı örnekler aktarır:

a. Baba, gâib olan oğlunun malını kendisi için harcadıktan sonra oğlu gelse ve malını harcadığı o vakitte babasının mûsir (varlıklı) olduğunu iddia etse, babası ise inkâr etse, babanın husumet vaktindeki hali dikkate alınır ve buna göre hüküm verilir. Eğer taraflar iddiaları üzerine beyyine getirirlerse oğulun beyyinesi kabul edilir. Çünkü oğlun beyyinesi emr-i ârızı ispat eder.[196]

b. Bir adam çocuğunun zîasını (tarla) satsa ve müşteri, çocuğun küçüklüğünde bu akarı semen-i misil ile satın aldığına dair beyyine getirse, oğul ise tarlanın o bâliğ iken satıldığına dair beyyine getirse, müşterinin beyyinesi kabul edilir. Bazı fakihlerin oğlun beyyinesini kabul ettiği de ifade eder. Ancak eğer satıcı tarlayı küçükken sattığına dair, müşteri ise buluğa erdikten sonra sattığına dair beyyine ikâme etse, müşterinin beyyinesi evlâ olur. Zira müşterinin beyyinesi bulûğu yani ârız emri ispat eder.[197]

"Emr-i ârızı ispat eden beyyine evlâdır" kaidesine dayanan bir fetva örneği şu şekildedir:

> "Zeyd'in Hind ile mirasa müteallika davası olmakla Zeyd husus-i mezbûrdan Hind'i ibraya Amr'ı tevkîl edip Amr dahi mezbûrdan Hind'i müvekkiline izâfet ile ibra ettikden sonra Zeyd "Ben hîn-i tevkîlde bâliğ olmayıp sağîr idim" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Hind dahi "Baliğ olmuşdun" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese Hind'in beyyinesi evla olur mu? el-Cevâb: Olur."[198]

Bu fetvaya göre Hind'in Zeyd'in dava konusunun gerçekleştiği vakitte bâliğ olduğuna dair beyyinesi, Zeyd'in o vakitte sağîr olduğuna dair beyyinesine tercih edilir. Zira Hind'in

[194] Zerka, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye*, 117.
[195] Nâsır Abdulkadir Merivânî, *Teâruzi'l Beyyinâti'l-Kazâiyye ve eseruhû fi'l-fikhi'l-islâmî* (Şam: Şam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 305.
[196] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 96a.
[197] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 98a.
[198] Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l Fetava*, 242.

beyyinesi bulûğu yani ârızî bir durumu ispat etmektedir. Ayrıca bu fetvanın devamında yer alan diğer bir fetva, bu surette kadı Zeyd'in beyyinesini kabul eder ve bunun üzerine hüküm verirse hükmünün nâfiz olmayacağını ifade etmektedir.

7. Emr-i hâdisi akreb-i evkatına izafet etmeyen beyyine evlâdır.

Davada taraflar hâdis bir durumun zamanı hakkında ihtilâf ederlerse, daha önceden gerçekleştiği açığa çıkmadığı sürece, iddia edilen en yakın zamana nisbet edilmesi gerekir. Ancak taraflar bu husus üzerine karşılıklı olarak beyyine ikâme ederlerse, bu aslın hilâfını ispat eden yani hâdis olayı iddia edilen zamanlar içerisinde en uzak vakte nispet eden beyyine tercih edilir. Bu tercih kâidesi *"Bir emr-i hâdisin akreb-i evkâtına izâfesi asıldır*" prensibine dayanmaktadır. Buna göre davada en yakın vakit, tarafların her ikisinin de olayın içinde var olduklarını kabul ettikleri vakittir. Ancak taraflardan biri olayın ittifak edilen bu vakitten daha önce olduğunu iddia etmektedir. Bu sebeple beyyine ikâme edilmediği durumda üzerinde ittifak edilen en yakın vakte itibar edilir. Esasen bu kâide bir yönüyle de *"şek ile yakîn zâil olmaz"* prensibine dayanmaktadır. Zira iki tarafında hâdis olan bu olayın gerçekleştiğini kabul ettiği en yakın vakit kesin iken, taraflardan birinin iddiası olan daha eski vakit şüphelidir. Daha eski vakti iddia eden taraf, diğer tarafın bu vakti iddia etmemesi ile bu zamanda tek kalmış olur. Bu durumda taraflar iddiaları üzerine beyyine ikâme ettiklerinde, olayın daha önceki vakitte gerçekleştiğini ispat eden beyyine kabul edilir. Kapsamında birçok mesele bulunmasına karşın istisnaları da bulunan bu prensip ile ilgili *Melceü'l-Kudât*'da şu mesele aktarılmaktadır:

a. Bir kişi (köle veya çocuk) alışveriş yetkisine sahip olduktan sonra hacr edilse, daha sonra o ve müşterisi alışverişin gerçekleştiği vakit hususunda ihtilaf etseler; satıcı ürünü hacri esnasında sattığını, buna karşılık müşteri o kişi alışverişe salahiyetli iken satın aldığını iddia etse, mahcûrun sözüne itibar edilir. Zira satım, hâdis bir iştir ve en yakın vakte izafe edilir. Taraflar iddiaları üzerine beyyine getirirlerse hilâf-ı zâhiri ispat eden müşterinin beyyinesi evlâ olur.[199]

[199] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 115b.

B. *Melceü'l Kudât* 'da Fer'î Kâideler

1. Hudûs beyyinesi kıdem beyyinesinden evlâdır.

Davada taraflardan biri hudûsu yani iddia edilen şeyin sonradan meydana geldiğini diğeri ise kıdemi yani bu şeyin önceden beri aynı şekilde bulunuyor olduğunu iddia etse, kıdemi iddia eden tarafın sözü diğer tarafın ise beyyinesi tercih edilir. Bu kâide tarafların herhangi bir tarih beyan etmediği durumlar için geçerlidir. Eğer taraflar tarih beyan ederlerse daha önceki tarihi iddia eden tarafın beyyinesi geçerli olur.

Bu kâide *Melceü'l-Kudât*'da tercih kâidesi olarak zikredilmeyen *"kadîm, kıdemi üzere terk olunur"* prensibine dayanmaktadır. Kadîm olan şey, aksine bir delil bulunmadığı sürece bulunduğu hal üzerine bırakılır. Ancak eğer taraflar iddiaları üzerine beyyine ikâme ederlerse, hilâf-ı zahiri ispat eden hudûs beyyinesi tercih edilir. Bu konuda verilen bir örnek mesîl hakkı ile ilgilidir. Buna göre bir kimsenin mülkünde bir başkasının mesîl hakkı olup olmadığında konusunda ihtilâf çıksa ve mülk sahibi mesîlin hâdis olduğuna ve kaldırılması gerektiğine, karşı taraf ise kadîm olduğuna ve kalması gerektiğine dair beyyine getirse; hane sahibinin beyyinesi tercih edilir. *Mecelle*'nin 1768. Maddesinde yer verilmiş olan bu kaide ile ilgili *Melceü'l-Kudât*'da bazı örnekler aktarılır:

> **a.** Gasp edilen bir arazinin sahibi, arazisinin üzerinde bina varken gasp edildiğine, zilyed ise o vakitte arazide bina olmadığına ve binayı kendisinin yaptığına dair beyyine getirse, gasp eden tarafın beyyinesi evlâ olur.[200] Zira gasp eden taraf evin sonradan meydana geldiğini yani hudûsunu iddia etmektedir.
>
> **b.** Bir adamın âmmeye ait yolda kenîfi olsa, bir başkası bu kenîfin muhdes yani sonradan inşa edilmiş olduğuna dair beyyine ikâme etse kenîfin sahibi ise kadîm olduğuna dair beyyine ikâme etse, kenîfin muhdes olduğunu iddia eden tarafın beyyinesi kabul edilir.[201]

Fetva mecmualarında hudûs beyyinesinin kıdem beyyinesine tercih edilmesi ile ilgili birçok fetva örneği yer almaktadır. Bu örneklerden bazıları şunlardır:

> Zeyd Amr'ın kadîmî değirmeninin alt cânibinde değirmen bendi bina ettikde su karıp Amr'ın değirmeninin deveranına mâni olmakla Amr Zeyd'den "Sen bendi mevzi-i kadîmden yukarı bina ve ihdâs eyledin" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Zeyd

[200] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 104b.
[201] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 114b.

dahi "Mevzi-i kadîmine bina eyledim" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Amr'ın.[202]

Bu fetvaya göre Amr'ın değirmen bendinin yeni bir yere inşa edildiğine dair beyyinesi Zeyd'in bu bendin eskiden bulunduğu yere inşa edildiğine dair beyyinesinden evlâdır. Zira bu durumda değirmen bendinin yeni bir yere inşâ edilmesi hâdis olduğuna, eski bulunduğu yerde kalması ise kıdemine işaret eder. Kaide ile ilgili bir başka fetva örneği ise şu şekildedir:

Zeyd mevâliden Amr-ı müteveffânın dânişmedlerinden idiğin dava edip "Ben irtibât ettikden sonra fevt oldu" deyu beyyine ikâmet eylese Beşir ve Halid ve Velid "Zeyd, Amr-ı mezbûrdan munfasıl olmuş idi" deyu beyyine ikâme eyleseler hangisinin evladır? el-Cevâb: İrtibâtdan sonra infisâl emr-i hâdistir, ona şehâdet edenlerin şehâdeti evladır, beyyine-i uhrâ nefy-i infisâle şehadettir."[203]

Bu fetvaya göre taraflardan biri vefât eden kişinin danişmendi olarak irtibâtından sonra vefatına diğeri ise ondan ayrıldıktan sonra vefatına dair beyyine ikâme ederse, danişmendlikten ayrıldıktan sonra vefatına dair beyyine tercih edilir. Zira taraflar danişmendliğe tayini konusunda ittifak halindedir ve bu makamdan ayrılması, sonradan gerçekleşmiş bir olaydır. Bu durumda ayrıldığına dair beyyine getiren taraf hâdis bir olay üzerine beyyine getirmiş olur ve beyyineleri tercih edilir.

Bu kaide genellikle geçerli olmakla birlikte bazı istisnaları da mevcuttur. Aşağıdaki fetva bu duruma örnek teşkil etmektedir:

"Zeyd Amr'a bey' ettiği kolun ayb-ı kadîmi zuhûr edip Zeyd kûl Amr'a red etmek istedikde Zeyd "Sağ ve salim bey' ettim" deyu beyyine ikâmet eylese Amr ayıbı ile bey' ettiği üzere beyyine ikâmet eylese hangisinin evladır? el-Cevâb: "Zeyd'de iken bu aybı var idi" deyu şehâdet ettiler ise bu şehâdet evladır."[204]

Bu fetvada müşteri ayıplı mal aldığını yani ayıbın kıdemini, satıcı ise ayıbın sonradan meydana geldiğini yani hudûsunu ispat etmektedir. Ancak bu durumda kaidenin aksine maldaki ayıbın önceden beri var olduğuna dair beyyine tercih edilir.

[202] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, ed. Süleyman Kaya vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 432.
[203] el-İskilibî, *Mecmûʿatu'l-fetâvâ*, 223, 192b.
[204] el-İskilibî, *Mecmûʿatu'l-fetâvâ*, 223, 192b.

2. İkrah beyyinesi tav‘ beyyinesinden evladır.

Bir akdin ikrah altında yani kişinin rızası olmadan, cebir ve tehdit ile gerçekleştirildiğine dair beyyine, tav‘an yani rızaya dayalı olarak gerçekleştirildiğine dair beyyineye tercih edilir. Buna göre taraflardan biri akdin ikrah altındayken diğeri ise rızaya dayalı olarak gerçekleştiğini iddia ederse, akdin rıza ile gerçekleştiğini iddia eden tarafın sözüne itibar edilir. Zira normal şartlarda bir akitte aslolan tarafların rızası ile yapılmış olmasıdır. Ancak beyyineler hilâf-ı zahiri ispat için ikâme edilmektedir. Bu sebeple tarafların her ikisi de iddiaları üzerine beyyine getirirlerse, ikrah beyyinesi tercih edilir.[205] Bu kâide "fesad beyyinesi, sıhhat beyyinesinden evlâdır" aslî kâidesine dayanmaktadır. Zira Hanefî mezhebinin genel görüşüne göre bir akdin ikrâh altında gerçekleşmesi onu fasit kılar.[206] *Melceü'l-Kudât* bu kâidenin uygulandığı bazı meseleler aktarır:

a. Taraflardan birisi akdin rızaya dayalı olarak gerçekleştiğini diğeri ise ikrah altında gerçekleştiğini iddia eder ise sıhhat ve fesâd konusunda olduğu gibi rızaya dayalı olarak gerçekleştiğini iddia eden tarafın sözü, ikrah altında gerçekleştiğini iddia eden tarafın ise beyyinesi tercih edilir. Bu konuda bazı fakihler akdin rızaya dayalı olarak gerçekleştiği beyyinesinin evlâ olduğunu görüşündedir.[207]

b. Sulh yapan iki taraftan biri sulhun rızaya dayalı olarak gerçekleştiğine dair beyyine ikâme ederken karşı taraf ikrah altında gerçekleştiğine dair beyyine ikâme etse, ikrahı iddia eden beyyine evlâ kabul edilir.[208]

c. Mukarrun leh, ikrârın rızaya dayalı olarak gerçekleştiğine dair beyyine ikâme ederken mukırr ikrah altında ikrar ettiğine dair beyyine ikâme etse, ikrah beyyinesi evlâ kabul edilir.[209]

Bu kâide, alım-satım, hibe, sulh ve ikrar gibi birçok konuda geçerli olmakla birlikte icâre konusunda tav‘ beyyinesi ikrah beyyinesine tercih edilir.[210] *Melceü'l-Kudât*'da bu istisnaya yer verilir;

a. Bir adam bir başkası hakkında "Dükkanımı ona kiralamam için beni valinin hapsetmesiyle ve dövmekle tehdit etti" dese ve bu iddiası üzerine beyyine ikâme etse,

[205] İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir: Hanefî Fıkhının Esasları*, 188.
[206] Zerka, *el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-'âm*, 455-456 (dipnot).
[207] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 97b.
[208] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 106a.
[209] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 105a.
[210] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1330, IV/627; el-Eşbâh'ta icârede de ikrah beyyinesinin tercih edileceği belirtilir. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir: Hanefî Fıkhının Esasları*, 656.

kiralayan kişi ise kiralamanın kiraladığı kişinin rızası ile gerçekleştiğine dair beyyine ikâme etse dükkânın rızaya dayalı olarak kiralandığına dair beyyine ikrah altındayken kiralandığına dair beyyineden evlâ olur.[211]

Fetva mecmualarında bey', ikrâr, hibe gibi farklı konularda ikrâh beyyinesi ile tav' beyyinesinin bir araya gelmesi halinde hangi beyyinenin tercih edilmesi gerektiğine dair doğrudan cevabı içeren fetva örnekleri bulunmakla birlikte bu kaidenin farklı meselelere uygulandığı birçok fetva örneği de yer almaktadır.[212] Bu örneklerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

"Bey'de tav' beyyinesiyle ikrâh beyyinesi cem' olsa hangisi evladır? el-Cevâb: İkrâh beyyinesi evladır."[213]

"İkrar-i katilde tav' beyyinesiyle ikrâh beyyinesi cem' olsa hangisi evladır? el-Cevâb: İkrâh beyyinesi."[214]

"Zeyd babasından kendine ırsle intikâl eden mülk bahçesini Amr'a bey' ettikde Zeyd bey'-i mezbûru ikrâh-ı mu'teber ile olduğuna beyyine ikâme eylese Amr tav'an olduğuna beyyine ikâmet-i eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i ikrâh evladır."[215]

"Zeyd "bağçeni bana bey' eyle" deyu Amr'a ikrâh etti demekle Amr dahi mekruhen bey' ve teslim ettikden sonra Amr mezbûr bahçeyi mükrihen bey' ettiğine beyyine ikâmet edip Zeyd tav'ân bey' ettin deyu beyyine ikâme eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i ikrâh evladır."[216]

Kadının bu kaidenin gerektirdiği şekilde akdin rıza ile gerçekleşmediğini ispat eden beyyineyi tercih etmeyip, bunu dikkate almadan hüküm verdiği durumda ise verdiği hüküm yürürlüğe girmez. Bu konuda verilen bir fetva örneği ise şu şekildedir:

"Hibede ikrâh beyyinesiyle tav' beyyinesi cem' olsa ikrâh beyyinesi evla olur mu? el-Cevâb: Olur."

---

[211] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 102b.
[212] Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 161b; Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 251, 254; Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l Fetava*, 242.
[213] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 251.
[214] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 254.
[215] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 262a.
[216] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 265b.

"Bu surette Zeyd-i kadı ikrah beyyinesini istima' etmeyip tav' beyyinesini kabul ve mûcebiyle hükmedip hüccet verse hükmü nâfiz ve hücceti mutebere olur mu? el-Cevâb: Olmaz." [217]

3. Akıl beyyinesi cünûn ve mahlût'ul-akl beyyinesinden evladır.

Davada taraflardan birinin davaya konu olan olay esnasında, dava konusunu gerçekleştiren kişinin akıl sağlığının yerinde olduğuna dair beyyinesi, bu kişinin mecnûn yahut ma'tûh olduğuna dair beyyineden evlâdır. Bu kâide *"Hilâf-ı zâhiri ispat eden beyyine tercih edilir"* kâidesinin ve dolayısı ile "Fesâd beyyinesi sıhhat beyyinesinden evlâdır." kaidesinin istisnasıdır.[218] Zira cünûn (delirme) ve ateh (akıl eksikliği ve zayıflığı) kişilerin şahsında sonradan ortaya çıkan, ârızi hallerdir. Kişide asıl olan ise bu ehliyet arızalarının yokluğu ve aklın selâmeti, aslın hilâfı olan durum ise kişinin mecnûn veya ma'tûh olmasıdır. Bu durumda kâidenin aksine, emr-i ârızı ispat eden cünûn ve ateh beyyinelerinin tercihi gerekmektedir. Ancak mesele akdin sonucu açısından ele alındığında akıl beyyinesinin evlâ olma gerekçesi ortaya çıkmaktadır. Zira bir kişi hakkında cünûn iddiasında bulunulması kişinin akit sebebiyle üstlendiği teslim veya tazmin sorumluluğunu inkâr etmek anlamındadır. Buna karşın akıl sağlığının yerinde olduğunu iddia eden taraf bu sorumluluğu ispat eder. Beyyineler ise ispat içindir. Bu sebeple akıl beyyinesi evlâdır.[219] *Melceü'l-Kudât* bu kâideye asıl olarak yer verir:

> **a.** Bir adam karısı ile muhâlea yaptıktan sonra, hul' vaktinde mecnûn olduğuna dair beyyine getirse karısı ise hul' vaktinde adamın akıllı olduğuna dair beyyine getirse, kadının beyyinesi evlâ olur. Adam husumet vaktinde mecnûn olsa ve velisi hul' vaktinde de mecnûn olduğuna dair beyyine getirse yine kadının beyyinesi evlâ olur. Zira asıl olan, mutasarrıfın akıllı olduğu beyyinesinin mecnûn veya mahlûtu'l-akl olduğu beyyinesinden evlâ olmasıdır.[220]

Akıl beyyinesinin cünun beyyinesi üzerine tercih edileceği konusunda ittifak olmakla birlikte bazı İslam hukukçularına göre ateh beyyinesi akıl beyyinesinden evlâdır. *Melceü'l-Kudât* farklı eserlerden aktardığı örneklerle bu ihtilâfa değinir. Buna göre bir adam arazisini satsa ve daha sonra bu adamın abisi, satıcının mâtuh olduğuna ve kendisinin de satıcının

[217] Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l Fetava*, 242.
[218] Zerka, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye*, 392; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1330, IV/653.
[219] Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, VIII/152; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1330, IV/653; Zerka, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye*, 392.
[220] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 95a.

vasîsi olduğuna dair beyyine getirse, buna karşılık müşteri, satıcının akıllı olduğuna dair beyyine getirse, âteh beyyinesi evlâ olur.[221] Ancak bu durum *ed-Dürer ve'l-Gurer*'de aktarılanlara muhaliftir. Zira burada mutasarrıfın akıllı olduğu beyyinesinin mecnûn veya mahlûtu'l-akl olduğuna beyyinesinden evlâ olduğu ifade edilmektedir. *el-Kunye*'de ise aynı durumda ateh beyyinesinin evlâ olduğu ifade edilir ancak devamında aktarılana göre satıcının cünûnu açığa çıksa ancak şuan iyi olan satıcı, satım esnasında iyileştiğini inkar ediyor olsa onun sözüne itibar edilir. Beyyine getirilmesi durumunda ise iyileşmeye dair beyyine cünûna dair beyyineden evlâ olacağı için karşı tarafın beyyinesi tercih edilir. Ebû Yusuf'tan aktarılan bir rivâyete göre ise bir ev satıldıktan sonra satıcının mecnûn veya akıllı olduğunda ihtilaf edilirse, akıl ve akdin sıhhatini ispatlayan beyyine evlâ olur.[222]

Bu ihtilâfın gerekçesinin, mâtuhun akitlerinin farklı hukuki sonuçlar doğurması olduğunu düşünüyoruz. Zira tasarrufları tamamen batıl olan mecnunun aksine temyiz gücüne sahip olan mâtuhun tasarrufları sadece bazı durumlarda, icâzet verilmediği takdirde batıl hale gelir. Ancak bu durumda kadı karşısında kişinin mâtuh olduğunu iddia eden taraf aslında bu akdin butlânını iddia etmektedir. Hanefî mezhebine göre taraflardan biri akdin sıhhati diğeri ise butlânı üzerine beyyine getirir ise akdin sahîh olduğunu ispat eden beyyine tercih edilir. Bu meselede akdin sahih olduğunu ispat eden beyyine ise akıl beyyinesidir. Bu sebeple akıl beyyinesi ateh beyyinesi üzerine tercih edilir. Ancak taraflar iddiaları üzerine beyyine ikâme etmezse bu durumda akdin butlânını iddia eden tarafın sözü geçerli olur.[223] Zira batıl yok hükmündedir ve aslolan yokluktur. Bu kâideye *Mecelle*'nin 1767. Maddesinde ilgili ihtilâfa değinmeden cünûn ile birlikte ateh beyyinesini de kapsar şekilde yer verilmiştir. Konu ilgili fetvalarda da bu şekilde aktarılır:

> "Ateh beyyinesiyle akıl beyyinesi cem' olsa hangisi evlâdır? el-Cevâb: Akıl beyyinesi."[224]

Kişinin akıl sağlığının yerinde olduğuna dair beyyinenin mecnûn yahut ma'tûh olduğuna dair beyyineye tercih edilmesi ile ilgili fetva örnekleri, bu durumda kadıların cünûn

[221] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 98b.
[222] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 43b.
[223] Taraflardan akdin sıhhat ve butlânı konusunda ihtilâf etseler butlânı iddia eden tarafın sözü geçerli olur. Örneğin müşteri meyte veya mecûsinin kestiği eti satın aldığına dair iddiada bulunur ve satıcı bunu inkâr ederse akdin aslını inkâr etmesi sebebi ile butlânı iddia eden müşterinin sözü geçerli olur. İbn Nüceym, *el Eşbah ve'n Nezair*, 188; Nev'îzâde Atâyî, *el-Kavlü'l-hasen fî Cevâbi'l-kavli li-men* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1058), 73a.
[224] Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 161a.

beyyinesini tercih etmesi halinde hükmün geçerli olmayacağını ortaya koyar. Buna göre kadı bu hüküm üzerine hüccet verse dahi hücceti muteber kabul edilmez.

> "Akıl beyyinesiyle cünûn beyyinesi cem' olsa akıl beyyinesi evla olur mu? el-Cevâb: Olur."
>
> "Bu surette Zeyd-i kadı akıl beyyinesini istima' etmeyip cünûn beyyinesini kabul ve mûcebiyle hükmedip hüccet verse hükmü nâfiz ve hücceti mutebere olur mu? el-Cevâb: Olmaz." [225]

Davada taraflardan biri akdi gerçekleştiren kişinin akit gerçekleştiği esnada akıl sağlığının yerinde olmadığını ispat ederken diğer taraf akit esnasında iyileşmiş olduğunu ispat etse, bu kişinin akıllı olduğunu ispat eden beyyine tercih edilir. Bu durum ile ilgili bir fetva örneği ise şu şekildedir:

> "Zeyd Amr-ı müteveffâdan sıhhatinde iştirâ ettiği değirmeni Amr'ın vârisleri "Amr cunûni halinde bey' etti" deyu dava ve beyyine ikâme edip Zeyd Amr'ın hâl-i ifâkatında iştirâ ettiğine beyyine ikâmet eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i akıl evladır."[226]

Davada mutasarrıfın akıl beyyinesinin tercih edilmesi, bu davaların kayıtlarının tutulduğu kadı sicillerinde de sıkça rastlanan bir kaidedir. Konu ile ilgili bir sicil kaydı örneğine göre vefat eden Emine Hanım'ın velâ cihetiyle miras bıraktığı menzili hakkında vârisi es-Seyyid Halil Efendi'nin zevcesi ve vekili olan Fâtıma Hanım, müvekkili es-Seyyid Halil Efendi'nin menzili elinde bulunduran es-Seyyid Mehmed Efendi ile yüz kırk kuruşa sulh yaptığı esnada mecnûn olduğunu ve bu tasarrufunun geçerli olmadığını iddia eder. Buna karşılık es-Seyyid Mehmet Emin cevap olarak sulh yapıldığında es-Seyyid Halil Efendi'nin âkil olduğunu iddia ve beyyine ile ispat eder. Bu durumda akıl beyyinesinin evlâ olması hasebiyle vekil Fâtıma Hatun'un iddiası def' olunur ve mu'ârazadan men olunur.[227]

4. Sıhhat beyyinesi maraz beyyinesinden evlâdır.

İhtilafa konu olabilecek bir fiili gerçekleştiren kişi vefat ettikten sonra taraflardan birisi, bu kişinin bu fiili gerçekleştirdiği vakit maraz-ı mevtinde (ölüm hastalığı) olduğuna, diğer

[225] Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l Fetava*, 243.
[226] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 265b.
[227] *Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748)* (İstanbul: Kültür AŞ), 34a.

taraf ise o vakitte sıhhatli olduğuna dair beyyine getirse, sıhhatli olduğunu iddia eden tarafın beyyinesi kabul edilir.

"Emr-i hâdisi akreb-i evkâtına izafet etmeyen beyyine evlâdır" aslî kâidesine dayanan bu kâideye göre örneğin bir kadın, kocasının onu maraz-ı mevtinde iken kendisini mirastan mahrum etmek için boşadığını iddia etse, kocasının vârisleri ise adamın sağlıklı iken boşadığını ve kadının mirasçı olamayacağını iddia etseler kadının sözü geçerli olur. Zira tarafların beyyine ikâme etmediği durumda hâdis bir olay olan boşanmanın, tarafların her ikisinin de bu vakitte gerçekleşmiş olduğu hususunda ittifak üzere oldukları en yakın vakte yani kocanın ölüm hastalığında olduğu vakte izafesi asıldır. Ancak taraflar beyyine ikâme etse, aslın hilâfını ispat eden sıhhat beyyinesi ile kaza olunur.[228] *Melceü'l-Kudât*, *Mecelle*'nin 1766. Maddesinde yer verilen bu kaidenin uygulandığı bazı örneklere yer verir:

> **a.** Bir adam karısının vefatından sonra, karısının sıhhatli iken onu sadâktan (mehr-i müeccelden) ibrâ ettiğine dair beyyine getirse buna karşılık kadının vârisleri kadının adamı maraz-ı mevtindeyken ibrâ ettiğine dair beyyine getirse sıhhat beyyinesi evlâ olur. Ancak bazı fakihler vârislerin beyyinesinin evlâ olduğunu kabul eder.[229]
>
> **b.** Bir adam ölse ve bir miktar mal bıraksa, varislerinden birisi mevrûsunun terekesinden bir malı sıhhati halindeyken ona hibe ettiğini ve kendisinin de bu malı kabz ettiğini iddia etse, varislerin geri kalanı ise bu hibenin adamın maraz-ı mevtinde gerçekleştiğini iddia etseler; maraz-ı mevtinde hibe ettiğini iddia eden varislerin sözü geçerli olur. Eğer taraflar iddiaları üzerine beyyine ikâme ederlerse, sıhhatinde hibe ettiğini iddia eden vârisin beyyinesi evlâ olur.[230]
>
> **c.** Bir adam vârisi için ikrârda bulunsa ve vefat etse, mukarrun leh bu ikrarın sıhhati esnasında gerçekleştiğini, vârisleri ise maraz-ı mevtinde gerçekleştiğini iddia etseler bu durumda vârislerin sözü, mukarrun lehin ise beyyinesi geçerli olur.[231]

Sıhhat beyyinesinin maraz-ı mevt beyyinesine tercih edilmesi ile ilgili birçok fetva örneği mevcuttur.[232] Bazı örnekler şu şekilde sıralanabilir:

> "Zeyd zevce-i medhûl-bihası Hind'i üç talâk ile tatlîk edip Hind'in iddeti münkaziye olmadan Zeyd fevt oldukda Hind Zeyd'in veresesinden "Zeyd beni maraz-ı mevtinde

[228] Zerka, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye*, 126-127.
[229] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 95a.
[230] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 103b.
[231] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 105a.
[232] Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 161a-161b.

rızamsız tatlik eyledi" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip verese dahi "Zeyd seni sıhhatinde tatlîk eyledi" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip iki taraf dahi talâkın vakt-i vahidde olduğuna ittifak eyleseler hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Veresenin beyyinesi."[233]

"Zeyd Amr'ın zimmetinde olan şu kadar akçe hakkından Amr'ı ibra ettikden sonra Zeyd fevt olup veresesi "Zeyd maraz-ı mevtinde ibra etmişdi, sülüs meblağ-i mezbûra müsait değildir, sülüs müsait olmadığı mikdarı ver" deyu dava ve Amr "Zeyd beni sıhhatinde ibra etmişdi" deyu dava edip iki taraf dahi müddeâlarına ikâmet-i beyyine eyleseler hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Amr'ın."[234]

"Zeyd şu kadar eşyasını üvey oğlu Amr'a hibe ve teslim ettikden sonra Zeyd fevt oldukda sülüs müsaid olmamakla veresesi "Zeyd maraz-ı mevtinde hibe ve teslim etmişdi" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Sıhhatinde hibe ve teslim eyledi" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb**:** Amr'ın beyyinesi."[235]

"Zeyd "Oğlum Amr'a karzdan şu kadar akçe deynim vardır" deyu ikrar ettikden sonra Zeyd fevt oldukda sair verese "Zeyd maraz-ı mevtinde ikrar etmişdi" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Zeyd sıhhatinde ikrar etmişdi" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Amr'ın beyyinesi."[236]

"Hind zevci Zeyd-i müteveffâ kendine sıhhatinde deyn ikrâr ettiğine beyyine ikâmet eylese sair verese ikrâr-ı mezbûr maraz-ı mevtinde olduğuna beyyine ikâmet etseler hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Ba'de tashîhu'd-dava âdile ile beyyine-i Hind."[237]

"Zeyd-i müteveffânın memlûkü Amr "Zeyd bana vefâtından kırk gün mukaddem azad ol deyip ba'de kırk günden sonra fevt oldu" beyyine-i âdile ikâmet ettikde Zeyd'in veresesi dahi "Zeyd kelâm-ı mezkûru deyip üç günden sonra fevt oldu" deyu beyyine-i âdile ikâmet eyleseler hangisinin makbûle olur? el-Cevâb: Beyyine-i Amr."[238]

"Zeyd-i müteveffânın zevcesi Hind'i hâl-i sıhhatinde tatlîk etmiştir deyu veresesi beyyine ikâmet edip Hind dahi maraz-ı mevtinde talak-ı bâyine ile tatlîk edip

[233] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 427.
[234] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 432.
[235] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 252.
[236] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 256.
[237] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 263b.
[238] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 264a.

inkızâi'l-'iddet fevt olmuştur deyu beyyine ikâmet edip dava-yı mîras etse hangi tarafın beyyinesi tercîh olunur? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i sıhhat."[239]

Fetva metinlerinin yanı sıra sıhhat beyyinesinin maraz-ı mevt beyyinesine tercih edilmesi ile ilgili örneklere kadı sicillerinde de rastlanmaktadır. Örnek bir kayda göre İlyas mahallesi camii vakfının mütevelliyesi Fâtıma Hatun, vakfa ait olup bi'l-icâreteyn tasarruf eden Mustafa'nın, vefatından önce maraz-ı mevtinde iken menzilin yarısını Hadîce'ye ferâğ ve tefvizini (devrettiğini) ve kendisinin de tasarrufuna izin verdiğini ancak bu esnada Mustafa'nın maraz-ı mevtinde olması hasebiyle bu işlemin sahih olmadığını ve Mustafa'nın çocuğu olmadığı için menzilin vakfa teslim edilmesi gerektiğini iddia eder. Buna karşılık Hadîce Hatun bahsedilen Mustafa adlı kişinin işlem esnasındaki hastalığının uzun süreli bir hastalık olduğunu ve bu sebeple sıhhatli hükmünde kabul edilmesi gerektiğini iddia ve şahitler ile ispat eder ve bu durumda sıhhat beyyinesinin evlâ olması hasebiyle Fatma Hatun mu'ârazadan men olunur.[240]

5. Yesâr beyyinesi 'asâr beyyinesinden evlâdır.

Davada taraflardan biri diğerinin hâl-i yesârına yani zenginliği üzerine, diğeri ise kendisinin hâl-i 'asârına yani yoksulluğu üzerine beyyine getirse, zenginlik üzerine getirilen beyyine ile hüküm verilir. Bu kâide *"emr-i ârızı isbât eden beyyine evlâdır*" aslî kaidesine dayanmaktadır. Zira kişide asıl olan fakirliktir ve aksine bir delil bulunmadığı sürece kişi bu hal üzere kalmaya devam eder. Zenginlik ise ârızi bir sıfattır. Taraflardan biri kendisinin yoksul olduğunu diğeri ise onun zengin olduğunu iddia ettiğinde, yoksulluğunu iddia eden tarafın sözü geçerli olur. Buna karşılık taraflar beyyine ikâme ettiklerinde aslın hilâfını ve emr-i ârızı ispat eden zenginlik beyyinesi tercih edilir.[241] Ayrıca yesâr beyyinesinde daha fazla bilginin ispatı söz konusudur. Ancak mûsir (varlıklı) olduğu iddia edilen davalı sonradan yoksullaştığını iddia eder ve bu iddiası üzerine beyyine getirir ise beyyinesi kabul edilir. Zira bu durumda davalı taraf emr-i hâdisi ispat etmiş olur ki bu, malın kaybedilişidir.[242] *Melceü'l-Kudât* bu kaide ilgili şu örneklere yer verir:

a. Nafaka konusunda aktarılana göre bir adam yoksulluk iddiasında bulunur ise onun sözü geçerli olur ve kendisine yoksulların verdiği miktarda nafaka vacib olur. Ancak eğer karısı, bu adamın mûsir yani varlıklı olduğuna dair beyyine getirir ise

[239] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 266a.
[240] *Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750)*, 31a-3.
[241] Nev'îzâde Atâyî, *el-Kavlü'l-hasen* (Şehid Ali Paşa, 1058), 208a-210b; Zerka, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye*, 89.
[242] Kadri Efendi, *Vâkıatü'l-Müftîn*, 207.

kadı, adam üzerine zenginlerin verdiği miktarda nafakayı vacib kılar. Eğer tarafların her ikisi de beyyine ikâme ederlerse kadının beyyinesi evlâ kabul edilir. Zira kadının beyyinesi ziyâdeyi ispat eder.[243]

b. Baba gâib olan oğlunun malını kendi için harcadıktan sonra oğul ortaya çıksa ve malını harcadığı vakitte babasının mûsir olduğunu iddia etse, babası ise bunu inkâr etse, babanın husumet vaktindeki hali dikkate alınır. Baba husumet vaktinde yoksul ise onun sözü, varlıklı ise oğlunun sözü geçerlidir. Eğer taraflar davaları üzerine beyyine getirirlerse, oğlun beyyinesi kabul edilir. Çünkü oğlun beyyinesi emr-i ârızı ispat eder.[244]

c. Dava konusunda aktarılana göre medyun (borçlu) 'asarı üzerine, sâhibu'l-deyn ise medyûnun yesârı üzerine beyyine getirse, yesâr beyyinesi evlâ olur.[245]

Taraflardan birinin zenginlik üzerine getirdiği beyyinenin diğerinin fakirlik üzerine getirdiği beyyineden evlâ olması ile ilgili bazı fetva örnekleri şu şekildedir:

"Hind medyûnu Zeyd'i hakime habsettirip ba'dehu birkaç ay murûrunda Zeyd iflasını dava edip Hind dahi Zeyd'in yesârını dava edip iki taraf dahi ikâmet-i beyyine eyleseler hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Hind'in beyyinesi."[246]

"Zeyd'in medyûnu Amr kendinin iflâsına beyyine ikâme eyledikde Zeyd dahi Amr'ın ğınâsına beyyine ikâmet eylese hangi beyyine tercîh olunur? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i yesâr evladır."[247]

Ancak fakirlik iddiasında bulunan taraf, öncesinde zenginken daha sonra fakirleştiğini ispat ederse bu durumda onun beyyinesi tercih edilir. Zira bu durumda fakirleşme emr-i hâdis haline gelir. Hudûs beyyinesi ise kıdem beyyinesinden evlâdır. Kaidenin bu istisnası ile bir fetva örneği şu şekildedir:

"Zeyd medyûnu Amr'dan "Sen bir ay mukaddem mûsir idin" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Bana ol aydan sonra şu makûle emir sebebiyle iflas târi olup mu'sir oldum" deyu dava ve ol makûle emrin hudûsüyle iflas tareyânına ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Amr'ın."[248]

---

[243] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 95b.
[244] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 96a.
[245] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 110a.
[246] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 255.
[247] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 264a-264b.
[248] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 431.

Yesâr beyyinesinin ‘asâr beyyinesine tercih edilmesi İstanbul Kadı Sicillerinde beyyinelerin tercihi konusuna dair en sık rastlanan dava konusudur. Bu sicil kayıtları genellikle borcunu ödememesi sebebiyle hapsedilen kişilerin mâli durumlarınının tespitini konu alır. Meseleye dair bir örneğe göre Veli isimli şahıs, Ahmed Ağa, Kasap Panayot, Bakkal Dimitri ve Terzi Kirkor isimli kimselere sekiz yüz sekiz kuruş borcu olduğunu ancak ödemeye gücü olmamasına rağmen hapsedildiğini; giydiği kıyafetten başka bir şeyi olmayan müflis, mu‘dim ve mu‘sir bir kişi olması sebebiyle de hapisten çıkması gerektiğini iddia eder. Buna karşılık borçlu olduğu kişiler Veli’nin borcu ödemeye yetecek malı olduğunu söyleyerek iflasını inkâr ederler. Bu durumda yesâr beyyinesinin evlâ olması hasebiyle bu kişilerden beyyine talep edilir. Yaşadığı mahalle ahalisinden kişilerin Veli’nin borcu ödemeye yeterli malı olduğuna şahitlik etmesi sonucu Veli’nin yesârı ispat olunur ve borcu ödemedikçe hapisten çıkarılmasının meşru olmadığına hüküm verilir.[249]

Yesâr beyyinesinin tercih edilmesi ile ilgili diğer bir sicil kaydı örneğine göre ise Molla Süleyman b. el-Hâc Mehmed’e yedi yüz dokuz buçuk kuruş borcu olan Tüccar el-Hâc İbrahim b. Hasan îsârını ve buna karşılık Molla Süleyman b. el-Hâc Mehmed, onun yesârını dava eder. Bu durumda yesâr beyyinesinin evlâ olmasına binâen alacaklı olan Molla Süleyman borçlusu el-Hâc İbrahim’in yesârını ispat için tüccardan şahitler getirir ve davasını ispat eder. el-Hâc İbrahim’in borcu tamamen ödemediği müddetçe hapisten çıkarılmasının meşru olmadığına hüküm verilir.[250]

Davada yesâr beyyinesi tercih edilmekle birlikte karşı tarafın yesârını iddia eden taraf iddiasını beyyine ile ispat edemez, karşı taraf ‘asârı üzerine beyyine getirirse bu durumda ‘asâr beyyinesi kabul edilir. Bu konu ile ilgili bir mahkeme kaydı örneğine göre Osman Beşe isimli kişiye seksen yedi kuruş borçları dolayısı ile hapis olan Artin ve Agob isimli zımmîler hakkında Osman Beşe, borcu ödeyecek miktara sahip olduklarını iddia ederek yesârlarını dava eder. Buna karşılık Artin ve Agob ise ödemeye güçleri olmadığını ifade ederek asârlarını dava ederler. Bu durumda yesâr beyyinesi evlâ olması hasebiyle öncelikle Osman Beşe’den beyyine talep edilir. Ancak Osman Beşe iddiası üzerine beyyine getiremez ve beyyine talebi karşı tarafa yöneltilir. Artin ve Agob asârları üzerine Müslüman kimselerden şahitler getirirler. Bunun üzerine Artin ve Agob’un seksen yedi kuruşu ödemeye güçlerinin hala bulunmadığı,

[249] *Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732)*, 107b-4.
[250] *Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750)*, 74b-4.

giyinmiş oldukları yıpranmış kıyafetlerinden başka bir mala sahip olmayan müflis, mu‘dim ve mu‘sir kişiler oldukları ve hapislerinin meşru olmadığına hüküm verilir.[251]

6. Gabn beyyinesi kıymetin semenin misli olduğu beyyinesinden evladır.

Gabn, iki taraflı akitlerde karşılıklı bedeller arasındaki dengesizliği ifade eder. Bir akit gerçekleştirildikten sonra taraflardan birisi akit konusu olan mebî‘nin kıymeti ile bu mebî‘ için ödenen miktar arasında gabin olduğuna dair beyyine ikâme eder karşı taraf ise mebî‘nin kıymeti ile ödenen miktarın birbiri ile uygun olduğuna dair beyyine ikâme ederse, gabni iddia eden tarafın beyyinesi evlâ kabul edilir. Bu kâide, *“fesâd beyyinesi sıhhat beyyinesinden evlâdır”* aslî kâidesine dayanmaktadır. Zira kâide ile kastedilen gabin, akdin fesâdına yol açacak aldatma sebebiyle oluşan *gabn ma‘at-tağrîr*dir. Hanefî hukukçularına göre bedeller arasında meydana gelen gabinde taraflardan birinin hile veya aldatmasının etkisi varsa, akit fasit olur ve feshedilebilir. Bu durumda gabni iddia eden tarafın beyyinesi akdin fesâdı, diğer tarafın beyyinesi ise sıhhati üzerine getirilmiş olur.[252]

Melceü’l-Kudât‘da aslolanın gabn beyyinesinin kıymetin semenin misli olduğu beyyinesinden evlâ olması olduğu belirtildikten sonra bu aslın gerekçesi olarak fesâd beyyinesinin sıhhat beyyinesinden evlâ olmasına ve gabin beyyinesinin emr-i zâidi ispat etmesine işaret edilir. Zira bir akitte esas olan akit konusunun kıymeti ile ödenen miktarın birbirine uygun olmasıdır. Ancak taraflardan biri fazladan bir durum olan gabin üzerine beyyine ikâme etmektedir. Beyyineler ise ispat içindir. Bu sebeple beyyineler teâruz ettiğinde bu fazladan durumu ispat eden gabn beyyinesi tercih edilir.

a. Kendisi küçükken vasîsi tarafından bağı satılan kişi buluğa erdikten sonra bağının gabin ile satıldığını iddia etse ve bu iddiası üzerine beyyine getirse buna karşılık bağı satın alan müşteri bağın kıymetinin o vakitte ödenen fiyatın misli miktarda olduğuna dair beyyine getirse, gabn beyyinesi evlâ olur. Zira gabin beyyinesinin emr-i zâidi ispat eder ve fesad beyyinesi sıhhat beyyinesi üzerine tercih edilir.[253]

b. Bir adam diğerinin zilyetliğindeki arsanın babasından kendisine miras kaldığını iddia etse, zilyed ise davacının babasının bu arsayı kendisine kıymetinin misli ile sattığına dair beyyine getirse buna karşılık davacı arsanın kıymetinin zilyedin

[251] *Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740),* 85b-3.
[252] Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, 1330, IV/561; Ali Bardakoğlu, “Gabn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/271.
[253] el-Bağdâdî, *Melce’ü’l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 39b.

ispat ettiği miktardan fazla olduğuna dair beyyine getirse, bazı fakihler ziyâdeyi ispat eden beyyinenin evlâ olduğunu kabul eder ancak çoğunluğa göre kıymetin az olduğunu iddia eden zilyedin beyyinesi evlâdır.[254]

Akdin gabn yahut aldatma ile gerçekleştiğine yani fasit olduğuna dair beyyinenin akdin sahih olduğuna dair beyyine üzerine tercih edilmesi ile ilgili fetva örnekleri şu şekildedir:

"Zeyd mülk menzilini dâini Amr'a şu kadar akçe deyni mukabelesinde rehin ve teslim edip ba'dehu menzil-i mezbur Amr'ın yedinde muhterik oldukdan sonra Zeyd "Menzil-i mezbûrun kıymeti deyn-i mezbûra müsâvi idi" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Deyn-i mezbûrdan şu kadar nâkısdır" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Amr'ın."[255]

"Zeyd mülk menzilini şu kadar akçeye Amr'a bey' ve teslim ettikden sonra Amr "Bey'-i mezbûr tağrîr ve gabn-i fâhiş ile olmuşdu" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Zeyd dahi "Semen-i misliyle bey' etmişdim" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Amr'ın beyyinesi."[256]

7. Bey bi'l-vefâ beyyinesi beyu'l-bât beyyinesinden evlâdır.

Bey' akdi gerçekleştirildikten sonra taraflardan birisi akdin vefâen gerçekleştirildiğine diğeri ise kesin olarak gerçekleştirildiğine dair beyyine ikâme ederse bi'l-vefâ beyyinesi tercih edilir. Zira bey' akdinde asıl olan akdin bedeli geri alınmak üzere değil kesin olarak gerçekleştirilmesidir. Bu sebeple tarafların iddialarının çatışması durumunda beyu'l-bât iddia eden tarafın sözü geçerli olur. Tarafların iddiaları üzerine beyyine getirmesi durumunda ise zâhirin hilâfını ispat eden bey bi'l-vefâ beyyinesi tercih edilir. Bey bi'l-vefâ beyyinesi beyu'l-bât beyyinesine göre daha çok şey ispat etmektedir. Ancak bu durumda mebî'nin büyük oranda eksik bedelle satılmış olması, üzerine kazanç koyulması veya satıcının mebî'yi istiğlâlen isti'câr etmesi gibi akdin vefâen gerçekleştiğine dair açık deliller bulunuyor ise vefâen gerçekleştiğini iddia eden tarafın sözü kabul edilir.[257]

Melceü'l-Kudât'da bu kâide, bey bi'l-vefâ akdinin iki yönü ele alınarak açıklanır. İslam hukukçularından bazıları bey bi'l-vefâyı fâsit bey' akdi olarak kabul ederken bazıları da rehin

[254] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 18a.
[255] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 431.
[256] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 254.
[257] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330), I/669-670; Bedreddin Simâvî, *Yargılama Usûlüne Dair: Câmiu'l-fusûleyn*, ed. Hacı Yunus Apaydın (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012), 420.

olarak kabul etmektedir. Bey bi'l-vefâ, fasit bey' olarak kabul edilirse akdin sıhhatini yani beyu'l-bâtı iddia eden tarafın sözü, fasitliğini yani bey bi'l-vefâyı iddia eden tarafın ise beyyinesi tercih edilir. Ancak bey bi'l-vefâ rehin olarak kabul edilirse beyu'l-bât beyyinesi tercih edilir. Zira taraflardan biri rehin diğeri bey' iddia ederse bey'i inkâr eden tarafın sözü, ispat eden tarafın ise beyyinesi tercih edilir.[258]

Alım-satım akdinin muhayyerlik şartı ile gerçekleşip gerçekleşmediği hususundaki teâruzda da benzer gerekçelere dayanılarak akdin muhayyerlik şartı ile gerçekleştirildiğine dair beyyine tercih edilir. Zira bir akitte asıl olan kesin olarak gerçekleştirilmiş olması yani şartın yokluğudur. Muhayyerlik ise şart ile sabit olan ârızi ve zâid bir durumdur. Bu durumda bey'in muhayyerlik şartı ile gerçekleştiği beyyinesinin bâten gerçekleştirildiği beyyinesinden evlâ olması gerekir.[259] Ancak bu ihtilâflı bir meseledir. Ebû Hanîfe'den *zâhiru'r-rivâye*de aktarılana göre muhayyerliği reddeden yani akdin kesin olarak gerçekleştiğini iddia eden tarafın sözü geçerli olur. Ondan gelen başka bir rivayete ve İmam Muhammed'e göre ise akdin kesin olarak gerçekleştiğini iddia eden tarafın beyyinesi geçerli olur. Bununla birlikte muhayyerliği iddia eden taraf müşteri ise tüm rivâyetlere göre satıcının sözü geçerli olur.[260]

Bey' akdinin vefâen gerçekleştirildiğine dair beyyinenin kesin olarak gerçekleştirildiğine dair beyyineye tercih edilmesi ile ilgili bir fetva örneği şu şekildedir:

> "Zeyd Amr'dan fulân akârı semen-i misille bey'-i kât'î ile iştirâ ettiğine ikâmet-i beyyine edip Amr dahi Zeyd'in kendiden semen-i mezbûr ile bey' bi'l-vefâ ile iştirâ ettiğine beyyine ikâmet eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i bi'l-vefâ."[261]

Bahsedildiği üzere bu kaide, akdin gabn-i fahiş gibi bey bi'l-vefâya dair açık bir gösterge içermediği meselelerde geçerlidir. Eğer böyle bir gösterge mevcut ise beyu'l-bât beyyinesi tercih edilir. Bu istisnaya bazı fetvalarda da değinilir:

> "Zeyd Amr'dan bey'-i bât ile iştira ettiği mülk bağı Zeyd birkaç sene tâ'mir edip tasarruf ettikden sonra Amr "bey' bi'l-vefâ ile bey' ettim" deyu dava ve beyyine ikâmet ettikde Zeyd dahi bey'-i- bât ile aldığına beyyine ikâme eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Semende noksan-ı fâhiş varsa beyyine-i bey'-i bât evladır."

[258] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 38b.
[259] Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, VIII/183.
[260] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 37b-38a.
[261] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 265a.

"Zeyd Amr'a bey' ve teslim ettiği değirmeni Zeyd bey' bi'l-vefâ ile bey' ettiğine beyyine ikâmet edip Amr Zeyd'in bey'-i bât ile bey' ettiğine beyyine ikâmet eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Gabn-i fâhiş var ise beyyine-i bey'-i bât evladır ve illâ bey' bi'l vefâ evladır."[262]

8. Bey' beyyinesi rehin, hibe ve sadaka beyyinelerinden evlâdır.

Davada taraflardan biri mebî'nin satıldığına dair diğeri ise rehnedildiğine, hibe edildiğine veya sadaka olarak verildiğine dair beyyine ikâme etse üç durumda da satıma dair beyyine ile kaza olunur. Bey' beyyinesinin diğer beyyineler üzerine tercih edilmesi *"ziyâdeyi ispat eden beyyinenin evlâ olması"* kaidesine dayanmaktadır. Zira bey' akdi iki bedelin karşılıklı olarak değiştirildiği muâvazalı bir akit olmasıyla yalnızca helâki halinde muâvazanın söz konusu olduğu rehinden ve muâvazalı bir akit olmayan hibe ve sadakadan zâid ve güçlü kabul edilir.[263]

Melceü'l-Kudât'da aktarılana göre satın almaya dair beyyine ile rehin beyyinesi bir araya gelirse satın alma beyyinesi tercih edilir.[264] Benzer şekilde taraflardan biri malı üçüncü kişiden satın aldığına diğeri ise ona hibe ettiğine ve kendisinin de kabzettiğine dair beyyine ikâme etse, satın alma beyyinesi evlâ olur. Ancak her iki mesele de tarafların tarih beyan etmediği yahut aynı tarihi beyan ettiği durumlarda mevcuttur. Zira taraflardan birisi tarih beyan eder diğeri etmez ise tarih beyan eden tarafın beyyinesi evlâ olur. Tarafların her ikisi de tarih beyan eder ancak birisi daha eski bir tarihi ortaya koyar ise daha eski tarihi zikreden taraf evlâ olur. Satın alma beyyinesinin sadaka beyyinesi ile bir araya gelmesi durumunda da yine aynı hükümler geçerlidir.[265]

Bu kâideye *Mecelle*'nin 1764. Maddesinde "Bey' beyyinesi, hibe ve rehin ve icâre beyyineleri üzerine ve icâre beyyinesi rehin beyyinesi üzerine tercîh olunur" ifadeleri ile yer verilmiştir. Bu kaideye dair birçok fetva örneği mevcuttur.[266] Bey' beyyinesinin rehin beyyinesine tercih edilmesine dair bazı fetva örnekleri şu şekildedir:

"Zeyd Amr'dan deyn aldığı bir miktar akçe mukâbelesinde Amr'a rehin verdiği mülk değirmeni Amr'a deyn-i mezbûru edâ etmek murâd ettikde Amr Zeyd'den bâten iştirâ ettiğine beyyine ikâmet eylese Zeyd dahi Amr'a rehin vaz' ettiğine beyyine ikâmet

[262] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 263a.
[263] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1330, IV/619-620; Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle,* VIII/149-150.
[264] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 821), 316a.
[265] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 103a.
[266] Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 162b-163a.

eylese semende noksân-ı fâhiş olmayınca Zeyd'in beyyinesi şer'ân tercîh olunur mu? el-Cevâb: Zeyd bey' bi'l-vefâ dava etmeyip rehn-i hâlis dava edince olmaz beyyine-i Amr 'âdile ise alâ' külli hâl tercih olunur."[267]

"Hind Mariye-i zımmiyyeden karz yirmi beş bin akçe alıp bir câriye ve iki çift altın bilezik Mariye'ye rehin vaz' ve teslim edip ba'dehu Hind ol bilezikleri "dükkanımızda isti'mâl edeyim ba'dehu yine götüreyim" deyu 'âriyet alıp ba'dehu red etmeyip câriye dahi Mariye'nin yedinde vefât eyledikde Hind Mariye'ye "ben ol câriyeyi deynin yirmi dört bin akçesine bey' etmiş idim" deyu beyyine ikâmet edip Mariye dahi "bilezikler ile bile yirmi beş bin akçeye rehin vaz' ettin" deyu ikâmet eylese hangisinin beyyinesi evla olur? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i bey'."[268]

Zeyd Amr'dan karz aldığı akçe mukabelesinde rehin verdiği yeri Amr'dan akçesin verip talep ettikde merkûm Amr "Ne sana karz akçe verdim, ne senden rehin yer aldım. Arz-ı mezbûre benim mülkümdür" dese Zeyd arz-ı mezbûrenin rehniyyetine, Amr mülkü idiğine beyyine ikamet eylese hangisi evladır? el-Cevâb: Amr mülk-i mutlak dava eder ise Zeyd mülkü alıp rehin koyduğuna beyyine ikâmet ederse ol evladır, "Zeyd'den iştira ettim" deyu dava eder ise onun beyyinesi evladır."[269]

Bey' beyyinesinin rehin beyyinesine tercih edilmesine bazı sicil kaydı örneklerinde de rastlanılır. Bu örneklerden birine göre Moralı Emine bt. Abdi aldığı üç yüz elli kuruş borca karşılık câriyesini es-Seyyid el-Hâc Ahmed'e rehin olarak verdiğini, şimdi borcunun kendisinden alınıp ve câriyenin kendisine teslim edilmesi gerektiğini iddia eder. Buna karşılık es-Seyyid el-Hâc Ahmed, Emine Hatun'un câriyeyi kendisine üç yüz altmış kuruşa bey' ve teslim ettiğini ve semenini de ödediğini şahitler ile ispat eder. Bu durumda bey' beyyinesinin evlâ olması hasebiyle Emine Hatun, mu'ârazadan men olunur.[270]

Bey' beyyinesinin hibe beyyinesine tercih edilmesine dair bir fetva örneği ise şu şekildedir:

"Zeyd yedinde olan bazı emlâkı Amr ve Beşir ve Bekir mukaddimen "Halid bize hibe-i sahîha-i tâmme ile hibe etti" deyu dava ve ikâmet-i beyyine ettikde Zeyd dahi Halid-i mezbûrdan iştirâ ettiğine ikâmet-i beyyine edip lakin ikisinin dahi

[267] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 264a.
[268] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 266a.
[269] el-İskilibî, *Mecmûʿatu'l-fetâvâ*, 223, 193a.
[270] *İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803)*, 6a-1.

beyyinelerine târih beyân olunmasa hangisinin beyyinesi tercih olunur? el-Cevâb: Âdile ise Zeyd-i zi'l-yed."[271]

9. Rehin beyyinesi hibe beyyinesinden evlâdır.

Taraflardan birinin belirli bir malın kendisinde rehin olduğuna dair beyyinesi, diğerinin bu malın kendisine hibe edildiğine dair beyyinesine tercih edilir. Bu kâide bey' beyyinesinin diğer beyyineler üzerine tercih edilme gerekçesi gibi *"ziyâdeyi ispat eden beyyinenin evlâdır"* kaidesine dayanır. Zira hibe, bir malın karşılıksız olarak temlikini ifade eder ancak rehin, helakından sonra muâvazalı akit haline gelebilmesi ile hibeden zâid olur. Bununla birlikte hibe, ıvaz şartı ile yapılmış ise kaidenin tam tersi söz konusudur. Zira ıvaz şartıyla yapılan hibe, bedellerin değişimi ile kabz gerçekleştikten sonra, kabzetme anından itibaren muâvazalı akit olarak kabul edilir. Rehin ise malın kabzedilmesinden sonra değil ancak helak olması durumunda muâvazalı akit haline gelir. Zaten ıvaz şartı ile yapılan hibe, başlangıcında hibe olarak kabul edilse bile sonucu açısından bey'dir ve bey' hükmündedir.[272] Bey' beyyinesi ise rehin beyyinesine tercih edilir. Sonuç olarak hibe bi-şartı'l-ivaz beyyinesi rehin beyyinesi üzerine tercih edilir. *Melceü'l-Kudât*'ın da yer verdiği[273] bu istisnaya dikkat çeken bir fetva örneği şu şekildedir:

"Zeyd-i müteveffanın veresesi Zeyd'in dâini Amr'ın yedinde olan menzil için "Zeyd ol menzili sana zimmetinde olan şu kadar akçe deyni mukabelesinde rehin ve teslim edip kable'l-fek fevt olmuşdu" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Zeyd sıhhatinde ol menzili bir malum yüzük ivaz vermek şartıyla hibe ve teslim ve ol yüzüğü benden almışdı" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Amr'ın."[274]

10. Karz beyyinesi mudârebe beyyinesinden evlâdır.

Mal sahibi malını karz olarak verdiğine, malı kabzeden kişi ise mudârebe sermayesi olarak aldığına dair beyyine getirse, karz olarak verdiğini iddia eden mal sahibinin beyyinesi tercih edilir. Zira karz beyyinesi karşı tarafın tazmin yükümlülüğünü ispat eder. Buna karşın mudârebe beyyinesi bu yükümlülüğü nefyeder. Beyyine getirilmediği durumda malı alan tarafın yani mudâribin sözü kabul edilir. Çünkü tarafların söz konusu malda tasarruf

[271] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 262a.
[272] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1330, IV/627; Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, VIII/149-150.
[273] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 103a.
[274] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 430.

edilebileceği konusunda ittifakları olduğu göz önünde bulundurulunca aslolan tazmin yükümlülüğünün olmamasıdır. Ancak taraflar iddiaları üzerine beyyine getirirlerse tazmin yükümlülüğünü ispat eden karz beyyinesi tercih edilir. Zira bu beyyine daha çok ispat etmiş olur.[275] *Melceü'l-Kudât'*da bu mesele aktarılırken ihtilâfın kabzedilen malın tasarrufundan önce mi sonra mı olduğu konusuna dikkat çekilir. Eğer dava esnasında söz konusu mal kullanılmış ise mal sahibinin hem sözü hem de beyyinesi geçerli olur. Mudâribin bu durumda malı tazmin etmesi gerekir. Ancak mal henüz kullanılmamış ise mudâribin sözü geçerli olur ve tazmin yükümlülüğü doğmaz.[276] Taraflardan birinin diğerine verdiği bir miktar malın karz olarak verildiğine dair beyyinenin, mudarebe olarak verildiğine dair beyyineye tercih edilmesi ile ilgili şu fetva örnekleri verilebilir:

> "Zeyd Amr'a şu kadar akçe verip Amr dahi meblağ-i mezbûru metâa bozup ticaret üzere iken re's-i mala noksan terettüb ettikden sonra Zeyd "Meblağ-i mezbûru karz tarîkiyle vermişdim" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Mudârebe tarikiyle vermişdin" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Zeyd'in beyyinesi."
>
> "Zeyd Amr'a şu kadar akçe verip ba'dehu meblağ-i mezbûr Amr'ın yedinde helak oldukda Zeyd "Meblağ-i mezbûru karz vermişdim" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Mudârebe tarîkiyle vermişdin" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Karz beyyinesi."[277]
>
> "Zeyd Amr-ı reise bir miktar akçe verip Amr dahi meblağ-ı mezbûr ile sefînesiyle ahar diyara giderken harbi küfre rast gelip meblağ-ı mezburu ahz ve gārat ettiklerinden sonra Zeyd "Meblağ-ı mezbûru karz vermişdim" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Mudârebe tarîkiyle almışdım" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evlâdır? el-Cevâb: Zeyd'in beyyinesi evlâdır."[278]

11. Cerh beyyinesi ta'dîl beyyinesinden evlâdır.

Mahkemede şahitlik eden şahsı bir kişi ta'dîl, diğer bir kişi ise cerh etse, cerh beyyinesi tercih edilir. Zira cerh beyyinesi zâhirî halin aksini ortaya koymaktadır. İslam hukukuna göre kişi, aksi ispatlanıncaya kadar âdil ve dürüst kabul edilir. Bu sebeple hakkında aksine delil

[275] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1330, I/618; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir: Hanefî Fıkhının Esasları*, 202.
[276] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 107a.
[277] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 252-253.
[278] Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 164b.

bulunmadığı sürece bu kişinin adil olduğuna hükmedilir. Ancak kişi cerhine dair bir beyyine mevcutsa bu beyyineye göre karar verilir. Davada cerh üzerine getirilen beyyine şahıs hakkında bir ispat içermektedir. Buna karşılık ta'dîl, bu cerhe karşılık nefydir. İspat eden beyyine ise nefyeden üzerine tercih edilir.[279] Bu kaide bir yönüyle de *"mâni' ve muktezî te'âruz ettikde mâni' takdîm olunur"* kaidesi ile ilişkilidir. Zira cerh şahitlik için bir mâni'dir. Bu sebeple ta'dîl beyyinesi üzerine tercih edilir.[280]

Cerh ve ta'dîl konusunda iddia sahiplerinin sayısı da önemlidir. Eğer şahidi bir kişi cerh eder iki kişi ta'dîl ederse ta'dîl evlâ olur. Ancak iki kişi cerh ederse tüm cemaat ta'dîl etse dahi cerh evlâ olur. Zira iki kişinin sözü, bir kişinin sözünün aksine hüküm verirken mutlak hüccet ve cemaate müsâvi kabul edilir. [281] Kaide ile ilgili aktarılan bir fetva şu şekildedir:

> "Cerh beyyinesiyle ta'dîl beyyinesi cem' olsa hangisi evladır? el-Cevâb: Cerh beyyinesi. -İki kişi cerh ederse on kişi ta'dîl etse cerh evlâ olur.- "[282]

Bu kaide Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşüne uygun olmakla birlikte İmam Muhammed'e göre bu durumda müzekkînin meseleyi iâde etmesi gerekmektedir. Buna göre kadı taraflardan birinin cerh diğerinin ta'dîl ettiği bir mesele ile karşılaşırsa tevakkuf eder ve şahitliği red veya kabul etmeden bekletir. Sonrasında bir başkası gelip bu kişiyi ta'dîl ederse adaleti sabit olmuş olur. Ancak cerh ederse bu cerh üzerine hüküm verilir. Bu kâide *Mecelle*'nin 1725. Maddesinde *"Müzekkîlerden bazısı şâhidleri cerh ve bazısı ta'dîl eylese cerh tarafı müreccah olarak hâkim onların şehâdetleriyle hükm etmez."* şeklinde yer almaktadır.

12. Berâet beyyinesi ikrâr beyyinesinden evlâdır.

Bir şahsın üzerinde bulunan borçtan ibrâ edildiğine dair beyyine o kişinin bu borcu ikrâr ettiğine dair beyyineye tercih edilir. Bir kadın kocasının bugüne kadar kendisine mehir borcu olduğunu ikrâr ettiğine dair beyyine getirse buna karşılık kocası kadının iddia ettiği bu mehirden kendisini ibrâ ettiğine dair beyyine getirse kocanın berâet beyyinesi tercih edilir.[283] Bu kâide kişilerin zimmetinde sabit olan her türlü borç söz konusu olduğunda geçerlidir. Zira borcu iddia eden tarafın beyyinesi, borçlunun berâeti iddia ettiğini ikrârı ile bâtıl hale gelir. Ancak berâet beyyinesi geçerliliğini korumaya devam eder. Benzer bir durum bey' ve ikâle

[279] Merivânî, *Teâruzi'l Beyyinâti'l-Kazâiyye ve eseruhû fi'l-fikhi'l-islâmî*, 311-312.
[280] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 115a.
[281] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 115b; Kadri Efendi, *Vâkıatü'l-Müftîn*, ^205.
[282] Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 161a.
[283] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 95a.

beyyinelerinin teâruz ettiği durumda da geçerli olur. Bu ihtilâfta da ikâleyi iddia eden tarafın ikrârı ile bey beyyinesi batıl hale gelir ve ikâle beyyinesi tercih edilir. Her iki durumda da davalının davacı tarafından iddia edilen ikrârı, bu borçtan ibrâ edildiği iddiası ile kırılmış olur. Çünkü davalının kendisine borçlu olduğunu iddia eden kişinin beyyinesi, davalının borçsuz olduğunu iddia ederken yaptığı itirafla geçersiz kılınırken borçsuz olduğunu iddia eden davalının beyyinesi sabit kalmış olur.[284]

13. Yaralamadan dolayı ölüm beyyinesi bu yara iyileştikten sonra ölüm beyyinesinden evlâdır.

Bir kişinin yaralandıktan sonra bu yaralanma sebebiyle öldüğüne dair getirilen beyyine, bu kişinin yaralanmasından sonra iyileşip bir süre geçtikten sonra öldüğüne dair beyyineye tercih edilir. Buna göre bir kişi yaralansa ve ölse, maktûlün yakınları yaralanmadan dolayı vefat ettiğine dair beyyine ikâme ederken yaralayan kişi, yara iyileştikten on gün sonra vefat ettiğine dair beyyine ikâme etse maktûlün yakınlarının beyyinesi evlâ kabul edilir. *Melceü'l-Kudât* bu örneği *"zira cerhten ölüm beyyinesi iyileştikten sonra ölüm beyyinesinden evlâdır"* ifadeleriyle gerekçelendirir.[285] Ancak risâle bu konudaki ihtilâfa da yer verir. Zira bazı fıkıh kitaplarından aktarılana ve Ebussuud Efendi'nin fetvasına göre, bir adam diğerinin kadın kölesinin karnına vurduğunu ve kölenin de bu vuruş sebebiyle öldüğünü iddia etse, karşı taraf ise köleye vurduktan sonra kölenin iyileştiğini iddia etse; taraflardan biri sıhhat üzerine diğeri ise darb sebebi ile ölüm üzerine beyyine getirse, sıhhat beyyinesi tercih edilir. Ebussuud Efendi bu konuda sıhhat beyyinesinin evlâ olduğu aktarılan *el-Hulâsâ*'ya itimad edilmesi gerektiğini ifade eder.[286] Bu konuya dair kendisinden aktarılan fetva örnekleri şu şekildedir:

> "Zeyd Amr'ın üzerine dava edip "benim li-ebeveyn ammim oğlu ve mûrisim olan Bekir senin darbından fevt oldu" deyu beyyine ikâmet eylese Amr dahi "Benim darbımdan sıhhat bulup ba'dehu maraz-ı ahardan fevt oldu" deyu beyyine ikâmet eylese şer'an hangisi evlâdır? el-Cevâb: Eğer Zeyd'in davası şuhudun şehadetleri zikrolunan lafız ile ise Zeyd'in beyyinesi evlâdır."

> "Zeyd-i müteveffânın veresesi Amr'a Zeyd senin darbından fevt oldu deyu beyyine ikâmet eyleseler Amr dahi ol darbından sıhhat bulup maraz-ı ahardan fevt oldu deyu beyyine ikâmet eylese hangisi evlâdır? el-Cevâb: Sıhhat beyyinesi evlâdır."

[284] Muhtar b. Mahmûd ez-Zâhidî, *Kunyetü'l-Münye li-Tetmîmi'l-Gunye* (Ankara: Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 48), 200b.
[285] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 104a.
[286] el-İskilibî, *Mecmûʿatu'l-fetâvâ*, 223, 82b.

"Bu suretde Amr "Oğlun sahih olduktan sonra maraz-ı ahardan fevt oldu" deyu beyyine ikamet eylese hangisi evladır? el-Cevâb: Sıhhate şahit olunca evladır dâribin eserinin zevali malum olmuş olur maraz-ı ahardan oldu dimek nazar ve nâfi olmaz ama müddeînin isbat etdiği darbın eser-i zevâline teâriz olunmadan maraz-ı ahardan fevt oldu demek mesmû olmaz."[287]

Konu ile ilgili aktarılan diğer fetva örnekleri ise şu şekildedir:

"Zeyd Amr'ı hataen ok ile urup cerhettikden sonra bir müddet murûrunda Amr fevt oldukda veresesi "Amr ol cerhden fevt oldu" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Zeyd dahi "Amr'a ol cerhden ber-i tam hasıl olup ba'de'l-ber' birkaç gün sahihan gezdikden sonra fevt oldu" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Zeyd'in beyyinesi."[288]

"Zeyd vefât ettikde vârisleri Amr'ın üzerine Zeyd'i "Sen durûb edib senin darbından vefât etti" deyu beyyine ikâmet ettiklerinde Amr dahi Zeyd'in hatfe enfihi vefât ettiğine beyyine ikâmet (eylese) hangi beyyine tercih olunur? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i verese ile amel olunur."

"Zeyd eli ile Amr'ı darb edip Amr sekiz gün murûr edip fevt oldukda veresesi Amr ol darbdan fevt olduğuna beyyine ikâmet eyleseler Zeyd maraz-ı ahardan fevt olduğuna beyyine ikâmet eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Udûl ise beyyine-i verese ile amel olunur." [289]

"Zeyd Amr'a "Babam Bekir senin darbından öldü" deyu beyyine ikâmet eylese Amr "Bekir humma-yı mahrukadan öldü" deyu beyyine ikâmet eylese hangisinin evlâdır? el-Cevâb: Zeydin beyyinesi evlâdır. (Şeyh Muhammed)"[290]

Ölümün yaralanmadan dolayı gerçekleştiğine dair beyyinenin iyileştikten sonra gerçekleştiğine dair beyyineye tercih edilmesi, maktûlün yakınlarının sunduğu beyyinenin ispat edici iken karşı tarafın beyyinesinin nefyedici olmasına dayanmaktadır.[291] Zira yaralanmadan dolayı ölüm beyyinesi karşı tarafın suçunu ispat eder ve buna bağlı olarak karşı taraf üzerinde ceza ve tazmin sorumluluğu doğurur. İyileştikten sonra ölüm beyyinesi ise tüm bu iddiaları inkâr için getirilmiştir. Beyyineler ise ispat içindir. Bu sebeple yaralanmadan dolayı ölüm beyyinesi diğer beyyine üzerine tercih edilir.

[287] el-İskilibî, *Mecmûʿatu'l-fetâvâ*, 223, 82b-83a.
[288] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 255.
[289] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 261b, 265b.
[290] el-İskilibî, *Mecmûʿatu'l-fetâvâ*, 223, 82b.
[291] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 821), 300a.

14. Batnen ba‘de batnin vakıf beyyinesi mutlak vakıf beyyinesinden evlâdır.

Bir vakfın nesilden nesile, akrabalık derecesinin yakınlığına göre öncelik sıralamasıyla faydalanılabilinmesi şartı ile vakfedildiğine dair beyyine, vakfın herhangi bir şarttan bağımsız, mutlak olarak vakfedildiğine dair beyyineye tercih edilir. Buna göre ilk batın vakfeden kişinin çocuklarını, ikinci batın torunlarını ve üçüncü batında torunlarının çocuklarını ifade eder. Bu durumda vakfın vakfedildiği kişilerden birisi vefat ettikten sonra ilk batından kimseler yani vefat eden kişinin kardeşleri hayatta olduğu sürece bu kişinin evlatları, ona vakfedilmiş olan bu vakıftan faydalanamaz.[292] *Melceü’l-Kudât*’da aktarılana göre bir vakıf iki erkek kardeş için vakfedilmişken kardeşlerden biri vefat etse ve hayatta olan kardeş, ölen kardeşin çocukları üzerine vakfın batnen ba‘de batnin şart koşulmuş olduğuna dair beyyine getirse buna karşılık ölen kardeşin çocukları vakfın onların ve davacının üzerine mutlak olarak yani vâkıfın tüm evlatları üzerine eşit olarak vakfedildiğine dair beyyine getirseler, vakfın batnen ba‘de batnin olduğunu iddia eden tarafın beyyinesi evlâ kabul edilir.[293] Anlaşıldığına göre vakıfta asıl olan şartın yokluğudur. Bu sebeple emr-i ârızı yani şartı ispat eden meşrut vakıf beyyinesi tercih edilir. Batnen ba‘de batnin vakıf beyyinesinin mutlak vakıf beyyinesine tercih edilmesi ile ilgili fetva örnekleri şu şekildedir:

> “Zeyd-i vâkıfın evladından Amr ve Bekir bir mezraanın tevliyet ve gallesine meşrûtiyet üzere mutasarrıflar iken Amr fevt olup oğulları Beşir ve Halid'i terk ettikde Beşir ve Halid dahi Bekir ile alel-iştirak ol mezârilere mutasarrıflar iken Bekir, Beşir ve Halid'den "Vâkıf ol mezraanın tevliyet ve gallesini batnen ba'de batnin evladına ve evlad-i evladına şart etmişdi" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Beşir ve Halid dahi "Vâkıf ol mezraanın tevliyet ve gallesini mutlakan evladına ve evlad-i evladına şart etmekle tevliyet ve gallede sana müşârik oluruz" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Bekir'in.”[294]

> “Evlada vakf olan bir vakfı vâkıfın batn-ı evvel olan evladı vakf-ı mezbûr batn-ı evvele meşrûta idiğini ikâmet-i beyyine edip ve batn-ı sânî evladı batn-ı evvele ve sâniye meşrût idiğine ikâmet-i beyyine ettiklerinde hangisiyle amel olunur? el-Cevâb: Şuhûd udûl olup batnen ba’de batnin şartına şehadet-i şer’îyye ederlerse bu beyyine ile amel olunur.”[295]

[292] Muhtar b. Mahmûd ez-Zâhidî, *Kunyetü’l-Münye* (Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 48), 124a, 131b.
[293] el-Bağdâdî, *Melce’ü’l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 97a.
[294] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l Fetava*, 433.
[295] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 264a.

15. Talâk beyyinesi evlilik beyyinesinden evlâdır.

Davada taraflardan eşlerden biri boşanmış olduklarına diğeri ise evli olduklarına dair beyyine getirse, hangi tarafın beyyinesinin tercih edileceği hususunda birbirinden farklı görüşler yer almaktadır. *Melceü'l-Kudât*'da aktarılana göre iki kişi bir adamın öldüğüne ve bu kadının da onun karısı olduğuna, diğer iki kişi ise adamın ölümünden önce bu kadını boşadığına dair şahitlik etseler Ebu Bekir Muhammed bin Fazl'a[296] (ö. 381/991) göre evliliğe dair şehadet, Kadı İmam Ali Suğdî'ye[297] (ö. 461/1068) göre ise boşanmaya dair şehadet evlâ olur. Bu konuda kadının iddiası iki akit gerçekleştiği yönünde ise evlilik beyyinesinin, iki akit gerçekleşmesi söz konusu değil ise talak beyyinesinin tercih edilmesi gerektiği yönünde de fetva verilir. İki akit iddia edilmesi ile kastedilen, kadının bir kere boşandıktan sonra tekrar evlendiklerini iddia etmesidir. Bu durumda nikâh beyyinesinin evlâ olması gerekmektedir. Zira nikâh ârızi bir iştir ve nikâh beyyinesi ile emr-i ârız ispat edilmiş olur.[298]

Melceü'l-Kudât bu mesele ile ilgili ihtilâflara yer vermekle birlikte talak beyyinesi ile nikâh beyyinesinin karşı karşıya gelmesi durumunda talâk beyyinesinin evlâ olduğunu aktarır.[299] Zira evlilik bağının devam ettiğine dair şahitlikte bulunan taraflar ıstıshâbu'l-hâle yani önceden beri süre gelen durumun devam ediyor olduğuna dair şahitlik etmektedirler. Ancak diğer taraf yani vârisler, nikâhın ortadan kalktığını ispat etmektedirler. Bu durumda talak beyyinesi sonradan gerçekleşen bir durumu ortaya koyması ile ziyâde bir fiili ispat etmiş olur. Bu gerekçe muhâlea beyyinesinin nikâh beyyinesinden evlâ olmasında da geçerlidir. Zira muhâlea beyyinesi şimdiye kadar süregeldiği düşünülen nikâhı iptal edici bir beyyinedir. Bu

[296] Ebû Bekir Muhammed b. Fadl el-Kemârî el-Buhârî (ö. 381/991); Buhârâ geleneğinin önemli Hanefî imamlarındandır. Hocası İmam Muhammed'in önemli talebesi Ebû Hafs el-Kebîr'in oğlu Ebû Hafs es-Sağîr'in talebesi Abdullah Sebezmûnî'dir. Bu yolla ilmi silsilesi Ebû Hânife'ye dayanır. Rivâyette güvenilir, dirayette mukallid kabul edilir. Ebû'l-Hasanât Abdülhayy el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Mısır: Dâru's-Saâde, 1324), 184-185; el-Bağdâdî aynı örneği ikinci kez zikrederken evliliğe dair beyyinenin tercih edilmesi gerektiği görüşünü Bakkâlî (ö. 576/1180) künyesi ile anılan Zemahşerî'nin talebesi, tefsir ve nahiv alimi Muhammed b. Ebî Kâsım el-Hârezmî en-Nahvî'den de aktarır. el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 10a-10b; el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 161-162.

[297] Ebü'l-Hasen (Hüseyin) Rüknülislâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Suğdî (ö. 461/1068); yaşadığı dönemde Mâverâünnehir'de arkadaşları Kadı Hasan el-Mâtürîdî ve Seyyid Ebû Şücâ' Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Alevî ile birlikte verdikleri fetvalar kesin delil olarak kabul edilen ve fetvaları karşısında muhalif görüşlere itibar edilmeyen Buharalı Hanefî fakihidir. Şemsü'l-eimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) hocasıdır. İmam Muhammed'in *Siyeri'l-kebîr* ve Hassâf'ın *Edebi'l-kâdî* adlı eserlerini şerh etmiştir. Selahaddin Abdüllatif en-Nahi, "Suğdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/474-475.

[298] Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), III/160.

[299] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 115b.

sebeple nikâh beyyinesine tercih edilir. İbrâya dair beyyinenin deynin sabit olduğuna dair beyyineden evlâ olmasında da yine aynı durum geçerlidir.[300]

16. Aslî hürriyet beyyinesi, kölelik beyyinesinden evlâdır.

Kölelik beyyinesi ile kişinin doğduğundan beri hür olduğuna dair beyyine bir araya gelirse, hürriyet beyyinesi tercih edilir. Bu durumda vedîayı iade ettiğine dair ihtilafta mûda'nın, çocuğu kendi sütüyle emzirdiğine dair ihtilafta sütannenin olduğu gibi hürriyeti iddia eden tarafın da hem sözü hem beyyinesi geçerli olur. *Melceü'l-Kudât* bu kâidenin geçerli olduğu birçok örnek zikreder. Buna göre bir köle mevlâsı üzerine *hürru'l-asl* olduğuna dair, mevlâsı ise köle olduğuna dair getirse kölenin beyyinesi tercih edilir.[301] Benzer şekilde bir adamın zilyetliğindeki buluğa ermiş veya mümeyyez sağîr olan bir gulâm[302] hür olduğuna, zilyed ise onun kölesi olduğuna dair beyyine ikâme ederlerse hürriyeti iddia eden tarafın beyyinesi kabul edilir. Bunun yanı sıra bir adamın vefatının ardından başka bir adam onun azatlı kölesi olduğuna, ölen adamın kızı ise babasının aslen hür olduğuna dair beyyine ikâme etseler aslî hürriyet beyyinesi ile hüküm verilir.[303]

Hürriyet beyyinesinin kölelik beyyinesinden evlâ olması İslam hukukunun hürriyet anlayışı ile ilişkilidir. Buna göre insanoğlu aslî olarak hür kabul edilir zira Hz. Âdem ile Hz. Havva hürdür. Kölelik ise küfür belirtisi olan arızî bir durumdur ve arızî durumların yokluğu asıldır. Dârulislâmda ise temel ilke kişilerin hür olmasıdır.[304] Buna dayanarak bir kimse mahkemede doğuştan hür olduğunu iddia ederse galib hale ve asla tutunduğu için onun sözü kabul edilir. Ancak bu kişi hür olduğu iddiası ile mahkemeye başvurup bunun üzerine beyyine getirse beyyinesi kabul edilmez. Zira zaten hür olduğuna dair sözü geçerlidir ve üzerine beyyine ikâme etmesine ihtiyaç yoktur. Bununla birlikte adamın hürlüğü konusunda ihtilâf söz konusu ise yani bir kişi onun köle olduğunu iddia etmiş ve bu iddiası üzerine beyyine getirmiş ise bu durumda yine kendisinin hür olduğuna dair beyyinesi kabul edilir.[305]

---

[300] Bedreddin Simâvî, *Yargılama Usûlüne Dair: Câmiu'l-fusûleyn*, 250.
[301] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 115b; el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 821), 313a.
[302] Gulâm, sözlükte "erkek çocuk, delikanlı; âzat edilmiş köle, genç hizmetkâr; efendisine bağlı muhafız" anlamlarına gelen bir isimdir. Eski İslâm devletlerinde orduda, idarede ve sarayda çalıştırılmış köle ve esirlere bu ad verilir. Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/178.
[303] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 96b.
[304] Ekmelüddin el-Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), III/371.
[305] Bedreddin Simâvî, *Yargılama Usûlüne Dair: Câmiu'l-fusûleyn*, 1124.

Bu mesele ile ilgili olarak Şemsü'l-eimme es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]) bahsedilen durumda hürriyet beyyinesinin kabul edileceğini çünkü mülkiyet beyyinesinin hürriyet beyyinesi ile iki yönden teâruz edemeyeceğini ifade eder. Bunlardan birincisi, hürriyetin nakz ve feshe ihtimalli olmaması buna karşın mülkiyetin iptale ihtimalli olmasıdır. İkincisi ise hürriyet beyyinesinde ispatın mülkiyet beyyinesine göre daha çok şey ispatlamasıdır. Zira hürriyet beyyinesi insanların tamamı için geçerli olan ahkâm-ı müteaddiyedendir.[306] Yani hürriyetin meydana getirdiği hukuki sonuçlar yalnız o kişi ile sınırlı olmayıp herkes açısından bağlayıcı olur.

Esasen insan için aslolanın hürriyet olduğu kabul edildiğinde, "hilâf-ı zâhiri ispat eden beyyine evlâdır" aslî kaidesine göre köleliğe dair beyyinenin tercih edilmesi gerekirdi. Benzer şekilde köleliğin insanda doğuştan varolmayan, ârızi bir hal olduğu göz önünde bulundurulduğunda "sıfât-ı ârızayı ispat eden beyyine evlâdır" aslî kaidesine göre yine köleliği ispat eden beyyinenin tercih edilmesi gerekirdi. Ancak bu kaidede bahsedilen esasların istisnası bir durum olarak hürriyeti iddia eden tarafın beyyinesi evlâ kabul edilmektedir. Bu durum Hanefî düşüncesinde insanın hürriyeti söz konusu olduğunda yalnızca hukuk tekniğinin gerekliliklerine bağlı olarak hüküm verilmediğini ortaya koymaktadır. Zira hürriyet Allah haklarındandır.[307] Hanefî hukukçu Ebû Zeyd ed-Debûsî'ye (ö. 430/1039) göre insanlar Allah'ın zimmet bahşetmesi ile hak ve sorumluluklara ehil hale gelmiş ve bu şekilde ismet, hürriyet ve malikiyet hakları kendilerinde sabit olmuştur.[308] İnsanların ilâhî buyruğa muhatap olma kapasitesi ile sahip olduğu bu haklar tüm hukuk sistemlerini önceleyen bir yapı arz eder. Zira onlar bu haklara içerisinde bulundukları hukuk sistemine bağlı olarak değil, yalnızca insan olmaları ile sahiptirler. Hanefî hukuk düşüncesinin dayanağı olan şer 'î hukuk sistemi kendisini önceleyen bu hakları himaye etmektedir.[309] Bu himayenin tezahürü "aslî hürriyet beyyinesinin kölelik beyyinesinden evlâdır" kaidesinde görülebilmektedir. Burada insanın aslî sıfatı olan hürriyet, diğer meselelerden farklı bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Zira insanlar açısından hukuku mümkün kılan şey işte bu hürriyettir. Bu kaideye dair fetva örneklerinden bazıları şu şekildedir:

---

[306] Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), VII/172.
[307] Bedreddin Simâvî, *Letaifu'l- İşârât Şerhi: et-Teshil Şerhu Letâifi'l İşârât*, ed. Hacı Yunus Apaydın (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012), I/339.
[308] Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016), 417.
[309] Asım Cüneyd Köksal, "İnsan Haklarının Felsefi Krizi: İslâmî Bir Perspektif", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* 58/58 (Haziran 2020), 33.

"Zeyd Amr'dan "Kulumsun" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Hürrü'l-aslım" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyine evlâdır? el-Cevâb: Amr'ın beyyinesi."[310]

"Hind fevt olup terekesini emin-i beytü'l-mâl olan Amr kabzettikden sonra Zeyd Amr'dan "Ben Hind'in mu'takı ve velâ cihetinden hasran varisiyim" deyu dava ve müddeâsına ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Hind hurretü'l-asl olup terekesi beytü'l-mâle aiddir" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Amr'ın."[311]

"Zeyd fevt olup kızı Hind terk eyledikde Zeyneb gelip "Zeyd benim memlûkem iken ben i'tâk ettim" deyu beyyine ikâmet edip dava-yı verâset ettikde Hind Zeyd'in hurru'l-asl olduğuna beyyine-i âdile ikâmet eylese Zeyneb'i def'a kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur."[312]

17. Azad beyyinesi, mülkiyet beyyinesinden evlâdır.

Bir kölenin azat edildiğine dair beyyine, o kölenin bir şahsın mülkiyetinde bulunuyor olduğuna yani hala köle olduğuna dair beyyineye tercih edilir.[313] Örneğin bir adam öldükten sonra vârisleri "bu kişi bizim babamızın kölesiydi ve ondan bize miras kaldı" diyerek bir kişinin köle olduğuna dair iddiada bulunsalar, köle olduğu iddia edilen kişi ise başka birinin mülkiyetindeyken onun kendisini azat ettiğine dair beyyine getirse, köle beyyinesi tercih edilir. Benzer şekilde bir kişi başkasının zilyetliğindeki kölenin kendisinin olduğunu iddia etse buna karşılık zilyed onun hür kıldığı kölesi olduğuna dair beyyine getirse zilyedin köleyi azad ettiğine dair beyyinesi evlâ olur.[314]

Kölenin azat edildiğine dair beyyine, mülkiyet beyyinesinin yanı sıra vedîa ve gasp beyyinelerinden de evlâdır. Köle, bir kişinin mülkiyetindeyken bu kişinin onu azat ettiğine dair beyyine getirse, buna karşılık kölenin zilyetliğinde bulunduğu kişi, onun kendisinde gâib bir kişiden emanet olduğuna dair beyyine getirse azat beyyinesi ile hüküm verilir. Daha sonra zilyedin kölesi olduğunu iddia ettiği gâib kişi gelip kendi kölesi olduğuna dair beyyine ikâme etse bile bu beyyine kabul edilmez.[315] Benzer şekilde bir kadın bir adamın kölesiyken adamın

[310] Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 162a.
[311] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 430-431.
[312] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 265a.
[313] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 115b.
[314] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 96a.
[315] Kölenin azâd edildiğine dair hüküm verildikten sonra bir başkası onun hakkında kölelik iddiasında bulunamaz. Çünkü köle davada şahit gösterme ve mahkemeye başvurma gibi yetkinlikleri gerçekleştirerek

onu azad ettiğine dair, bu kişiden farklı bir adam ise kadın kendisinin kölesi iken şu an zilyetliğinde olan adamın onu gasb ettiğine dair beyyine getirse yine azad beyyinesi evlâ olur. Ancak adam kölenin kendi kölesiyken onu azad ettiğine dair beyyine getirirken karşı taraf kölenin kendi mülkiyetinde doğduğuna dair beyyine getirirse vilâdet beyyinesi tercih edilir.[316]

Kölenin azat edildiğine dair beyyinenin mülkiyet beyyinesine tercih edilmesinin sebebi, bu beyyinenin ziyâdeyi ispat ediyor olmasıdır. Zira tarafların her ikisi de kölenin kendilerinin olduğunu ispat ederler ki bu durumda mülkiyetin ispatı konusunda eşit hale gelirler. Ancak taraflardan birisi bunun üzerine köleyi azat ettiğini de ispat ederek diğerinden zâid bir fiili ortaya koymuş olur ve sadece mülkiyeti ispat eden taraftan evlâ olur.[317] Bu kaide ile ilgili bir fetva örneği şu şekildedir:

> "Zeyd abd-i memlûku Amr'ı İstanbul'da dükkanında alıkoyup diyâr-ı Mağribe gidip yirmi seneden sonra geldikde Amr "Zeyd beni fulân senede fulân ayda İstanbul'da azâd etti" deyu dava edip beyyine ikâme ettikde Zeyd ol senenin …… evvelinden ahirine dek Mağrib'de olduğuna beyyine ikâmet eylese şer'ân hangisinin beyyinesi takdîm olunur? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i Amr."[318]

18. Mutlak mülkiyyet davasında hâricin beyyinesi zilyedin beyyinesinden evlâdır.

Tarafların mülkiyetlerini alışveriş, miras veya herhangi bir mülkiyet sebebi ile kayıtlandırmadığı mutlak mülkiyet iddiasında hâricin yani dava konusunu elinde bulundurmayan tarafın beyyinesi, zilyedin beyyinesine tercih edilir. Bunun gerekçesi hâricin beyyinesinin, zilyedin beyyinesine göre daha çok ispat etmesidir.[319] Zira hâricin, başkasının elinde bulunan malın kendisinin olduğunu iddia eden beyyinesi, onun mal üzerinde mülkiyetini her yönden ispat etmektedir. Buna karşın zilyedin beyyinesi mülkiyeti sadece tek

---

şehâdet ve kaza ehliyetine sahip hale gelmiştir. Kadının kölenin azadına dair verdiği hüküm tüm insanları kapsayacak şekilde verilmiş bir hükümdür. Bu durumda sanki tüm insanlar hâzır olmuş ve kölenin azadını iddia etmiş buna karşılık davacı tüm insanlar aleyhine beyyine getirmiş gibi kabul edilir. Bu örnek hürriyetin "hukuki özgürlük" manasında oluşu ile ilişkilidir. Zira köle olduğu iddia edilen kişinin hürriyetine dair hüküm verildiğinde hukuk sisteminin onun muhatabı olarak kabul ettiği tescillenmiştir. Hukuki özgürlüğünü kısıtlayan bir dava açılması mümkün değildir. el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 96a; Bedreddin Simâvî, *Yargılama Usûlüne Dair: Câmiu'l-fusûleyn,* 1136-1127; Köksal, "İnsan Haklarının Felsefi Krizi: İslâmî Bir Perspektif", 36.

316 el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 96b.

317 Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî,* IX/52; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XVII/171.

318 Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 264b.

319 el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 63a; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XVII/33; Bedreddin Simâvî, *Yargılama Usûlüne Dair: Câmiu'l-fusûleyn*, 186.

bir yönden ispat etmektedir. Çünkü mülkiyet bu kişide zaten zilyetlik yönünden sabit haldedir. Bu sebeple de hâricin beyyinesi daha çok ispat etmiş kabul edilir.[320]

Bu noktada davacı ve davalı ayrımına dikkat çekmek gerekir. Tarafların her ikisi de söz konusu malın kendilerinin olduğunu iddia etmekle davacı konumda gözükmektedirler. Ancak asıl davacı, bu malın kendisinin olduğunu iddia eden hâricdir. Zilyed ise bu durumda zaten kendisinin olduğunu beyan ettiği bir şeyin mülkiyetinin devamını talep etmektedir. Yani hâricin beyyine getirirken amacı mülkiyeti ispat etmek iken zilyedin amacı hâricin mülkiyetini nefyetmek olur. Beyyine ile ispat ise davacının yani hâricin yükümlülüğündedir. Bu sebeple davalı yani zilyedin beyyinesi yok hükmünde kabul edilir ve hâricin beyyinesinin karşısında hiçbir engel kalmadığı için onunla amel etmek gerekli hale gelir. Hâricin beyyinesi aynı zamanda onun mülkiyetinin zilyetten daha önce olduğunu da ortaya koymaktadır. Zira şahitleri hâricin mutlak mülkiyeti üzerine şahitlik ettiklerinde, onun mülkiyetinin bilinmesinin delili olan zilyetliğe de şahitlik etmiş olurlar. Ancak malın şu anda bir başkasının zilyetliğinde olduğu ortadadır. Bu durumda hâricin zilyetliğinin, şu anda zilyed olan kişiden daha önceki bir vakitte olması gerekmektedir. Bu durumda hâricin belirli bir mal üzerinde, belirli bir zamanda, üçüncü bir kişinin zilyetliği ve mülkiyeti söz konusu değilken kendi mülkiyet ve zilyetliğini sabit kıldıktan sonra bu malın farklı bir kişinin zilyetliğinde olması, malın şuandaki zilyedin mülkiyetine intikâl ettiği anlamına gelmektedir. Bu durumda zilyedin malın kendisine intikâl sebebi ile ilgili başka bir hüccet getirmesi gerekmektedir. Böyle bir hüccet ikâme etmediği sürece malı hârice iade etme yükümlülüğü ortaya çıkar. Sonuç olarak taraflar açıkça tarih zikretmemiş olsa bile hüküm, tarafların açıkça tarih zikrettiği ve birinin tarihinin daha erken olduğu mutlak mülkiyet davası gibi olur.[321]

Melceü'l-Kudât hâricin beyyinesinin zilyedin beyyinesine tercih edilmesi ile ilgili olarak birçok örneğe yer verir. Örneğin eşler yaşadıkları evin kimin olduğu konusunda ihtilâf etseler ve her ikisi de evin kendi evi olduğuna dair beyyine getirse kadının beyyinesi ile hüküm verilir. Çünkü kadın bu evde mânen hâric kabul edilir. Ancak eğer sadece kadınlara ait olabilecek bir takım eşya hususunda ihtilâf etseler bu durumda hâric olan taraf erkek olacağı için kocanın beyyinesi ile hüküm verilir. Kimin olduğuna dair seçim yapılamayacak eşyalarda ise yine kadının beyyinesi tercih edilir.[322] Ancak bu kâide tarafların mülkiyete dair bir tarih zikretmediği meselelerde geçerlidir. Zira zilyed ve hâric mutlak mülkiyet iddialarında

[320] Merivânî, *Teâruzi'l Beyyinâti'l-Kazâiyye ve eseruhû fi'l-fikhi'l-islâmî,* 246.
[321] Kâsânî Alâüddin Ebî Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-sânâi' fî tertîbi'ş-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), VIII/444; Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle,* VIII/137.
[322] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 94b.

mülkiyet tarihlerini zikretmedikleri gibi her ikisi de aynı tarihi zikredebilir, birisi tarih zikredip diğeri mutlak bırakabilir yahut tarafların her ikisi tarih zikredip birisinin zikrettiği tarih daha eski olabilir. Hanefî mezhebinde müftâ bih olan görüşe göre taraflardan birisinin tarihinin daha eski olduğunun ispat edilmesi dışında tüm bu durumlarda hâricin beyyinesi zilyedin beyyinesine tercih edilir. Ancak taraflardan biri daha eski tarihi ispat etmiş ise bu tarih esas alınarak hüküm verilir.[323] Bu kâide Mecelle'nin 1757. Maddesinde "Târîh beyân olunmayan mülk-i mutlak da'vâsında hâricin beyyinesi evlâdır" ifadeleriyle yer alır. Bu kaide hakkında fetva mecmualarında birçok fetva örneğine rastlanır:

> "Bir mülk-i mutlâk davasında hâricin beyyine-i âdilesi mi evladır yoksa zevi'l-yedin mi? el-Cevâb: Beyyine-i hâric evladır meğer ki tarihleri olup tarih-i zevi'l-yed esbâk ola."
>
> "Zeyd Amr'ın yedinde olan câmûş için "Mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Benim mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip ikisi dahi tarih beyan eylemeseler hangisinin beyyinesi evlâdır? el-Cevâb: Zeyd'in beyyinesi."[324]
>
> "Bir karyede Zeyd'in yedinde ve tasarrufunda olan bir miktar arz için ahâlî-i karye-i mezbûre "bizim meramızdır" diyip beyyine ikâme eylese Zeyd-i mezbûr "mülkümdür" diyip beyyine ikâme eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Zeyd zevi'l-yed oluncak beyyine-i mera."
>
> "Zeyd-i müteveffânın bir menzili için Zeyd validesi Hind'in akçesiyle Hind için bina ettiğini ehl-i mahalleden Bekir ve Amr'ın şehâdetleri ile Hind-i hârice isbât ettikde Zeyd'in zevcesi ve menzil-i mezbûra vâzıu'l-yed olan Zeyneb dahi Zeyd ol menzili kendi akçesiyle kendi için binâ ettiğini âhar mahalleden Beşir ve Halid'in şehâdetleriyle isbât eylese hangi beyyine evladır? el-Cevâb: Binaya tarih olmayıp âdile ise beyyine-i Hind."[325]

Zilyed ve hâricin her ikisinin tarih zikretmediği yahut aynı tarihi zikrettikleri durumlarda taraflar tarih açısından eşit göründükleri için bu açıdan bir değerlendirme yapılmaz ve hâricin beyyinesi ile hüküm verilir. Bahsedildiği üzere bu durumda hâricin beyyinesi daha çok ispat etmektedir. Taraflardan birinin tarih zikredip diğerinin mutlak bıraktığı durumda ise Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşüne göre yine hâric lehine

[323] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Esad Efendi, 587), 63a.
[324] Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 163b.
[325] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 265a, 262b, 263a.

hüküm verilmesi gerekir. Zira zilyedin tarih zikrettiği göz önünde bulundurulsa bile hâricin mülkiyet tarihi belli olmadığı için zilyedin beyyinesinin tercih edilmesini sağlayacak olan def manası şüpheli hale gelir. Şüphe ve ihtimale dayalı olarak hüküm verilemeyeceği için de yine hâricin beyyinesi tercih edilir. Ancak Ebû Yusuf ve Ebû Hanîfe'den aktarılan farklı bir rivayete göre, tarih zikreden taraf zilyed ise onun lehine hüküm verilmelidir. Çünkü Ebû Yusuf'a göre bu durumda zilyedin beyyinesinin tarihi mutlak bırakan hâricin beyyinesinden daha eski bir tarihi ispat ettiği kabul edilmektedir.[326] Taraflardan birinin tarih zikredip diğerinin mutlak bıraktığı bu durumda müftâ-bih olan Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşüdür. Aşağıdaki fetvalar buna örnek teşkil etmektedir. Zira bu fetvalarda taraflardan biri mülkiyet tarihini zikrederken diğeri malın kaybolma tarihini zikreder. Bu sebeple tarihe itibar edilmez ve hâricin beyyinesi tercih edilir:

> "Zeyd Amr'ın yedinde olan kul için "Mülküm olup üç seneden beri gaib olmuşdur" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Ol kul ondört seneden beri mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip ikisi dahi mülk-i mutlak dava etseler Zeyd'in tarihi tarih-i mülk olmayıp tarih-i gaybet olunca hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Zeyd'in."[327]

> "Zeyd Amr'ın yedinde olan katır için "Mülküm olup bir seneden beri gaib olmuşdu" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Dört seneden beri mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Zeyd'in beyyinesi."[328]

Mutlak mülkiyet davasında malın kaybolma tarihine itibar edilmeyip hâricin beyyinesinin zilyedin beyyinesine tercih edilmesine bazı sicil kayıtlarında da rastlanır. Konu ile ilgili bir örneğe göre Topçu Ocağı neferlerinden Manastırlı Ahmed b. İbrahim, Zilkade ayının dokuzuncu perşembe günü kaybettiği tüfeğinin Humbarahâne mühendislerinden Ahmed Nazif Kalfa b. Mehmed Said'de bulunduğunu iddia eder. Ahmed Nazif tüfeğin zilyetliğinde olduğunu ikrâr eder ancak yedi senedir mülkiyetinde olduğunu ifade ederek davacının malı olduğu inkâr eder. Bu durumda mutlak mülkiyet davasında gaybet tarihinin muteber olmamasına binaen hâricin beyyinesi evlâ kabul edilir. Sonuç olarak davacı Ahmed

[326] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 25b.
[327] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 430.
[328] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 253.

b. İbrahim'in iddiasını şahitler ile ispatlaması ve tüfeği mülkiyetinden çıkarmadığına dair yemini ile tüfeğin sahibi olduğu sabit olur. Ahmet Nazif'in ona teslimi tenbih olunur.[329]

Mutlak mülkiyet davası mal taraflardan birinin zilyetliğindeyken söz konusu olabileceği gibi, mal üçüncü bir şahsın elinde bulunduğunda yani ikisi birden hâric olduğunda da gerçekleşebilir. Bu durumda taraflar mülkiyete dair bir tarih zikretmemiş yahut aynı tarihi zikretmişler ise her iki taraf da hâric olacağı için malın aralarında ortak olarak bölünmesine dair hüküm verilir. Taraflardan biri tarih zikrederken diğeri mutlak bırakmış ise Ebû Hanîfe'ye göre hüküm aynıdır. Ancak Ebû Yusuf'a göre bu durumda tarih zikreden taraf lehine, İmam Muhammed'e göre ise mutlak bırakan taraf lehine hüküm verilir. Mal tarafların her ikisinin zilyetliğinde ve bu üç ihtimalden birisi söz konusu ise yine aynı hükümler geçerlidir.[330]

Mutlak mülkiyet davası ile ilgili olarak ele alınan bu kâide, vakıf davalarını da kapsamaktadır. Zira vakıf davaları mutlak mülkiyet davalarına dahildir. Bir kimsenin zilyetliğindeki ev için vakıf mütevellisi evin vakıf olduğuna dair beyyine getirse, buna karşılık zilyed evin kendisinin mülkiyeti olduğuna dair beyyine getirse mütevellînin beyyinesi tercih edilir. Zira o, bu meselede hâricdir. Aynı durumda ev vakfın mütevellîsinin zilyetliğinde olursa bu durumda da evin mülkiyetini iddia eden tarafın beyyinesi tercih edilir. Benzer şekilde bir adam başkasının zilyetliğindeki evin kendisine mutlak olarak vakfedildiğine dair beyyine getirirken zilyet, evi satın aldığı kişinin evi vâkıftan satın aldığına dair beyyine getirse hâricin beyyinesi tercih edilir. Daha sonra zilyed vakıf üzerine daha erken bir tarihi ispat etse, mutlak mülkiyette olduğu gibi zilyedin beyyinesi evlâ olur. Her iki taraf da mütevellî olup evin kendi vakıfları olduğunu iddia ederlerse iki kişinin karşılıklı olarak mutlak mülkiyet iddia ettiği durumda olduğu gibi hâric olan mütevellînin beyyinesi tercih edilir.[331] Konu ile ilgili bazı fetva örnekleri şu şekildedir:

> "Zeyd'in yedinde olan menzil için Amr'ın vakfı mütevellisi Bekir "Amr'ın vakf-i müseccelidir" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Zeyd dahi "Benim mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip ikisi dahi tarih beyan eylemese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Bekir'in beyyinesi."[332]

[329] *İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826),* 19a-2.
[330] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 25b.
[331] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 97a.
[332] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye,* 254.

"Mâriye-i zımmiyye mülkiyet üzerine tasarruf edip yedinde olan arz-ı hâliyeyi karyesi zımmîleri "lâşeleri defn olunmak için vakıfdır" deyu dava ve ikâmet-i beyyine ettiklerinde Mâriye dahi kadîmu'l-eyyâmdan ……. ceddi mülkiyet üzerine tasarruf edip mülk üzerine ikâme-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi tercîh olunur? el-Cevâb: Mütevelli dava ederse beyyine-i vakıf ile amel olunur bişarti'l-adale."

"Bir vakfın dahilinde olan bir miktar arzı vakf-ı ahâr mütevellisi Zeyd "benim mütevelli olduğum vakfın tarîk-i hâsıdır" deyu beyyine ikâmet eylese vakf-ı evvel mütevellisi Amr kendi mütevellisi olduğu vakf-ı mezbûrundur deyu beyyine ikâmet eylese hangi beyyine evla olur? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i hâric."

"Zeyd'e evladiyet üzere tevliyeti ve gallesi vakıf dükkanları ve menzili Zeyd ahar diyârda olmağın vakf-ı ahar mütevellisi Amr-ı imâm zabt ettikden sonra Amr'ın tasarrufunda iken Zeyd gelip evladdan alıp kendine vakıf olduğuna beyyine-i âdile ikâmet edip Amr dahi kendi mütevellisi olduğu vakfın olduğuna beyyine ikâme eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Tarihleri yoksa beyyine-i Zeyd." [333]

19. Tarih belirtilen mülkiyet davalarında daha eski tarihi ispat eden beyyine evlâdır.

Davada taraflar mülkiyeti edindikleri (temellük) tarih üzerine beyyine getirir ve birisinin tarihi diğerine göre daha eski olursa, bu kişi ister zilyed ister hâric olsun, onun beyyinesi tercih edilir. Buna göre hâric olan taraf bir tarih belirterek mülkiyet sahibi olduğuna dair beyyine getirir buna karşılık malı elinde bulunduran kişi hâricin ispat ettiği tarihten daha eski bir tarihte mülkün kendisinin olduğunu ispatlayan bir beyyine getirirse zilyedin beyyinesi evlâ olur.

Daha eski tarihi ispat eden tarafın beyyinesinin tercih edilme gerekçesi bu beyyinenin, kişinin söz konusu mebî'ye karşı taraftan daha önce sahip olduğunu ispat etmesidir. Zira daha erken tarihi ispat eden taraf mülkiyet konusunda herhangi bir çekişmenin söz konusu olmadığı bir vakitte mal üzerinde mülkiyetini sabit kılmıştır. Bu durumda daha geç tarihi iddia eden taraf malı kendisinden önceki bir tarihte mülkiyeti sabit olan bu kişiden satın aldığı yahut kendisine ondan miras kaldığı gibi karşı taraf cihetinden bir yol ile sahip olduğunu ispat etmediği sürece söz konusu mal onun için sabit olmaz.[334]

Bu kâide Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'den gelen bir rivâyete dayanmaktadır. Ancak İmam Muhammed daha sonra bu durumda hâricin beyyinesinin tercih

[333] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 262a, 264b, 266a.
[334] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 26b.

edilmesi gerektiği görüşüne rücû etmiştir. Zira ona göre tarihlerden birisi daha eski olsa bile beyyineler mutlak mülkiyet üzerine getirildiği ve sadece mülkiyet cihetinden teâruz ettikleri için zikredilen tarihler dikkate alınmamalıdır. Tarihlerin eşit olduğu ve dikkate alınmadığı durumlarda ise hâricin beyyinesi geçerli olmaktadır.[335] Bununla birlikte Hanefî mezhebinde müftâ bih olan görüş daha eski tarihi ispat eden beyyinenin kabul edilmesi yönündedir. Mecelle'nin "Mülk-i müverrah da'vâsında târîhi mukaddem olanın beyyinesi evlâdır" ifadelerini içeren 1760. Maddesi de bu görüşe uygun olarak hazırlanmıştır. Bu konu ile ilgili fetva örnekleri şu şekildedir:

> "Zeyd ve Amr Bekir'i meclis-i şer'a ihzâr edip Zeyd Bekir'in yedinde olan menzil için "Falan tarihde Bekir'den iştirâ etmişdim mülkümdür" deyu dava Amr dahi "Menzil-i mezbûru ol tarihden mukaddem Bekir'den iştirâ etmişdim mülkümdür" deyu dava ve Bekir Zeyd ve Amr'ın davalarını inkar etmekle Zeyd ve Amr müddealarına ikâmet-i beyyine eyleseler hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Amr'ın."[336]

> "Zeyd Amr'ın yedinde olan dükkan ve bağçe için "Falan tarihde Hind'den şu kadar akçeye iştirâ eyledim, mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Ben ol dükkan ve bağçeyi Hind'den ol tarihden iki sene mukaddem iştirâ eyledim, mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Amr'ın beyyinesi."[337]

> "Zeyd Amr'ın yedinde olan kûl için "Sekiz seneden beri mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edup Amr dahi "Benim dokuz seneden beri mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evlâdır? el-Cevâb: Amr'ın beyyinesi."[338]

Daha eski tarihi ispat eden beyyinenin evlâ olması ile ilgili bir sicil kaydı örneğine göre ise Ömer Bey b. Gülâbi isimli şahıs, Sayime bt. Hüseyin'in zilyetliğindeki câriyenin iki yıl dört ay önce () isimli kişiden iştirâ ettiği kendi mülkü olduğunu ve ibâk etmemesine karşın Sayime bt. Hüseyin'in zilyetliğinde bulunduğunu iddia ederek câriyeyi talep eder. Buna karşılık Sayime bt. Hüseyin câriyeyi iki yıl altı ay önce esirci Hacı Mehmed'den iştirâ eylediğini ve câriyenin o vakitten beri zilyetliğinde bulunduğunu iddia eder. Tarafların her ikisinin de mülkiyet tarihini beyan ettiği bu davada tarihi daha erken olan beyyinenin evlâ olması sebebi ile Sayime bt. Hüseyin'den beyyine talep edilir. Sayime bt. Hüseyin şahitler

[335] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 26b.
[336] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 430.
[337] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 255.
[338] Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 163b.

getirerek davasını ispat eder ve câriye onun zilyetliğinde bırakılarak Ömer Bey ta‘arruzdan men olunur.[339]

Mutlak mülkiyet davasında iddia edilen malın taraflardan herhangi birinin zilyetliğinde bulunmadığı, mülkiyet iddiasında bulunan tarafların her ikisinin de hâric olduğu durumda taraflardan birisi daha eski tarihi ispat ediyor ise yine daha eski tarihi zikreden tarafın beyyinesi evlâ olur. Buna göre iki kişi üçüncü bir şahsın elinde bulunan belirli bir mal konusunda ihtilâf etseler ve taraflardan biri malın yirmi senedir kendisinin olduğuna diğeri ise beş senedir kendisinin olduğuna dair beyyine getirse, iddia konusu mal daha eski tarihi iddia eden tarafın olur. Bu konuda İmam Muhammed'den gelen bir rivayet malın taraflar arasında ortak olması gerektiğine yöneliktir. Ancak iddia edilen mal, tarafların her ikisinin zilyetliğinde bulunduğunda Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre hüküm aynı kalır ve eski tarihi ispat eden tarafın beyyinesi tercih edilir. Ancak İmam Muhammed'e göre malın taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.[340]

Melceü'l-Kudât mülkiyet iddiaları ile ilgili olarak kaideleri içeren geniş bir özete yer verir. Buna göre iki kişi belirli bir malın kendilerinin olduğunu "mutlâk mülkiyet", "miras" veya "satın alma" açısından iddia edebilirler. Tüm kısımlarda malın zilyetliğine bağlı olarak üç ihtimal ortaya çıkar; iddia edilen mal iddiada bulunan tarafların her ikisinde, yalnızca birinde yahut tarafların dışında üçüncü bir şahısta bulunuyor olabilir. Bu ihtimaller ise dört farklı yönden ele alınır; taraflar mülkiyet zamanı ile ilgili olarak aynı tarihi zikredebilir, ikisi de tarih zikredip taraflardan birinin tarihi daha eski olabilir, ikisi de tarih zikretmeyebilir, son olarak birisi tarih zikredip diğeri mutlak bırakabilir. Risâlede tüm bu kısımlar toplamda otuz altı fasıl olarak incelenir.

[339] *Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624)*, 25a-2.
[340] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 109a-109b.

Mutlak Mülkiyet	Mal taraflardan birinin zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Hâric lehine hüküm verilir.
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Hâric lehine hüküm verilir.
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre tarihi daha eski olan lehine hüküm verilir. İmam Muhammed'e göre ise hâric lehine hüküm verilir.
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Ebû Yusuf'a göre tarih zikreden lehine hüküm verilir. Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre ise hâric lehine hüküm verilir.
	Mal tarafların her ikisinin zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre tarihi daha eski olan lehine hüküm verilir. İmam Muhammed'e göre ise taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Ebu Hanife'ye göre taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir. Ebu Yusuf'a göre tarih zikreden lehine hüküm verilir. İmam Muhammed' göre mutlak bırakan lehine hüküm verilir.
	Mal üçüncü şahıs zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Tarihi daha eski olan lehine hüküm verilir.
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Ebu Hanife'ye göre taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir. Ebu Yusuf'a göre tarih zikreden lehine hüküm verilir. İmam Muhammed' göre mutlak bırakan lehine hüküm verilir.

Tablo 1. Mutlak mülkiyet davasında beyyinelerin teâruzu[341]

[341] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 26a-26b.

Miras	Mal taraflardan birinin zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Hâric lehine hüküm verilir.
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Hâric lehine hüküm verilir.
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre tarihi daha eski olan lehine hüküm verilir. İmam Muhammed'e göre ise hâric lehine hüküm verilir.
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Hâric lehine hüküm verilir. Ebu Yusuf'a göre tarih zikreden lehine hüküm verildiği de söylenir.
	Mal tarafların her ikisinin zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'den bir rivayete göre tarihi daha eski olan lehine hüküm verilir. İmam Muhammed'den diğer bir rivayete göre ise aralarında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir. Ebu Yusuf'a göre tarih zikreden lehine hükmolunur da denir.
	Mal üçüncü şahıs zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'den bir rivayete göre tarihi daha eski olan lehine hüküm verilir. İmam Muhammed'den diğer bir rivayete göre ise aralarında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir. Ebu Yusuf'a göre tarih zikreden lehine hüküm verildiği de söylenir.

Tablo 2. Miras davasında beyyinelerinin teâruzu[342]

[342] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 27a.

Aynı kişiden Satın Alma	Mal taraflardan birinin zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Zilyed lehine hüküm verilir.[343]
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Zilyed lehine hüküm verilir.
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Tarihi daha eski olan taraf lehine hüküm verilir.
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Zilyed lehine hüküm verilir. (Mîzânü'l-müddeiyeyn)
	Mal tarafların her ikisinin zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Tarihi daha eski olan taraf lehine hüküm verilir.
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
	Mal üçüncü şahıs zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Tarihi daha eski olan taraf lehine hüküm verilir.
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Tarih zikreden taraf lehine hüküm verilir.
İki farklı kişiden Satın Alma	Mal taraflardan birinin zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Hâric lehine hüküm verilir. (Mîzânü'l-müddeiyeyn)
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Hâric lehine hüküm verilir. (Mîzânü'l-müddeiyeyn)
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Tarihi daha eski olan taraf lehine hüküm verilir. (Mîzânü'l-müddeiyeyn)
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Hâric lehine hüküm verilir. (Mîzânü'l-müddeiyeyn)
	Mal tarafların her ikisinin zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Tarihi daha eski olan taraf lehine hüküm verilir. (Mîzânü'l-müddeiyeyn)
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
	Mal üçüncü şahıs zilyetliğinde bulunsa	Tarafların her ikisi de tarih zikretmezlerse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Tarafların her ikisi de aynı tarihi zikrederse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan birinin zikrettiği tarihi daha eski olursa	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.
		Taraflardan biri tarih zikredip diğeri tarih zikretmezse	Taraflar arasında ortak olduğuna hüküm verilir.

Tablo 3. Şirâ davasında beyyinelerinin teâruzu[344]

[343] Esasen tekrara elverişli olan şirâ davasında hâricin beyyinesinin zilyedin beyyinesine tercih edilmesi gerekir. Ancak taraflar aynı kişiden mülk telakki ederlerse zilyed malı elinde bulundurması ile evlâ olur. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1330, IV/606; el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 27a.

20. Nitâc davasında zilyedin beyyinesi evlâdır.

Nitâc yani yavrulama yolu ile elde edilen bir malın mülkiyeti hususunda vuku bulan ihtilâfta mutlak mülkiyet davasından farklı olarak zilyedin beyyinesi hâricin beyyinesine tercih edilir. Buna göre tarafların her ikisi bir koyunun kendi koyunları olduğunu iddia eder ve kendi mülkiyetlerinde doğduğuna dair beyyine getirirlerse koyunu elinde bulunduran tarafın beyyinesi evlâ olur. Benzer şekilde iki kişi bir köle hususunda ihtilâf eder ve her ikisi de kendi mülkiyetinde bulunan kadın kölelerinden doğduğuna dair beyyine getirirlerse zilyedin beyyinesi kabul edilir. Ancak eğer taraflar bu kadın kölenin kendi köleleri olduğuna ve çocuğun mülkiyetlerinde doğduğuna dair beyyine getirirlerse, hâricin beyyinesi ile hüküm verilir.[345] Zira bu durumda dava konusu çocuk değil annedir ve dolayısıyla nitâc davası değil mutlak mülkiyet davası söz konusudur.

Nitâc davasında tarihe itibar edilmez. Ancak eğer taraflar birbirlerinden farklı tarih zikrederse kimin zilyetliğinde olduğu fark etmeksizin hayvanın yaşı ile uyumlu olan tarihi zikreden tarafın beyyinesi ile hüküm verilir. İddia edilen hayvanın yaşının tespit edilemediği durumlarda ise malın tarafların ikisi arasında ortak olduğuna dair hüküm verilir. Hayvanın yaşı tespit edilir fakat bu yaş zikredilen tarihlerin her ikisi ile de uyumsuz olursa, tarafların zikrettikleri tarihlerin yalan olduğu ortaya çıkacağı için beyyineleri bâtıl olur. Bu durumda hayvan kimin zilyetliğinde ise onda bırakılır.[346]

Nitâc davasında zilyedin beyyinesinin tercih edilmesi, Hz. Muhammed'in (s.a.v) iki adamın bir hayvanın kendi mülklerinde doğduğuna dair ihtilaflarında hayvanı zilyetliğinde bulunduran taraf için hükmetmesine dayanmaktadır.[347] Bu durumda taraflar hayvanın kendi mülkiyetlerinde doğduğuna dair beyyine getirdikleri vakit, her ikisi de mülkiyetlerinin önceliğini ortaya koydukları için ispat açısından eşit hale gelirler. Bu sebeple tarafların her ikisinin zilyed yahut her ikisinin hâric olduğu durumlarda iddia edilen malın aralarında ortak olduğuna hükmedilir. Ancak eğer birisi malı elinde bulunduruyorsa, bu kişi zilyed olması ile öne geçer ve onun beyyinesi tercih edilir. Bu konuda İsâ b. Ebân'ın görüşü zilyedin beyyinesi ile hüküm verilmesinden ziyade beyyineler çeliştiği için onlarla hüküm verilemeyeceği ve kaza-yı terk (beyyineleri kullanmadan hüküm vermek) ile malın zilyedin elinde bırakılacağı

---

[344] *Melceü'l-Kudât*'da yer almayan yahut müphem bırakılan bazı noktalar, yalnızca bu konuya hasredilmiş müstakil bir risâle olan *Mîzânü'l-müddeiyeyn fî ikâmeti'l-beyyineteyn*'in ilgili bölümlerine başvurularak tamamlanmıştır. el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 27a-27b.
[345] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 108b.
[346] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 110a.
[347] Merivânî, *Teâruzi'l Beyyinâti'l-Kazâiyye ve eseruhû fi'l-fıkhi'l-islâmî,* 244.

yönündedir. Ancak ilgili hadiste geçen 'kaza' lafzının hakiki olarak kaza anlamını içermeyen kazayı terki ifade edemeyeceği ve nitâc davasında iddiacıların her ikisinin hâric olduğu durumda malın zilyedin elinde bırakılmayıp taraflar arasında ortak olduğuna dair hüküm verilmesi bu görüşün aksine işaret eder.[348]

Nitâc davası esasen mülkiyetin evveliyeti davasıdır. Bu durum nitâcın tekrara elverişli olmayan bir mülkiyet sebebi olması ile ilişkilidir. Bir kişi bir malın kendisinin olduğunu iddia ederken mülkiyeti mutlak olarak iddia edebileceği gibi bir sebeple kayıtlandırarak da iddia edebilir. Sebebe dayalı olarak iddia edilen bu mülkiyet davaları 'tekrara elverişli olanlar' ve 'tekrara elverişli olmayanlar' olarak iki kısma ayrılır. Kişi mal üzerindeki mülkiyetini satın alma, ekim yapma, bina dikme gibi tekrarlanması mümkün bir sebebe bağlı ise davası mutlak mülkiyet davası gibi kabul edilir. Bu durumda iddia edilen mal taraflardan birinin zilyetliğinde ise, hâricin beyyinesi tercih edilir. Ancak mülkiyet sebebi doğum, süt sağma, yün kırkma gibi tekrar aynı şekilde sahip olunması mümkün olmayan bir sebebe bağlı ise zilyedin beyyinesi evlâ olur.[349] Bu açıdan mülkiyet sebebinin tekrara elverişli olmaması, mülkiyetin ikinci kez aynı şekilde kazanılamayacağı anlamına gelir. Örneğin taraflar tavuğun kendilerinin olduğunu ve kendi yumurtalarından çıktığını ispat ederlerse zilyedin beyyinesi kabul edilir. Zira bu tavuğun mülkiyeti sadece bir defa bu yolla kazanılabilir. Ancak taraflar bir mushafı kendilerinin yazdıklarını ve kendi malları olduğunu iddia ederlerse hâricin beyyinesi kabul edilir. Zira Mushaf silinip tekrar yazılarak ikinci kez aynı şekilde mülkiyetine sahip olunmuş olabilir.[350] Benzer şekilde iki kişi bir miktar yün üzerinde ihtilâfta bulunsa ve her ikisi de yünün sahibi olduklarına ve mülkiyetlerindeyken kırktıklarına dair beyyine getirseler zilyed için hüküm verilir. Ancak hâric bu durumda zilyetteki koyunun kendi koyunu olduğuna ve yünü bu koyundan kırktığına dair beyyine getirse hâric için hüküm verilir.[351] Zira bu durumda iddia edilen yün değil, koyunun mutlak mülkiyeti olur.

Sonuç olarak taraflar arasındaki ihtilâf tekrara ihtimalli olmayan mülkiyet sebeplerine dayanıyorsa nitâc gibi zilyed için hüküm verilir. Ancak tekrara ihtimalli mülkiyet sebeplerine dayanıyorsa mutlak mülkiyet gibi kabul edilerek hâric için hüküm verilir. Mutlak mülkiyet ve tekrara ihtimalli mülkiyet sebeplerine dayanan davalarda hâricin beyyinesinin tercih edilme sebebi mal üzerindeki mülkiyetinin daha önce olduğunun ispat edilmesidir. Ancak nitâc ve

[348] Alâüddin Ebî Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-sânâi'*, VIII/447; el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 25a.
[349] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 27b.
[350] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 111b.
[351] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 111a.

tekrara ihtimalli olmayan mülkiyet sebeplerine dayanan davalar böyle değildir. Çünkü üretimi ve mülkiyetin evveliyetini ispat eden bu davalarda taraflar mülkiyete en başından itibaren sahip olduklarını iddia ettikleri ve mülkiyete aynı şekilde bir daha sahip olmak mümkün olamayacağı için hâricin mülkiyetinin daha önce veya daha sonra olduğu tasavvur edilemez ve tercihin farklı bir yönden yapılması gerekir. Bu sebeple de malı elinde bulundurması ile zilyedin beyyinesi tercih edilir.[352]

Ebussuud Efendi, nitâca dair sorulan bazı fetvalarda nitâc davalarında zilyedin beyyinesinin hâricin beyyinesine tercih edilmesi gerektiğinde dair açıklamalara yer verir. Konu ile ilgili fetva örnekleri şu şekildedir:

> "Zeyd'in "Yundumdan hâsıl oldu" deyu üç yıldan beri beslediği tayı Amr merada gezerken tutup Zeyd talep ettikde Amr "Yundumdan hasıl oldu" deyu beyyine ikâmet eylese Zeyd dahi "Benim yundumdan hasıl oldu" deyu beyyine ikâmet eylese hangisi evladır? el-Cevâb: Zeyd beyyinesi evladır, zevi'l-yed oldur Amr değildir. Cevâb-ı diğer: Davâ-yı nitâcda zi'l-yed beyyinesi evladır."
>
> "Zeyd "Yundumdan hasıl oldu" deyu üç yıldan beri beslediği tayı Amr merada tutup Zeyd talep ettikde Amr "Yundumdan hasıl oldu" deyu beyyine ikâmet eylese Zeyd dahi "Yundumdan hasıl oldu" deyu beyyine ikâmet eylese hangisi evladır? el-Cevâb: Dava-yı nitâcda zevi'l-yed beyyinesi evladır bu sûretde Zeyd'in evladır, zevi'l-yed oldur Amr değildir."[353]
>
> "Zeyd Amr'ın yedinde olan ineği "benimdir" deyip dava-yı nitâc ve beyyine ikâmet ettikde Amr dahi benimdir deyu dava-yı nitâc edip beyyine ikâmet eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Âdile ise beyyine-i Amr-ı zi'l-yed evladır."
>
> "Zeyd Amr'ın yedinde olan bir feres için "benim kısrağımdan doğmuş feresimdir" deyu dava ve beyyine ikâmet eylese Amr dahi "benim kısrağımdan doğmuş feresimdir" deyu dava ve beyyine ikâmet eylese Amr'ın beyyinesi evla olup feres-i mezbûr 'alâ mâ-kâne Amr'da terk olunur mu? el-Cevâb: Beyyine-i Amr âdile ise Amr'ın olur."[354]

Tarafların her ikisinin nitâc üzerine beyyine getirmesi durumunda zilyedin beyyinesi tercih edileceği gibi sadece biri nitâc üzerine beyyine getirirse nitâcı iddia eden taraf evlâ olur. Buna göre iki kişi bir hayvanın kendilerinin olduğunu iddia etseler ve birisi nitâc üzerine

[352] Alâüddin Ebî Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-sânâi'*, VIII/444, 448.
[353] el-İskilibî, *Mecmû'atu'l-fetâvâ*, 223, 141a, 191b,.
[354] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 265a, 265b.

diğeri mülkiyet üzerine beyyine ikâme etse ister zilyed ister hâric olsun nitâcı iddia eden tarafın beyyinesi kabul edilir.[355] Konu ile ilgili bir fetva örneği şu şekildedir:

> "Zeyd Amr'ın yedinde olan at için "Mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Ol at benim kısrağımdan doğmuş mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Amr'ın beyyinesi."[356]

Ancak bu durum taraflardan biri mülkiyet yahut nitâc iddiası ile birlikte rehin veya gasb gibi bir fiili ispat etmiyor ise geçerlidir. Zilyed, elindeki hayvanın kendi mülkiyetinde doğan kendi malı olduğuna, hâric ise bu hayvanın kendi mülkiyetinde doğduğu ve zilyedin ondan gasb ettiği, kiraladığı, ariyet veya vedîa olarak aldığı gibi fiile dair beyyine getirirse bu durumda hâricin beyyinesi kabul edilir. Zira bu durumda hâricin beyyinesi daha çok ispat eder. Benzer şekilde hâric, nitâc ile birlikte köleyi azâd ettiği yahut kendi çocuğu olduğu iddiasında bulunsa buna karşılık zilyed sadece nitâc iddiasında bulunsa yine hâricin beyyinesi evlâ olur. Ancak köleyi müdebber kıldığını yahut kitâbet anlaşması yaptığını iddia ederse bu durumda hâric tercih edilmez.[357] Nitâc beyyinesi mülkiyet beyyinesinden evlâ olduğu gibi ariyet, icâre ve benzeri akitlere dair beyyinelerden de evlâdır. Örneğin hâric bir hayvanın kendisinin olduğuna ve zilyede kiraladığına veya âriyet olarak verdiğine dair beyyine getirse buna karşılık zilyed hayvanın kendi mülkiyetinde doğduğunu ispat etse hayvanın zilyedin olduğuna hükmedilir.[358] Aşağıdaki fetva örnekleri bu konu ile ilgilidir:

> "Zeyd Amr'ın yedinde olan tay için "Kısrağımdan doğmuş mülkümdür benden gasbettin" deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr dahi "Ol tay benim kısrağımdan doğmuş mülkümdür" deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Zeyd'in beyyinesi."[359]

> "Zeyd Amr yedinde olan bir taya "benim kısrağımdan doğmuş tayımdır benden gasb ettin" deyu dava ve beyyine ikâmet eylese Amr-ı zevi'l-yed dahi "benim kısrağımdan doğmuş tayımdır" deyu beyyine ikâme eylese hangisinin beyyinesi evladır? el-Cevâb: Gasb davasın edincek beyyine-i Zeyd evladır."[360]

---

[355] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 109a, 111a.
[356] Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye,* 254.
[357] Nitâc beyyinesi ile birlikte azâd, tedbîr veya istîlâd beyyinesi, sadece nitâc beyyinesinden evlâdır. Nitâc ile birlikte azad beyyinesi, nitâc ile birlikte tedbir veya istîlâd beyyinelerinden evlâdır. Tedbîr beyyinesi ise kitâbet beyyinesinden evlâdır. el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 29a.
[358] el-Bağdâdî, *Melceʾü'l-kudât* (Antalya Tekelioğlu, 786), 114a.
[359] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 428.
[360] Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 157, 263b.

Mecelle nitâc ve tekrara elverişli olmayan sebeplere dayalı olarak iddia edilen mülkiyet davaları ile ilgili olarak iki maddeye yer verir. Bunlardan 1759. Madde bu türden davalarda zilyedin beyyinesinin tercih edileceğine, 1761. Madde ise nitâc davasında tarihe itibar edilemeyeceğine yöneliktir.

II. Kadıların Tercih Kâideleri Karşısında Konumu

Kadıların *Melceü'l-Kudât* ve bu türde yazılan eserlerde yer alan tercihe dair kaideler karşısında konumları, davalardaki takdir yetkileri ile ilişkisi açısından önemlidir. Daha önce belirtildiği üzere bu kaideler, kadılara pratiklik sağlama amacıyla bir araya getirilen hüküm verme araçlarıdır. Ancak hüküm verilen mezhebin esaslarını, kendilerinden önce oluşan fetva ve kazaya dair külliyatı ve kadılık tecrübesi sabit isimlerin görüş ve ihtilaflarını içermeleri sebebiyle, kullanılmaları gereken davalarda göz ardı edilemeyecek önemi haizdirler. Ancak bu kaideler belli bir usûl ve sisteme göre hüküm veren kadıların takdir yetkisinde herhangi bir sınırlamaya yol açmamaktadır. Çatışan iki beyyineyi içeren bir dava kadının karşısına getirildiğinde, tercih kuralların işletilebilmesi için tarafların tespiti, ispat ciheti ve olayın vuku bulduğu şartlar gibi incelenmesi gereken birçok yön ortaya çıkar. Kadı bu tür durumları vuzuha kavuşturduktan sonra meselenin, ilgili tercih kurallarından hangisinin kapsamı altına girdiğini tespit ederek bir hükme ulaşır.

Kadının kendisine getirilen bir davada, meselenin tercih kaidelerinden birinin kapsamına girdiğini tespit edildiğinde, bu kaideye göre hüküm vermekle yükümlü olup olmadığı izaha muhtaç bir konudur. Zira bu konuda kadılara yükümlülük atfetmek, belirli koşulların sağlandığı her durum ve bağlamda ilgili kaideye uygun olarak hüküm vermeyi gerektirir. Aksi takdirde kadının verdiği hükmün, bağlı bulunduğu hukuk sisteminin esaslarına uygun olmadığı ortaya çıkar. *Behcetü'l-fetâvâ*'da yer alan bir fetva, bu duruma örnek teşkil edebilecek niteliktedir:

> "Bey'de tav' beyyinesiyle ikrâh beyyinesi cem' olsa hangisi evladır? el-Cevâb: İkrâh beyyinesi evladır."
>
> "Bu surette eimme-i hanefîyyenin esahh-i akvâli ile hükme mansûb olan Zeyd-i kadı tav' beyyinesini istima' edip mûcebiyle hükmeylese hükmü nâfiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz."[361]

[361] Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 433.

Ancak bu durum tercih kaidelerinin kadıların takdir yetkisini kısıtladığı anlamına gelmez. Zira insanlar arasında gerçekleşen ve mahkemeye intikâl eden ihtilaflar, genellikle çok çeşitli ve karmaşık yönler içeren, ayrıntılı olaylarda gerçekleşir. Tarafların beyyinelerinin teâruz ettiği bir davada, ilgili mesele hakkında herhangi bir tercih kaidesinin geçerli olup olmadığının yahut birçok istisna içeren bu durumda hangi kaidenin uygulanabileceğinin tespitini gerçekleştiren kişi kadıdır. Bu bağlamda tercih kaideleri, kadının hukuksal yorum sürecinde uyması gereken bazı ilkeleri temsil eder. Hüküm verme sürecinde düzenli bir sisteme sahip olmayan bu ilkelerden hangisine uygun olarak hareket edeceği yine onun dava konusuna bağlı olarak karar verme yetkisine bağlıdır.[362]

Osmanlı dönemi hukuk düşüncesinde en etkili şahsiyetlerden olan Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, (ö. 982/1574) beyyinelerin tercihine dair kurallar ile ilgili sorulan bir fetvaya verdiği cevapta, bu kaidelerin her durumda geçerli olmadığını, ihtiyatlı davranılarak mümkün mertebe tevakkuf edilmesini ve hüküm tamamen açık olmadan yazılmaması gerektiğini ifade eder. İlgili soru ve cevabı şu şekildedir:

> "Bazı kitaplarda müddeînin her biri kendi muradına muvâfık beyyine ikâmet eylese hangisinin beyyinesi tercîh olunduğun beyân eylemişler bazı mevâde de aynı ile bulunmaz bazı ta'lîllerden bazı nesne eklenir mesela hilâf-ı zâhire yahut ziyâdeye ikâmet olunan beyyine evlâ olmak gibi, bu bâbda dahi bir kâide-i mukarrare var mıdır? el-Cevâb: Onlardan gayri kâide yokdur onlar dahi muttarid değildir, kemâl-i ihtiyat üzerine olup mehmâ emken tevakkuf olunup vech-i hükm mütebeyyin olmadan yazmamak gerekdir."[363]

Ebussûd Efendi'nin bu cevabı, tercih kâidelerinin her koşulda geçerli ve uygulandıkları davadan bağımsız olarak kullanılabilecek tartışmasız ilkeler olmadıklarını gösterir niteliktedir. Benzer bir durum aynı zamanda kendisine yöneltilen beyyinelerin tercihine dair meselelere diğer şeyhülislamlara göre, nispeten daha açıklayıcı cevaplar veren Ebussûd Efendi'nin fetvalarında da görülmektedir. Bununla birlikte kendisine sorulan bu mesele, Gānim el-Bağdâdî ve ondan yaklaşık 40 yıl önce vefat eden Ebussuud Efendi'nin yaşadıkları dönemde beyyinelerin tercihine dair kesin kaidelerin tespitinin sorgulanması açısından önemlidir. Zira bu dönemden önce Vankulu'nun eseri dışında bu konuya dair bir esere rastlanmazken, bu

[362] Kemal Gözler, "Yorum İlkeleri", *Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması*, ed. Ozan Ergül (Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması, Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2012), 27-30.
[363] el-İskilibî, *Mecmûʿatu'l-fetâvâ*, 223, 170b.

dönemde yazılan *Melceü'l-Kudât* büyük yaygınlık kazanmış ve benzer türde eserler ortaya çıkmıştır.

Beyyinelerin tercihi konusunda kaidelere ve genellikle kesin sonuçlara bağlanan örneklere yer veren *Melceü'l-Kudât*, ihtilaflı bir meselede hangi beyyinenin tercih edilmesi gerektiğinin zikredilmediği, kadıların düşünüp hüküm vermesi gerektiğini belirttiği bir örneğe de yer vermektedir. Bir yönüyle beyyineler ile ilgili asıl kararı verenin kadı olduğuna işaret eden bu örnek şu şekildedir:

> "(…) Bâyi' (satıcı) ikrah ile sattığını iddia etse, zilyed ise ikrahdan sonra satıcının kendisiyle pazarlık yaptığını yani satıma icâzet verdiğini iddia etse; satıcının iddiasını mündefi' olur mu? Ebû Fadl el-Kirmânî'ye bu meselede fetva vermesi sorulmuş ve o, günlerce düşündükten sonra nass bulamadığını ve delillerde teâruz olduğunu, bazılarının icâzeti gerektirdiğini bazılarının ise gerektirmediğini söylemiştir. Bu durumda kadının teemmül edip kendisine necât veren şey ile amel etmesi gerekir."[364]

Sonuç olarak beyyinelerin tercihinde ve tüm kazâi meselelerde belli bir sistem ve prensiplere göre hareket edilmekle birlikte hüküm verme yetkisi kadının elindedir. Bununla birlikte doğrudan kazâ sistemi ve kadılık müessesini ilgilendiren beyyinelerin tercihi konusu ile ilgili fetvalar sorulması, sadece kadıları denetleme amacı ile değil mahkemeye beyyine sunabileceklerini iddia eden ihtilâflı iki tarafın meseleyi mahkemeye başvurmadan, kendi aralarında sonuca bağlama yahut dava öncesinde hangi beyyinenin tercih edilebileceği hususunda fetva alarak, bunu mahkemede dayanak olarak kullanma gibi sebeplere bağlı gerçekleşmiş olabilir. Fetvâyı veren müftîler ihtilâf konularına meseleyi tek yönlü olarak ele aldıkları için kadı kadar müdahil olamazlar. Ancak bu durum tespit edilen meseleler üzerinde kaılar ile müftîlerin aynı yöntemi izleyerek ilerlemesine engel değildir. Zira bahsedildiği üzere beyyinelerin tercihi de dahil olmak üzere yargılama hukuku ile ilgili tüm meseleler İslam hukukunun ilke ve esaslarına göre işlemektedir.

[364] el-Bağdâdî, *Melce'ü'l-Kudât* (Ragıp Paşa, 628), 13a.

SONUÇ

İslâm hukuku içerisinde seçkin bir hukuk ekolü olan Hanefî mezhebi içerisinde birçok hukukçu, anlaşmazlıkların çözümüne yönelik olarak naslar çerçevesinde akıl, örf ve maslahat gibi gereklilikleri hesaba katarak kapsamlı bir doktrin ortaya koymuşlardır. Bu kişilerin meseleler hakkındaki görüşleri insanlar arasındaki olayların çeşitliliği ile yeni vecihler kazanmış ve birçok meseleye uygulanmıştır. İslam hukuk düşüncesinin temelinde bulunan değiştirilemez nas ve hükümler, duruma göre farklılıklar arz eden bu görüşler karşısında istikrarın yok edilip tutarsız bir hukuk düşüncesi meydana gelmesine engel olmuştur. Ayrıca mezhep içerisinde oluşan görüş hiyerarşisi ve yeni meselelerde buna bağlı olarak hüküm verilmesi istikrarlı bir hukuki düzeni ortaya koymuştur. Bununla birlikte bu türden bir istikrar, dayandığı dinamik yapı sayesinde tüm olaylar karşısında sabit ve değiştirilemez hükümler verilmesini gerektirmemiştir.

Çalışmamızın konusu olan *Melceʾü'l-kudât* isimli risâle, yazıldığı dönemin kadılarına yardımcı olmak gayesi ile beyyinelerin tercihi konusunu Hanefî mezhebinin temel metinlerinden derleyerek bir arada sunmakta ve örneklerle açıklamaktadır. Bu bağlamda risâle, benzer meseleler arasında hükmün değişmesine yol açabilecek küçük farklılıkların daha net görülebilmesini, müelliflerin muhtelif görüşleri aktarırken kullandıkları farklı ibareler sebebiyle ortaya çıkan karışıklıkların çözümlenmesini ve risalede örnekleri yer almayan meselelere de uygulanabilecek bazı kaidelerin ortaya konmasını sağlamıştır. Davalarda tarafların her ikisi birden beyyine ikâme ettiğinde hangi tarafın beyyinesinin tercih edilmesi gerektiğini ortaya koyan bu kaideler çalışmamızda aslî ve fer'î kaideler olmak üzere iki kısım halinde incelenmiştir. Zira risâle bazı durumlarda tercih edilen beyyinenin tercih sebebini açıklamış bazı durumlarda ise gerekçeyi sunmadan doğrudan sonucu aktarmıştır. Tercih sebeplerinden oluşan aslî kaideler genellikle Hanefî düşüncesinin dayandığı temel esaslardan oluşmaktadır. Fer'î kaideler ise bu esaslara bağlı olarak ortaya çıkan beyyinelerin tercihi konusuna has kurallardır. Bununla birlikte bu esaslar ile ilişkili gözükmeyen bazı istisnai kaideler de söz konusudur. Risâlede "hürriyet beyyinesinin rıkkiyet beyyinesinden evlâ olması" kaidesinde rastlanan bu tür istisnalar hukuk sisteminin teknik yapısı açısından aykırı gözükmekle birlikte İslam düşüncesinin genel değerleri ile uyum sağlamaktadır.

Çalışmamızda yazıldığı dönemden itibaren yaygınlık kazanan *Melceʾü'l-kudât*'da ele alınan meselelerin ve bu meseleler ile ilişkili olarak zikredilen tercihe dair kaidelerin, Osmanlı dönemi şeyhülislam fetvalarından örnekler ve mahkeme kayıtlarıyla karşılaştırılması ile bu

değişkenler arasında büyük ölçüde mutâbakat olduğu tespit edilmiştir. Bu durum temel Hanefî metinlerinden derlenen bu risâlenin aktardığı hükümlerin, bulunduğu dönemin hem öncesini hem de sonrasını kapsayan tarihsel süreçte istikrarlı olarak tatbik edildiklerini göstermektedir. Risâlede yer alan beyyinelerin tercihine dair hükümlerin aktarılan fetvalar ile tutarlılığı, kazâ ve fetva kurumlarının hem birbirleri ile hem de ortak kökenleri olan Hanefî düşünce sistemi ile paralel ilişkisini göstermektedir. Bu hükümlerin kadı sicillerindeki yansımaları ise Hanefî metinlerinden derlenen görüşlerin Osmanlı dönemi mahkemelerinde uygulandıklarını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte *Melce'ü'l-kudât*'da beyyinelerin çatışması halinde hangi beyyinenin tercih edilmesi gerektiği ile ilgili meselelerin mezhep imamlarının ihtilâfları ile müftâ bih görüşler çerçevesinde aktarılması ve konuya dair kadıların bu meseleler karşısında farklı hükümler vermesi halinde hükümlerinin nâfiz olmayacağına dair fetvalar bulunması, içerisinde bulunulan hukuk sisteminde kadıların takdir yetkisinin kısıtlı olduğu anlamına gelmemektedir. Zira tercih kaideleri kadıları bağlayıcı nitelikteki sabit hukuk kurallarından ziyade kadıların hüküm verme sürecinde bulundukları sisteme ve hukuki birikime bağlı olarak ortaya çıkmış bazı yöntemlerdir. Oysa insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde verilecek hükümler İslam'ın genel değerleri, zamanın değişmesi ve maslahat gibi birçok etkene bağlı olarak farklılıklar ve istisnalar içermektedir. Bu durumda karşılaştığı bir davada beyyinelerin çatışması halinde meseleyi ölçüp tartarak bu meselenin hangi kaidenin kapsamı altında işlenebileceğine karar veren ve davanın etkenleri çerçevesinde yorum sürecini işleten kişi kadıdır. Kadı, bir meselenin bir kaidenin kapsamı altına girdiği üzerinde sebat ederse, bunun gerekliliğine göre hüküm vermekle yükümlü olur. Ancak bu hukukun zorunlu kıldığı bir yükümlük değil, kadının içerisinde bulunduğu sistemin kabullerine ve mantıkî çerçeveye bağlı olarak ortaya çıkan bir yükümlülüktür. Bu noktada Ebussuud Efendi'nin (ö. 982/1574) ilgili fetvasından hareketle belirtilmelidir ki tercihe dair bu kaidelerin birçok ihtimal ve istisna içermeleri onları kesin, sabit ve her koşulda geçerli prensipler olmaktan uzaklaştırmaktadır. Yine de Hanefî düşünesinin bütünlüklü yapısına ışık tutmaları açısından öneme sahiptirler.

BİBLİYOGRAFYA

Akgündüz, Ahmet. "Dürerü'l-Hükkâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. I-IV Cilt. İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330.

Apaydın, H. Yunus. "Şahit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/278-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732). proje yönetmeni. Aydın, M. Âkif; editör. Yılmaz, Coşkun. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. (http://www.kadisicilleri.org/index.php)

Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740). proje yönetmeni. Aydın, M. Âkif; editör. Yılmaz, Coşkun. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. (http://www.kadisicilleri.org/index.php)

Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750). proje yönetmeni. Aydın, M. Âkif; editör. Yılmaz, Coşkun. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. (http://www.kadisicilleri.org/index.php)

Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyyetü'l-ʿÂrifîn esmâʾü'l-müʾellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. I-II Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Târîhi'l-Arabî, 1955.

Bardakoğlu, Ali. "Beyyine (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/97-98. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

———————. "Câmiu'l-Fusûleyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

———————. "Gabn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/268-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Bedreddin Simâvî. *Letaifu'l- İşârât Şerhi: et-Teshil Şerhu Letâifi'l İşârât*. ed. Hacı Yunus Apaydın. I-II Cilt. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.

———————. *Yargılama Usûlüne Dair: Câmiu'l-fusûleyn*. ed. Hacı Yunus Apaydın. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*. I-VIII Cilt. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1967.

Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband*. I-III Cilt. Leiden: Brill, 1938.

Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. TBMM Kütüphanesi, 1937-1006.

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. I-IV Cilt. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi. *Netîcetü'l Fetâvâ*. ed. Süleyman Kaya vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

ed-Debûsî, Ebû Zeyd. *Takvîmü'l-edille*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.

ed-Dümnevî, Hasan b. Nasûh. *Mecma'u tercîhi'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 585.

el-Bâbertî, Ekmelüddin. *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*. I-VI Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

el- Bağdâdî, Gānim. *Mecmaʿu'd-damânât fî mezhebi'l-İmâmi'l- Aʿzam Ebî Hanîfe en-Nuʿmân*. I-II Cilt. Kahire: Dârü's-Selâm, 1999.

———————. *el-Vasît*. Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 2639.

———————. *Hısnü'l-enbiyâʾ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 858/26.

———————. *Hısnü'l-İslâm fî elfâzi'l-küfr ve'l-ʿakāʾid*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1144; Reşid Efendi, 858/25.

———————. *Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿâruzi'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 786, 821; Esad Efendi, 587, 993; Ragıp Paşa, 628; Reşid Efendi, 255, 1054.

———————. *Şerhu Düreri'l-bihâr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 972.

el-Buhârî, Burhâneddîn. *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nuʿmânî*. I-IX Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.

———————. *el-Vecîz fi'l-fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah Efendi, 961.

el-Hâlid, Abdülazîz Mustafa. *"Melceʾü'l-kudât ʿinde teʿâruż'il-beyyinât" te'lifu'l Şeyh Gānim bin Muhammed el-Bağdâdî: Tahkîk ve'd-dirâse*. Mekke: Ümmülkura Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1982.

el-Hamîdî, Kırk Emre Mehmed b. Mustafa. *Câmiʿu'l-fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 406.

el-İskilibî, Veli b. Yusuf. *Mecmûʿatu'l-fetâvâ (Fetâvâ-yı Ebussuʿûd).* Süleymaniye Kütüphanesi, 223.

el-Kâsânî, Alâüddin Ebî Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-sânâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*. I-X Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

el-Leknevî, Ebû'l-Hasanât Abdülhayy. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefîyye*. Mısır: Dâru's-Saâde, 1324.

en-Nahi, Selahaddin Abdüllatif. "Suğdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/474-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Esîrîzâde Abdülbâki Efendi. *Mîzânü'l-Müddei'yeyn fî İkâmeti'l-Beyyineteyn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 255, 47.

es-Semerkandî, Nâsırüddîn. *el-Câmi'u'l-kebîr fi'l-fetâvâ*. Câmiatü'l-Melik Suûd, 1827.

es-Serahsî, Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl. *el-Mebsût*. I-XXX Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.

eş-Şinkıtî, Muhammed Abdullah Muhammed. *Teâruzi'l Beyyinât fi'l-Fıkhî'l-İslâmî (Dirase: Mukârene beyne mezâhibi'l-erbaa)*. Riyaḍ: Câmiatü'l-İlmiyyeti'l Kazâiyyeti's-Suûdiyye, 1999.

Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748). proje yönetmeni. Aydın, M. Âkif; editör. Yılmaz, Coşkun. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. (http://www.kadisicilleri.org/index.php)

ez-Zâhidî, Muhtar b. Mahmûd. *Kunyetü'l-Münye li-Tetmîmi'l-Gunye*. Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 48.

ez-Zerka, Ahmed Muhammed. *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye*. Şam: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1989.

ez-Zerka, Mustafa Ahmed. *el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-'âmmü-ihrâcün cedîdün bi-tatvîr fi't-tertîb ve't-tebvîb ve ziyâdât*. I-II Cilt. Dâru'l-Kalem, 2004.

ez-Zeylaî, Osman b. Ali. *Tebyînül-hakâik fi Şerhi Kenzi'd-dekâik*. I-VI Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-kübrâ'l-emîriyye, 1314.

ez-Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm: Kāmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikīn*. I-VIII Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1986.

ez-Zuhayli, Vehbe. *Vesâilu'l-İsbat fi'ş-Şeriati'l-İslamiyye fi'l-Muamelati'l-Medeniyye ve'l-Ahvali'ş-Şahsiyye*. I-II Cilt. Şam - Beyrut: Darü'l-Beyan, 1982.

Gözler, Kemal. "Yorum İlkeleri". *Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması*. ed. Ozan Ergül. 15-119. Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2012.

Hacı Reşid Paşa. *Rûhu'l-Mecelle*. I-VIII Cilt. Dersaadet: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1328.

Halaçoğlu, Yusuf. "Bağdat (Osmanlı Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/433-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Hisâlî, Abdurrahman Çelebi. *Beyyine leha'r-rüchân ʿinde teʿâruzi'l-burhân*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1048/2.

Hocâzade Esad Efendi. *Fetâvâ-yı Esad Efendi*. İstanbul Müftülük Kütüphanesi, 157.

İbn Âbidin, Muhammed Emîn. *el-ʿUkūdü'd-Dürriyye fî tenkihi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye*. I-II Cilt. Beyrut: Dâru'l-Maʻrife, ts.

———————. *Reddü'l-Muhtâr ʿale'd-Dürri'l-muhtâr*. I-VI Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1992.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Şerhu Ukūdi Resmi'l-müftî*. Karaçi: Mektebetü'l-Büşra, 2009.

İbn Nüceym, Zeynüddin. *el-Bahrü'r-Râʾik Şerhu Kenzü'd-Dekaʾik*. I-VIII Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-İslami, ts.

———————. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir: Hanefî Fıkhının Esasları*. ed. Osman Bayder. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022.

İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826). İstanbul, 2019. proje yönetmeni. Aydın, M. Âkif; editör. Yılmaz, Coşkun. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. (http://www.kadisicilleri.org/index.php)

İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803). proje yönetmeni. Aydın, M. Âkif; editör. Yılmaz, Coşkun. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. (http://www.kadisicilleri.org/index.php)

Kaçalin, Mustafa S. "Vankulu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/513. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kadri Efendi. *Vâkıatü'l-Müftîn*. Bulak: el-Matbaatü'l-Mîriyye, 1300.

Kallek, Cengiz. "el-Hidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/471-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

———————. "Hisâlî Abdurrahman Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/125-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife. *Keşfü'z-zunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. I-II Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Kaya, Eyyüp Said. "el-Mebsût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/214-216. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kaya, Süleyman. "Akifzade'nin Mecelletü'l-Mehakim İsimli Fetva Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı' da Fetva Kaza İlişkisi". *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk*. ed. Süleyman Kaya - Haşim Şahin. 103-112. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2017.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Muʿcemi'l-Müʾellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-ʿArabiyye*. I-IV Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.

Köksal, Asım Cüneyd. "İnsan Haklarının Felsefi Krizi: İslâmî Bir Perspektif". *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi.* 58/58 (Haziran 2020), 25-67.

Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz. *Dürretü'l-Muhâkemât fî şerhi Melcei'l-kudât*. İstanbul: Esad Efendi Matbaası, 1300.

———————. *Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı*. ed. Hiclal Demir. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.

Mahmûd Hamza. *et-Tarîkatü'l-Vâzıha ile'l-Beyyinâti'r-Râciha*. Şam: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1883.

Merivânî, Nâsır Abdulkadir. *Teâruzi'l Beyyinâti'l-Kazâiyye ve eseruhû fi'l-fıkhi'l-islâmî*. Şam: Şam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.

Muhammed Bahâeddin. *el-Beyyinâtü'r-Râciha fi't-Tarîkati'l-Vâzıha*. İstanbul: Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1328.

Naîmâ Mustafa Efendi. *Naîmâ Târihi*. I-VI Cilt. İstanbul: Bahar Matbaası, 1968.

Nev'îzâde Atâyî. *el-Kavlü'l-hasen fî Cevâbi'l-kavli li-men*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1058.

———————. *Hadâiku'l-Hakāik fî tekmileti'ş-Şekāik*. I-II Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

Özdirek, Recep. "Gānim el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XIII/350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Özel, Ahmet. "Hizânetü'l-Ekmel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/180-182. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

———————. "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özen, Şükrü. "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 3/5 (Mayıs 2005). 249-378.

———————. "Teâruz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

———————. “Tercih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/484-487. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624). proje yönetmeni. Aydın, M. Âkif; editör. Yılmaz, Coşkun. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. (http://www.kadisicilleri.org/index.php)

Serkîs, Yûsuf İlyân. *Muʿcemü’l-matbûʿâti’l-ʿArabiyye ve’l-muʿarrebe*. I-II Cilt. Kahire: Matba‘atu Serkîs, 1928/1346 Basım, ts.

Seyyid Feyzullah Efendi. *Fetâvâ-yı Feyziye*. ed. Süleyman Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.

Sofuoğlu, Hadi. “Osmanlı Kâdısının El Kitabı: Melceü’l-Kudât Inde Teâruzı’l-Beyyinât”. *Osmanlı’da Fıkıh ve Hukuk*. ed. Süleyman Kaya - Haşim Şahin. 169-181. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2017.

Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekāyi‘u’l-fuzalâ*. I-IV Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.

Terzi, Mustafa Zeki. “Gulâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Tırnakçızâde Mehmed Sa’îd Zîver. *Terceme-i Melceü’l-Kudât*. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2080/2, 15b-80b.

Topal, Şevket. “Zilyedlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Vankulu, Mehmet Efendi. *Tercîhu’l-Beyyinât*. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1420.

Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü’l Fetâvâ*. ed. Süleyman Kaya vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.

Yıldız, Kemal. *Mir’ât-ı Mecelle’de Belirtilen Mecelle Kaynakları*. İstanbul: Hâcegan Akademi Kitaplığı, 2013.